

KORTÁRS

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

2017 02

év szám

ÁGH ISTVÁN: A forradalom szerelmesei

SZIGETHY GÁBOR: Napló múltidőben – 1957. február

TÓFALVI ZOLTÁN: A kolozsvári Bolyai Tudományegyetem pere

TÓBIÁS ÁRON: Sorsok, utak, életek '56

PÉCSI GYÖRGYI, MONOSTORI IMRE, SZAKOLCZAY LAJOS kritikái

AMBERG JÓZSEF munkáival

KORTÁRS 2017 02

Ára: 735 Ft
Előfizetőknek: 668 Ft
www.kortaronline.hu

Megrongált villamos a belvárosban, 1956, akvarell

A Rákóczi út, Miksa utca sarok (Athenaeum), 1956. november 11., akvarell

A kiégett Horizont könyvesbolt homlokzata (Kossuth L. u.), 1956. október 31., akvarell

Mária Terézia tér a józsefvárosi plébániatemplommal, 1956. november 13., akvarell

TARTALOM

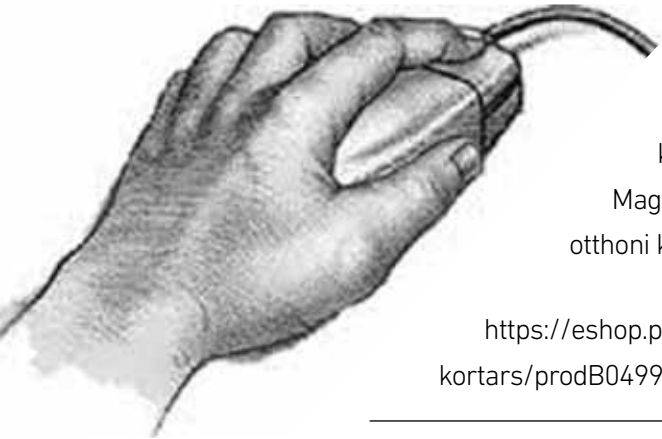
- 3** Élő múlt – Előszó az '56-os számhoz (*Thimár Attila*)
- 4** ÁGH ISTVÁN: A forradalom szerelmesei (*vers*)
- 5** KIS PÁL ISTVÁN: Keskeny palló (*próza*)
- 20** SZENTGALLAY GÉZA: Piros tér (*próza*)
- 25** FARKAS WELLMANN ÉVA: Becsukok most; És hosszan élhatsz (*versek*)
- 26** SZIGETHY GÁBOR: Napló múltidőben – 1957. február
- 29** ANDRÁS SÁNDOR: Kettős kötődés (*szülőföldem*)
- 36** SÜMEGI GYÖRGY: Rajzoló az utcán, a forradalomban – Amberg József: Pest arca 1956. november–december (*képzőművészet*)
- 40** BUDA ATTILA: Harc az utcákon és a nyilatkozatokban, avagy propaganda és tájékoztatás – Zimándi Pius 1956-os krónikája
- 53** TÓFALVI ZOLTÁN: A kolozsvári Bolyai Tudományegyetem pere
- 67** TÓBIÁS ÁRON: Sorsok, utak, életek '56
- 84** VASY GÉZA: Nagy László
- 94** PÉCSI GYÖRGYI: „Méltók vagyunk-e ekkora áldozatra?” (Dávid Gyula: 1956 Erdélyben és ami utána következett)
- 99** MONOSTORI IMRE: „Benézünk majd a Múltidőbe... ősszel” (Október stációk. Nagy Gáspár és 1956)
- 104** SZAKOLCZAY LAJOS: Erkölcs, bátorság, rendíthetetlen hit („Támadó tűz voltunk” – Magyar költők, írók az 1956-os forradalomról)
- 108** KIS PETRONELLA: Sárközi Mátyás / '34, '44, '56 – PLUSZ
- 109** KONTRA ÁGNES: Hajnal Géza / Ördögárok

E számunkat AMBERG JÓZSEF (1890–1972[?]) munkáival illusztráltuk.

A borítón: Örökimádás-templom (Üllői út, Bokréta utca sarok és Üllői út 71.),
1956. november 13., akvarell.

Köszönjük Szabó Zoltánnak a képek közléséhez való hozzájárulását és Gál Vilmosnak a reprodukciók adatolásában nyújtott segítségét.

Kortárs-előfizetés: klikkelj rá!

Kedves Olvasóink!

A *Kortárs* folyóirat közelebb áll önhöz, mint gondolná, csak egy karnyújtásnyira vagy inkább kézmozdulatnyira. Egy kattintással előfizetheti a Magyar Posta elektronikus standján, s egész évben az otthoni karosszékében élvezheti.

<https://eshop.posta.hu/storefront/hirlapok/m-veszet-es-kultura/kortars/prodB049926.html>

Csak egy mozdulat, hogy Ön is kortárs legyen!

KORTÁRS

Támogatók: **NEMZETI KULTURÁLIS ALAP, KORTÁRS ALAPÍTVÁNY, MAGYAR NEMZETI BANK, AZ 1956-OS EMLÉKBIZOTTSÁG „A MAGYAR SZABADSÁG ÉVE” ELNEVEZÉSŰ PROGRAMSOROZAT KERETÉBEN**

Szerkesztőség:

THIMÁR ATTILA (főszerkesztő, tanulmány), thimar.kortars@gmail.com
 AMBRUS LAJOS (próza), kemenesalja@gmail.com
 PÉCSI GYÖRGYI (vers), pecsigy@freemail.hu
 STURM LÁSZLÓ (kritika), sturml67@gmail.com
 NOVOTNY TIHAMÉR (kép), prinotipa@gmail.com
 KOVÁCS NÓRA (tördelőszerk.), babajaga1960@gmail.com
 BORNEMISSZA ÁDÁM (olvasószerk.), bornemissza.adam@gmail.com

Lapterv: LÁSZLÓ ZSUZSI

Szerkesztőségi titkár:

ÖNER EDIT (info@kortars.com)
 1062 Bp., Bajza u. 18.
 Szerda: 11–14 óráig
 Csütörtök: 10–13 óráig
 Tel./Fax.: 342-1520; 06-20-33-77-531
 Postacímünk: 1406 Bp., Pf. 93.

Lapunkat rendszeresen szemlézi a megújult

www.observer.hu

Kiadja a Kortárs Folyóirat Kiadói Kft. Felelős kiadó: a kft. ügyvezetője.
 Nyomdai munkák: *mondAt Kft.* www.mondat.hu

Előfizetési díj 1/2 évre 3680 Ft, 1 évre 7350 Ft. Szerkesztőségi előfizetés esetén külföldre: 105 €. (Az áthúzó előfizetéseknél nem kérünk díjkülönbözetet.) Terjeszti a Nemzeti Hírlapkereskedelmi Rt. és a Regionális részvénytársaságok. Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Zrt. Postacím: 1900 Budapest. Előfizetésben megrendelhető az ország bármely postáján, a hírlapot kézbesítőknél, www.posta.hu WEBSHOP-ban (<https://eshop.posta.hu/storefront/>), e-mailen a hirlapelofizetes@posta.hu címen, telefonon 06-1-767-8262 számon, levélben a MP Zrt. 1900 Budapest címen. **Külföldre és külföldön** előfizethető a Magyar Posta Zrt.-nél: www.posta.hu WEBSHOP-ban (<https://eshop.posta.hu/storefront/>), 1900 Budapest, 06-1-767-8262, hirlapelofizetes@posta.hu

HU ISSN 0023-415X

Nemzetközi online azonosítószám az Interneten: HU ISSN 1418-1592

Kéziratokat nem őrzünk meg, és nem küldünk vissza.

Lapzárta: a megjelenés előtti hónap 3-án!

HÍREK

Szavakon túl

A *Kortárs* folyóirat 2017 januárjában beszélgetősorozatot indított *Szavakon túl* címmel. A négyrészes rendezvénysorozat a különböző művészeti ágak kapcsolódási pontjait, együttműködési lehetőségeit, egymásra hatását igyekszik körüljárni meghívott művészek részvételével. A moderált beszélgetéseken a közönség aktív részvételére is számítunk! A belépés ingyenes.

Mindenkit szeretettel várunk!

Időpontok:

2017. január 24., február 7., 28., március 14., minden alkalommal 19 órától

Helyszín: Budapest Pont

1053 Budapest, Királyi Pál u. 18.

Bővebb információ: www.kortarsonline.hu

www.kortarsonline.hu

Élő múlt

Előszó az '56-os számhoz

THIMÁR ATTILA (1969) Budapest

A kultúratudomány és a történeti antropológia már hosszabb ideje vizsgálja, hogy a megtörténő események mikor és milyen tudati, pszichikai, szociológiai mozgások hatására válnak múlttá tudatunkban. Biztosnak látszik, hogy minél nagyobb jelentőségű egy esemény, annál hamarabb tud múlttá válni, annál hamarabb veszi körbe a kultikus megközelítés, illetve a kultikus kisajátítás. Másrészt az is biztos, hogy minél több embert érintett egy történéssor, annál kevésbé tud múlttá válni, mert a személyes vagy családi emlékezet megsokszorozott mértékben tartja meg élő és identitás-képző elemként az eseményeket.

Az a forradalom és szabadságharc, amelyet a magyar nép vívott 1956-ban, mindenkit érintett az országban. Nagyobb vagy kisebb mértékben mindenkinek köze lett hozzá, mint ahogy a szabadságharcot követő megtorlási hullámhoz, illetve az ezt folytató Kádár-rendszer kiépítéséhez. Haszonélvező vagy elszenvető pozícióban mindenki részese lett a folyamatoknak. Éppen ezért a hivatalos ideológiától és kultikus beállítódástól függetlenül minden családnak megvan a saját verziója, a saját élményegyüttese és hagyománya, amelyet birtokol a szabadságharccal kapcsolatosan. Ez tájékozdási pontként hatvan éven át meghatározta a további viszonyulást és tevékenységi akciórádiust a „szabadsághős kontra kádári apparátus” skálán. 1956 hatása Magyarországon tehát nem elsősorban a kultuszépítési tevékenység architektúrája mentén nyilvánul meg, hanem éppen a hétköznapi élet különböző fordulataiban: ki mennyire alkalmazkodott a kádári rendszer lehetőségeihez, mennyire korrumpálódott abban, ki mennyire volt részese az általánossá váló értékrelativizáló politikának, illetve ki milyen módokon tudta megtalálni saját boldogulásának útjait a rendszer labirintusában. Másrészt ki mennyire volt számkivetett a rendszer partjainak szélére, mennyire tudta függetlenül vagy benső függetlenségben megőrizni tartását, szűkítve megélhetési lehetőségeit. Az eltelt hatvan év tehát egyfelől alkalmas lenne a múlttá éréshez, másrészt a rendkívül átfogó hatás miatt mégsem vált azzá. Érdekes tapasztalat volt számomra a Terror Házának előterében látható dokumentumfelvétel-sorozat, ahol az egykori áldozatok hozzászólói ismételtetik: „megbocsátunk, de nem felejtünk”. Személyes véleményem, hogy elfelejteni nem érdemes semmit, de megbocsátani sem lehet senkinek, aki akár a Rákosi-féle személyi kultusz diktatúrájában, akár a kádári rendszerben a népet elnyomó hatalom oldalán részt vett. Azt hiszem, hogy a személyes vagy a családi attitűdök, az életvezetési stratégiák sem a megbocsátás irányába mozdultak el az eltelt évtizedekben.

A Kortárs folyóiratban évek óta minden októberi számba illesztettünk egy-egy megemlékező írást az 1956-os szabadságharccal kapcsolatosan, s így volt ez tavaly is a 60. évforduló alkalmából, és hosszabb idő óta közöljük Szigethy Gábor *Napló múltidőben* sorozatát. Az év során azonban olyan sok olyan jellegű írás gyűlt össze, hogy nem tehattünk mást, egy külön tematikus számot szerkesztettünk össze, hogy egymás mellett, egymást erősítve álljanak az olvasók előtt a szövegek mind a szépirodalmi, mind a tanulmányi, kritikai részben. Nemcsak az 1956 októberében, novemberében történt eseményekre koncentráltunk, ezeket számos megemlékezés, konferencia, kiadvány feldolgozta a tavalyi év során, hanem inkább az utóhatásra: a megtorlások, az utóélet összefüggésrendszerét, miértjeit próbáljuk több oldalról bemutatni. Nagyon különös az 1956-os eseményeket követő megtorlás indokolatlan intenzitása. Biztos vagyok abban, ha Kádárék nem ilyen elkeseredet módon próbálták volna elfojtani az emberek tudatában '56 szellemét bosszújukkal, akkor még sikeresebb lehetett volna kompromittáló politikájuk az 1970-es években, s tán el sem jött volna az 1990-es változássorozat.

Reméljük, hogy ezzel az 1956-ra emlékező számunkkal olvasóinknak is lehetőséget adunk arra, hogy saját emlékeiket leporolgtatva (esetleg új tapasztalatokkal kiegészítve) újra meghatározzák magukban a szabadságharc tájékozdási pontként adódó szerepét.

Thimár Attila

ÁGH ISTVÁN (1938) Budapest

ÁGH ISTVÁN

A forradalom szerelmesei

Az első tüntetés lámpaláza hajtott bennünket, azon a napon elmaradtak az előadások, délelőtt még a gyűlések miatt, ahol kitörni próbálgattunk a rendeletek káoszából, követvén mégis öntudatlan a hatósági kapkodást, ahányszor kiadták, bevonták és kiadták az engedélyt, tiltakoztunk és megígértük, zárt sorban némán vonulunk, mintha nem is valamiért, csupán sétálni mentünk volna, míg ellenünk kiadták már a karhatalmi tűzparancsot, akár a belső zsebből kirántható közönséges papírt, hogy majd saját vérünkkel egymás bőrére, falra, utcakőre írjuk föl a forradalmat, mint egy szerelmes krónikát,

azt az apokrif másikat, ami csak hozzánk tartozik, a túlélte hatvan év után, nézem megint a menetünk, kacér nyelvészprofesszorunk úgy artikulál fölfelé, mintha mulatságból jövet csettintene ujjaival, az első sorok diákjait, a szignálként vetített lányokat, nem láttam élőben soha, se menzán, sem a folyosón, csak mindegyik évfordulón jönnek a képernyő felől, szaporázva repülnek át ballonkabátjuk szárnyain, azonképp ismeretlenül, miközben mögöttük vagyok, s mintha csak én maradtam volna mindnyájunk dobogó szíve, azok között, akik szívük ügyének adták magukat,

elnyújtott régi szenvedély sodorja rám hullámait, s ahogy szembenézek velük, rengeteg üdvözült mosoly vetül ki soraik közül, s mögöttem végtelenbe vesz, így révülnek az alvajáró szerelmesek holdtöltekor, fekete-fehér némafilmben mozgatják ernyedte ajkukat, magányos vallomásra zárva, lelkesítő jelszóra nyitva, tízezrekkel sokszorozott varázslat boldog foglyaként, miképpen üdvét megtalálja a testet öltött képzelet, egymásba változunk, valami különös akarat szerint, mint a vándormadársereg, szív formájúvá alakulva, s nem mi vagyunk már, aki lát, és odavisz, ahova kell,

betöltvén szeglettől szegletig az ország legnagyobb terét, madártávlatból figyelek, mint egy lyukas zászló alá, s látok fejből terített hatalmas élő szőnyeget, mely itt még nem a győztesek szemléjére szánt teríték, még az ép koponyák alatt, a fedett zónában gyönyör mélyárama ringatja el az összetapadt párokat, míg én is köztük állhatok, ahogy a sugárzó öl bezár, s ölembe felejt magát, akit nem láttam még soha, aki ezt a napot megélte, annak nem fontos, mennyit élt, lehet, hogy már akkor este sorra került, vagy bármikor, magát túlélve elmúlt, lejártan, mint az én időm.

KIS PÁL ISTVÁN

Keskeny palló

KIS PÁL ISTVÁN (1951) Szekszárd

Sokáig csak a szomszéd ház egyetlen megmaradt zsalugáterének nyugtalanító csapkodására emlékeztem. A foghíjas, párját vesztett deszkaszárnyra, ahogy a novemberi szélben unottan lengett, a zsanérnyikorgás monotoníáját meg-megtörő csattogásra, vagy, ahogy a neki-nekilendülő légmozgásban, a rádióból recsegve harsogott indulók ütemére verte az ablaktokot, hogy aztán a géppisztolysorozatok ideges kattogásával hosszú, rémült csendet parancsoljon a némán lapuló házak közé. A többi emlékemet azokról a napokról évekre elnyomta, szerteszórta vagy tudatom legmélyére száműzte ez a kísérteties hang.

Azon az éjszakán is Anya ölébe fúrtam a fejem, s onnan zuhantam a feketén érzékelhetetlen semmibe, ösztönösen is menekülve a rémképekkel riogató zajok elől. Ha Apa nem volt otthon, még inkább féltem, mert éreztem, Anya is fél, szinte összenövesztett bennünket a félelem. Ám az összekapaszkodás kínálta biztonságnak valójában csak a szaga volt jó, és én, ezzel a mámorosan jó anyaszaggal köröttem, moccanni se mertem, nehogy felébredjek. A könnyeimel orromba és a számba maszatolt sós ízre emlékszem. Sírtam, álomban vagy ébren, a biztonságnak gondolt ölmeleg mozdulatlan ketrecében, sírtam, bénultan, szipogni se merve.

•

– Anya – suttogtam –, hová mész, Anya?

– Pszt! Csak a macska kaparássza az ajtót! Adok neki egy kis tejecskrét.

A nyál előbuggyant a szám sarkán. Hiába, az én adagomat már megittam. Anya az övét sose itta meg, nem szereti, mondogatta. Azt is én kaptam meg mindig, de azért egy kicsit a Cicának el-eltett belőle. A cicánknak nem volt más neve. Attól kezdve, hogy benyávogta magát a családba, csak Cicának hívtuk.

Minden tagomat zsibbadtnak éreztem. Alig mertem mozdulni. Féltem az ezernyi tűszúrást idéző fájdalomtól, ami ilyenkor átjárja a mozduló kezeket vagy lábakat. Hosszú, nagyon hosszú ideje vártuk már mozdulatlanul, hogy minden kis zaj elüljön. Az utolsó géppisztolysorozat egészen közelinek hallatszott. A konyhában a poharak összeverődve vacogtak. Máskor csilingelő hangjuk egy kétségbeesett madárraj sikoltozásának hangzott. Azok a nehéz léptek meg ide-oda jártak vagy inkább rohangáltak az utca kövezetén, útjukat megszagatva egy-egy érthetetlen kiáltásnak vagy parancsszónak engedelmeskedve. Amikor végre csend lett, alig mertünk hinni a fülünknek. Anya légzése és szívverése is csak lassan csillapodott, de aztán valahogy mégis visszarendezte körém a biztonságérzetet. Mozdulata valami bongásszerű hanggal ringató félálomból riasztott fel.

A sötétségvattában hideg üresség maradt utána. Féltem és riadtan füleltem, mint a macska, ügyelve minden neszre. Hallottam a papucs csusszanását meg azt, hogy csak félig bújta bele, úgy csoszogott. Aztán hallottam, ahogy magára kanyarította a kabátot, az öv csatja az ajtónak koppant. Arról, hogy a sötétítő pokrócot, ha csak egy kicsit is, félrehúzta, a függönykarikák fémes zizzenése árulkodott. A villanykapcsoló kattánását hiába vártam, valahogy a sötétség mégis sejtelmes homállyá szelídült.

– Ki az? Ki van ott? – kérdezte határozott, de visszafojtott hangon.

Ez nem az a hang, amivel a Cicát szokta szólóztatni, gondoltam, de a kaparászás sem a Cicáé. A nyitott szobaajtón át látni véltem a konyhából az előudvarra nyíló ajtó épp csak derengő keretét és Anyát, ahogy az ajtóra tapasztja fülét. Aztán csikordult a kulcs, a konyhaajtó tompa puffanással sarkig tárult. A beáradó holdfényben a tárgyak láthatóvá váltak. A férfi, félig térdelő, félig ülő helyzetben, mint egy krumplicsák, úgy dőlt a konyhaajtó félfájának.

– Jézusom, csak nem...? – sikoltott Anya fojtott hangon.

Egy ideig úgy állt ott, mintha egész teste megbénult volna, aztán váratlanul lehajolt, hogy elhajtsa a gallért a férfi arca elől, s mintha a látott arc megnyugtatta volna, a köntösét megigazítva összeszedte magát. Első ösztönös mozdulatával megpróbálta becsukni az ajtót, de az ajtótoknak dőlő test nem engedte. Még tett néhány tétova kísérletet, aztán belátva, hogy nem tehet semmit, már csak a kezeit összekulcsolva szörnyülködött a nyöszörgő test felett.

– Kicsoda maga? Hogy kerül ide? Mit akar? – záporoztak a kérdései.

A válaszokat nem értettem. A nyöszörgéssel vegyes szavakból újra és újra csak az egyre erősebben nyüszítő *könyörgöm* és *kérem* jutott el hozzám. Egészen úgy hangzott, mint a zsalugáter nyikorgása.

– Sajnálom – szivárgott át a nyirkos derengésen Anya kétségbeesett hangja –, nem tudok segíteni! Kérem, menjen el! Ne hozza ránk a veszedelmet! Hallja? Menjen el!

Anya páni félelme úgy ragadt belém, mint a bogáncs, fájt, szúrt, és mozdulni sem engedett. Rázendítettem. Először persze csak nyöszörögve, hátha visszacsalogathatom magam mellé. Aztán felkeltem, óvatosan leereszkedtem az ágyról! A kő és a beáramló levegő dermesztően hideg volt. Félve kapkodtam mezítelen talpamat, nehogy az ágyunk alatt lapuló szörnyek valamelyike elkapja a lábam. Az ajtóban gubbasztó alak némán bólogatott, majd lassú, de feltartóztathatatlan zuhanással bedőlt a konyhába.

Anyá, érezve, hogy már mögötte állok, ösztönös mozdulattal kapott felém. Visszaterelt a szobába. Ölébe vett, de nem dédelgetett, csak szorított, szorított, annyira szorított, hogy fájt. A bőrömön éreztem a szívdobogását, a hideg verejtékét. Visszafektetett az ágyba, én meg csak kapaszkodtam belé, nehogy otthagyon. Ordítani nem mertem, mert féltem a konyhában fekvő árnyéktól. Némán viaskodtunk. Könnyeimtől nyirkos kezeim minduntalan lecsúsztak hideg, verejtékben úszó testéről, nem taszított el, csak egyszerűen megpróbált kicsúszni a testére fonódó ölelésemből. Végre elszabadult egy pillanatra. Gyorsan becsukta a szobaajtót, hallottam, hogy kulcsra zárja. Ettől mintha kicsit megnyugodott volna. Átkarolva lefogott és halkán, nagyon halkán beszélt hozzám.

– Ne félj, kicsim. Csak segítséget kér a bácsi – mondta, idegesen simogatva a tarkómat és a hátamat. – Megsebesült. Valakik megsebesítették.

– Most mit csinál? – kérdeztem épp csak suttogva, a nyakamat nyújtogatva a csukott ajtó felé.

– Elájult, nem tud se elmenni, se bejönni. Segíteni kellene neki valahogy, de nem tudom, hogyan. Talán ha Apa itthon lenne... Ha talpra tudnám állítani – folytatta a morfondírozást –, biztosan elmenne. Enni- meg innivaló kéne neki, hogy megerősödjön. Ne félj, csak aludj – igazgatta rám a takarót –, majd kitalálok valamit. Ugye, hogy már nem is félsz?

A sötétség s bennem a kimerültség lassan visszasűrűsödött. Meleg volt a takaró alatt, testmeleg... anyameleg!

•

Anyá nyitva hagyta a szobaajtót, talán hogy hallja a szuszogásomat. Egy ideje már a fejemre húzott dunyha alatt is fáztam. Amikor végre kidugtam az or-

rom, félretoltam szemem elől a párna csücskét, számba vettem a hüvelykujjamat, nehogy eláruljon a vacogásom. Egész testemmel a hangokra figyeltem. A nyikorgásból tudtam, a konyhaasztal melletti hokedlin ülő árnyalak az idegen. Ezek szerint magához tért. Akadozva, nehezen vette a levegőt. A konyhaasztalon árválkodó egyetlen gyertya fényében az arcát nem láttam, csak a mozdulatait. A keze remegett, ahogy leszelt egy-egy szalonnadarabot, az arca elé emelte, és a szájával úgy kapott a falatért, mint a kutya, amikor végre neki is dob a gazda.

– Ha megette, tovább kell mennie! – hallottam a feszült felszólítást.

Az idegen némán, a zsebében kotorászva bólogatott. Aztán a gyertya mellé csúsztatott valamit. A sztaniolcsomagoláson fehéren villant a gyertya fénye. Csokoládé, gondoltam. Újabb falatot emelt a szája elé, de ezúttal nem kapott érte. Ott remegett a kenyérfalattal összefogott szalonnadarab a levegőben. A dermedt csenden átkalapált a szívem. Az idegen óriási ádámcsutkája lassan leereszkedett, majd hirtelen felszaladt, jelezve, hogy nyelt, aztán tétován megállt. Néhány másodperc múltán visszatette a falatot a tányérra.

– Igaza van, mennem kell! Ezt az édességet itthagynom a gyerekeknek. A vonaton seftelőktől szereztem a keresztlányomnak.

– Vigye csak el neki! Hazafelé tart? – hallottam Anya kezében a szalonnapapír zörgését. De nem azt lestem, inkább a csokoládét próbáltam a szememmel bekapni.

– Haza kicsit messze lenne. Csak ide, Szigetszentmiklósrá, a húgomékhoz.

– Ilyen állapotban az sincs közel – a mosogató vajlingban lötykölt, alighanem a tányéért. – Egyébként hol lakik?

– Magyarországon. A várost jobb, ha nem tudja, a Szigetszentmiklóst is inkább felejtse el. Meg azt is, hogy itt jártam, csak rossz álom volt.

– Többször kérdeztem már a nevét... Miért? Miért nem akarja megmondani?

– Nincsenek papírjaim – nyögte maga elé –, törvényen kívüli ember vagyok. Mondhatnék akármilyen nevet, megmondhatnám az igazit is, de jobb, higgye el, jobb, ha nem tudja. Most már igazán mennem kell.

Egy újabb kísérlet következett, de megint sikertelenül próbált felállni. Anya már számított rá, segített neki visszaülni a tehetetlen test alól már-már kicsúszó hokedlira. A hirtelen mozgásra meg a vele járó zajra lelöktem magamról a dunyhát, az ágy sarkába kuporodtam, némán nyelve a riadalmamat.

– Te Atyaúristen! A kabátja csupa vér! – Anya hangja visszafogott, sípoló suttogásba váltott. – Mit csináljak magával? Mit? Hallja, amit mondok? Hallja?

A gyertyát félretolta, az idegen fejét az asztalra eresztette, valami takarót is terített a vállára. Anya arca a gyertya fényében ijesztően fehér volt, a szemei helyén fekete gödrökkel. Árnyéka óriásivá nőtt, s idegesen, faltól falig verdesett. Muszáj volt sírnom, hangosan, hisztérikusan, hogy valahogy elűzzem a félelmemet. Gyorsan elfújta a gyertyát, és mellém bújt a verejtéktől jéghideg dunyha alá. Minden ízében remegett, válláról lecsúszott a hálóing, én meg valami állati ösztönrel a mellére tapadtam. Azt hiszem, dúdolt valami dalfélét, és ringatott. A dunyha lassan felmelegedett, megtelt anyaszaggal.

•

Az újabb zajra olyan hirtelen kaptam Anya még meleg árnyéka után, hogy a dunyhában elakadva megfájdult az ujjam. Hogy fel ne kiáltsak, az öklömbe, majd öklöstől a számba kaptam. A gyér gyertyafényben mintha árnyak hajladoztak volna. Pedig csak Anya cibálta, vonszolta be a bejárati, majd a kamrajtón a fákamrából előhozott öreg szalmazsákot. A kamra kicsi volt, alig fért el kövezetén a szalmazsák.

– Ne fáradjon – szólalt meg az asztalra borult férfi anélkül, hogy a fejét felemelte volna –, mennem kell, nehogy itt érjenek... Csak segítsen felállnom, és indulok!

A hangja tompa volt, talán mert az asztallapnak beszélt, de határozott és eltökélt. Végre, gondoltam, végre elmegy, és Anya megint odabújhat mellém. Az ujjamat és az öklömet azért a számban tartottam. Könnyíze volt.

– Egy fenét! Nem megy sehova – eszméltem Anya hangjára –, talpon maradni se tud, nemhogy járni. Készítettem magának fekvőhelyet, itt pihenhet egy kicsit, amíg hozok segítséget! No, próbáljon felállni szépen! Úgy, ni, jöjjön, csak jöjjön, majd segíték!

A férfi nagyon nehezen mozgott, Anya meg nagyon vékony és gyenge volt, igazi segítséget nem jelentett. Az a néhány lépés kínokkal telt dulakodásnak látszott. Hátamat a hideg falnak támasztva azon gondolkodtam, vajon miért suttog kiabálva, pontosabban, kiabál suttogva Anya. Attól tart, hogy a férfi nem hallja, amit mond, vagy dühös, csak engem nem akar felébreszteni a kiabálásával? A hangja suttogva is remegett, kapkodta a levegőt, indulatossá tette, hogy félt! Igen, félt, ettől aztán én se tudtam, az ő szívdobogását hallom-e, vagy a sajátomat.

Amikor leléptem az ágyról, szinte fájt a talpamnak a hideg padló! Megyek, gondoltam, szólok Anyának, beszélhet már hangosan, úgysem alszom. Végre én is ott voltam, és húztam-vontam az idegent, a pislogó gyertyavilágban hatalmasra növekedett árnyalakot a kamra felé. A kabátja színét nem láttam, csak éreztem, hogy durva posztó, valami ragaccsal átítatva. Amikor végre ledőlt a szalmazsákra, mintha elaludt volna. De nem. Tágra nyíló kék szemeit a plafonra szegezte, és látszott, nehezen kapkodja a levegőt. Megnyerő arcú, fiatal férfi volt. Anya előttem állt, ő is a férfi arcát nézte. Melléléptem, a küszöbre, hogy ne fázzon annyira a talpam, közben eltakarhattam a gyertyafényt, mert a szőke haj elsötétült, a kék szempár fénye se látszott, belekapaszkodtam hát Anya kezébe. Hideg lehetett a kezem. Először riadtan elkapta, aztán ráeszmélve, hogy én vagyok, gyorsan mellém térdelt, magához szorított, mintha nem akarná, hogy lássam, amit látok.

– Jaj, Istenem! Kisfiam, hogy kerültél ide? – suttogta, de már nem kiabálva. – Gyere, visszamegyünk az ágyba, még megfázol, hol van a papucsod?

A gyertya felé fordított, hogy lássa kékülő lábaimat, amikor megláttam a saját kezeire iszonyodó tekintetét. Ideges mozdulatokkal kapkodta maga elé a kezeimet, az arcomat, végigtapogatott először engem, majd önmagát, aztán kezébe kapva a gyertyát, körbefürkészte a konyhát, a kövezetet, az asztalt, a hokedlit, közben újra és újra felnyűszített, kétségbeesetten, mint a rettegő állatok.

– Vér! Uramisten! Vér! Mindenünk csupa vér! – hajtogatta, időnként levegőért kapkodva, majd hangosan felzokogva!

A gyertyafényben végignézve kis hálóingemen, engem is elért a rémület. A ragacsos vér hártját vont széttárt ujjaim közé, egy cseppje úgy lóbálódzott kisujjam végén, mint a pók, mielőtt aláereszkedik a fonálán. A kisingemen nagy sötét folt, ragacsos, iszamos, vörös udvarába alvadó feketeség. Vér – szerettem volna ordítani –, a vérem! – de nem kaptam levegőt. Aztán becsuktam a szemem, és szívtam, szívtam minden erőmmel, míg magamba nem hörgöttem annyit, hogy beleordíthassam az arcába: Anyaaa! A hangomtól még iszonyúbb lett a rémületem, megint semmi levegő, csak görcsös rángatózás a testben, és örült kapkodás véres kezeimmel Anya ugyancsak véres keze után.

Ez mintha felébresztette volna benne az életösztönt. Felugrott, felkapta a komódról a vizeskancsót, töltött a vizespohárba, és egyetlen mozdulattal az arcomba öntötte. A hideg vízzel eddig csak fenyegetőzött, ha épp hisztizni készültem, de ez most, én is éreztem, ez most más volt. Szinte vártam a víz hi-

degét, és hálás voltam a nyomán tudómba áramló levegőért. Aztán csak álltam kezeim széttárva, és hüppögtem, miközben a fogaim összekoccantak. Ő egy hirtelen mozdulattal lerántotta rólam a vizes-véres hálóinget, letörölgette még tiszta és száraz részeivel az arcomról és a testemről a vérfoltokat, majd egy heves mozdulattal a szemetesvödörbe dobta. Ugyanezt tette a saját köntösével, hálóingével és vérfoltjaival. Felállított a sámlira, egy tiszta vizes ruhával áttörölgetett, berohant a hálóba, lekapta az ágyról a lepedőt, majd széles mozdulatokkal reszkető testemre terítette, ideges kapkodással körém tekerte. Soha nem mutatkozott meztelenül, előttem sem. Arra még most is figyelt, hogy a nagy riadalom és sietség közepette a kamraajtót behajtsa. Teste a gyér gyertyafénynél még fehérebbnek és törékenyebbnek látszott. Aztán tiszta hálóinget, másik háziköntöst vett, és ezzel egy kicsit helyreállt számomra is a világ rendje.

– Most pedig szépen visszafekszünk az ágyba – mondta, miközben új lepedőt terített a matracokat takaró pokrócra –, én teszek egy kis vizet a fazékba melegíteni – vett a karjaiba, és vitt az ágyba –, aztán én is idefekszem, jó?

A hangja halk volt, meleg, és már nem suttogott. Csak a halántékán lüktető ér jelezte, hogy ez nem a megszokott nyugalom. Nem válaszoltam. A fejemre húztam a dunyhát. Onnan hallgattam, ahogy a sparhelt körül tesz-vesz. Az ágy lassan visszamelegedett, a didergésem is alábbhagyott. A fellobbanó tűz fénye, az égő fa illata, otthonos pattogása megnyugtatott. Végre minden rendben van, gondoltam, és szinte azonnal elaludtam.

•

Mintha vizes kötél hurkolódott volna a csuklómra. Anya keze hidegen nyirkos volt, és határozott. Bár egész testével valami meleg takarót és ölelést kínált, a keze maga volt a megfellebbezhetetlen céltudatosság és akarat. Megint suttogott, de halkán, mintha magában beszélne.

– Nem hagyhatlak itt veled, ugye, nem, én is félnék egyedül. Ha legalább Apa itthon lenne... Igen, igen, igen, orvost kell hívni, a sebet el kell látni, hogy tovább, hogy el tudjon menni. Indulunk, kisfiam, az orvoshoz. A doktor bácsi, igen, talán a doktor bácsi segít.

Lassan tisztult az agyam, a fülem csak a rettegett szavakat, az orvost meg a doktor bácsit érzékelt, ismételtette, zakatolta riadtan kavargó gondolataim örvényébe. Indulunk az orvoshoz, a doktor bácsihoz! Ennél riasztóbb dolgot nem is mondhatott volna. Megint fel fogja szűrni a fülemet, pedig most nem is fáj. Vagy mégis? Fáj, igen fáj! És fázom, ebben a hideg takaróban fázom, biztosan lázam van, igen, a szuri, csak egy kis bolhacsípés, meg a fülem! Úgy éreztem, megint ordítanom kell, és kirántani a kezem a hideg szorításból, és szaladni el, el, el, de hova?

– Anya!!! – szakadt ki belőlem. – Nem! Nem akarok... Félek! Engedj, Anya! Ígérem, jó leszek! Hallod, Anya, jó leszek!

És közben húztam, téptem magam egyre kétségbeesettebben a hasonlóan kétségbeesett szorításból. Aztán hirtelen elengedett, tehetetlenül és ernyedten ereszkedett az ágy szélére. Visszamenekültem a sarokba, bevackoltam magam a dunyhába, onnan lestem ugrásra készen minden mozdulatát. De nem mozdult, hosszan, végtelenül hosszan nézett. A konyhaasztalon égő gyertya gyér fényében csak sejtettem a vonásait, a szeme, csak a szeme csillogott valami alig érzékelhető remegéssel.

– Anya – suttogtam felé –, Anya, ne sírj! – nem mozdult. – Hallod? Anya! – próbálkoztam kicsit hangosabban. – Ha sírsz, akkor félek!

– Ne félj – mondta halkán, nagyon, nagyon halkán –, csak a zsebkendőmet nem találom.

– Itt az én zsebkendőm – nyújtottam felé az enyémet, de nem szólt, és nem mozdult.

Odamásztam mellé, felkapaszkodtam a vállán, és beültem az ölébe. A kis nedves ruhadarabbal ügyetlenül próbáltam megtörölni az orrát. Akkor hirtelen magához ölelt, aztán a két vállamat fogva kicsit eltolt magától, hogy jobban lássuk egymást a gyertyafényben. Még sose láttam ilyennek. Mosolyogva sírt, anélkül, hogy eltorzult volna az arca.

– Most aztán szépen elkented az arcomon a taknyocskádat – mondta meleg hangon –, de azért köszönöm, ez nagyon rendes dolog volt tőled.

Újra magához szorított, talán mert már nem akarta, hogy lássam az arcát. Zokogott, önfeledten és hangosan, mint egy gyerek. Én is rákezdttem, de inkább csak jólesően pityeregtem. Már nem emlékszem, meddig tartott, lehet, csak percekig, de végül visszafektetett, és betakart a dunyhával. Nem akartam a kezét elengedni, ő meg hagyta, hogy szorítsam, néha biztatóan visszaszorított.

– Ugye, már nem haragszol, hogy nem akartam elmenni veled – kérdeztem, csak hogy megnyugodjak –, hogy félek a doktor bácsitól?

– Nem, nem, dehogy – suttozta vissza –, én rontottam el. Csak felriasztottalak, és nem mondtam el, miért is kellene odamenni.

– Kellene? Még most is kellene? – kérdeztem még mindig szorongva.

– Kellene, de nem miattad – hajolt fölém komoly arccal –, hanem a sebesült bácsi miatt – intett fejével a kamra felé –, neki lenne nagy szüksége a gyógyításra, hogy haza tudjon menni.

– Tudod, hogy félek a doktor bácsitól, akkor engem miért akartál odavinni? – suttoztam a fülébe, magamhoz húzva az arcát.

– Itt nem hagyhatlak – hallottam a remélt választ –, meg aztán, tudod, én se szeretek egyedül lenni – takarta el egy pillanatra a szemét, hogy aztán egy kis vidám csillanással visszavesse rám –, Apa nincs itthon, és te vagy az egyetlen férfi, aki elkísérhetne.

– Hol van Apa? – kérdeztem félhangosan, mintha már az emlegetése is bátorságot oltana belém.

– A gyárban, kicsim – majd rövid hallgatás után hozzátette –, vigyáznak a gépekre.

A gyári gyermeknapon Apa megmutatta nekem a gépeket. Félelmetes óriások, akik, persze csak ha apáék úgy akarják, hatalmas kerekeikkel és irdatlan karjaikkal a legnagyobb vastömbökkel is elbírnak.

– Mit kell azokon vigyázni? Mért nem ránk vigyáz Apa? Mi nem vagyunk olyan erősek, mint a gépek. Vannak óriásibb óriások a gépeknél? Azokkal hogy bírnak el az emberek?

Anya mintha elmosolyodott volna, betakart a dunyhával, és megsimogatta az arcomat. Keze újra meleg volt, a hangja is, a tekintete is. Nem sírt, ez megnyugtató.

– Akkor most ne kísérjelek el a doktor bácsihoz? – suttoztam, még mindig rettegve a szükségszerűnek tűnő választól.

– Nem, nem – hajolt fölém megcsókolva a homlokom –, azt hiszem, jobb lesz, ha megvárjuk Apát, nemsokára jönnie kell.

– És akkor a motorral elviszi a beteg bácsit a doktor bácsihoz – morfondíroztam tovább le-leragadó szemekkel.

– Csak takarózz be jól! – hallottam a hangját. – A külső ajtón, a lábtörlőn meg a küszöbön maradhettek vérnyomok, megyek, letakarítom. Az ajtót addig nyitva hagyom, de kint nagyon hideg van, húzd a fejedre a párnát vagy a dunyhát!

Úgy tettem, ahogy mondta, kis rést hagyva azért a kinti fényeknek és hangoknak. Összegömbölyödtem, magamhoz szorítva még mindig meg-megremegő térdeimet. A meleg anyaszag újra átölelt.

•

Igen, ez Apa motorja, gondoltam, a párna sarkába dörgölve orromat. Most már minden rendben lesz. Ő mindig olyan nyugodt, türelmes és magabiztos, ő tudni fogja, mit kell ilyenkor tenni. A fáradtság és az álmoság ólma nehezedett a pilláimra, de még vártam. Vártam, hogy mint máskor, ahogy mindig szokta, bejön a szobába, megcirógatja a fejem, és megigazítja a takarómat. Szorosra zártam a szemem, érezni akartam hidegtől átfagyott kezének hűsét a bőrömön. De csak valami szokatlanul ideges szóváltás foszlányai jöttek át-szűrődve a szobaajtó résein. Kinyitottam a szemem, látni szerettem volna, mi történik. A konyhaasztalon pislogó gyertya fényében ijesztően nagyra nőttek az árnyékok. Veszett keringésükkel a szélviharok fáit idézték, ahogy épp ölelik vagy tépik egymás lombját. Semmit sem értettem, csak éreztem, éreztem a bajt. Hangtalanul csúsztam le az ágyról, már a rám leső szörnyek sem érdekelték. Csak halljam, csak lássam, mi történik. Mi történik Anyával, Apával és... és velem?

Arcommal és kezeimmel az ajtóüvegre tapadtam, de így is csak szófoszlányok értek el hozzám, mert suttogva kiabáltak. Csupán a sistergő, süvöltő, fojtottan hörgő indulatot éreztem a szavakból. A függöny csipkái között láttam, ahogy Apa többször is feltépte a kamraajtót, az asztalról felkapott gyertyát az idegen arca elé nyomta, hogy jobban lássa, míg Anya újra és újra megpróbálta elvonszolni a magatehetetlen férfi mellől. Erőt vettem a félelmemen, és óvatosan a kilincsre akaszkodtam. Amikor az ajtó végre arasznyira kinyílt, leültem a küszöbre, úgy hallgatóztam.

– Megőrültél, Nika? – sziszegte Apa. – Még csak meg se kérdezted tőle, ki elől menekült, hogy kik lőttek rá? Tudod egyáltalán, ki ez?

– Egy ember, aki segítséget kért. Nem lökhettem ilyen állapotban az utcára.

– Nem lökhettem, nem lökhettem – emelgette Apa a karjait az ég felé, mintha el akarna repülni –, mi az, hogy nem lökhettem ki? Miért nem? Mondj meg! Mondj egyetlen ésszerű érvet, miért nem?

– Lehet, hogy itt az előkertben vérzett volna el, vagy megtalálják, és itt, az ajtó előtt, a szemünk, a fiad szeme láttára lövik agyon. Nem tudom, Géza, nem tudom! Én akkor nem gondoltam erre. Itt feküdt a konyhakövön rettentően riadtan és tehetetlenül. Segítenem kellett.

– Itt feküdt a konyhakövön? Hogy került ide a konyhakőre? Halljam! Úgy, hogy beengedted, Nika, beengedted. Elfordítottad a kulcsot, lenyomtad a kilincset, és... jöjjön, uram, csak tessék... nálunk otthon van a vendég. Így történt?

– Így! – átkodott meg egyszerre Anya. – Igen, így! És történjék akármi, nekem már nincs szégyenkeznivalóm! Tettem, amit a lelkiismeretem parancsolt.

– Amit a lelkiismereted parancsolt? – húlt el egy pillanatra Apa. – Egy frászt! Tudod, mit tettél? Lelkiismeretlenül bajba, halálos veszedelembe sodortad a családot egy idegen védelmében.

– Egy ember, egy védtelen és üldözött ember védelmében!

– Egy idegen ember védelmében! Mindezt tiszta lelkiismerettel, valamiféle együttérzés jegyében. Gratulálok, drágám! Gratulálok!

– Vannak tettek és bűnök, amelyek terhével nem lehet együtt élni. Kilökné az utcára, egy ilyen tett, egy ilyen bűn lett volna!

– És ha itt vérzik el, ha itt hal meg? Mit csinálnánk egy ismeretlen hullával? Kihúznánk a lábánál fogva eltemetni a kert végében?

– Egy ismeretlen halott tetemét kiadni a járőröknek nem lelkiismereti kérdés. Persze, ki kellene húzni az előkertbe, és azt mondani, hogy ott találtuk. Igaz, nem túl épületes, de bocsánatos viselkedés lenne.

– Jó! Akkor viselkedjünk nem túl épületes, de megbocsátható módon, és húzzuk ki az előkertbe vagy az utcára! Fogd meg a szalmazsák sarkát! – indult széles lendülettel a kamraajtó felé.

Anya egy hirtelen mozdulattal Apa és a kamraajtó közé lépett. Kezét a kilincsre tette, és egy határozott mozdulattal becsukta az ajtót. Hátát a hideg deszkának támasztotta, és karjait a melle alatt összefonta.

– Még él – mondta halk, de élesen metsző hangon –, ne nyúlj hozzá! Azzal megölnéd!

– Ha meghal – morogta Apa mélyről hörgő hangon –, a golyó ütötte sebébe hal bele, a haláláért az felel, aki rálőtt, nem én, aki csak becsukom előtte az ajtót.

– Mögötte csukod be, Géza! Mögötte! Méghozzá úgy, hogy én már egyszer kinyitottam előtte. Ez így gyilkosság.

– Van más megoldás? Mit csináljak, te, nagyokos? Mondd meg, mit csináljak!

Hideg volt a küszöb egy szál pamutpizsamában mozdulatlanul ücsörögni. Össze kellett szorítanom a fogam, nehogy a hangos vacogás eláruljon. Félttem, a pisilést is alig tudtam már visszatartani.

– Te tényleg csak arra tudsz gondolni, hogy kitedd az ajtón kívülre?

– Nem. Arra is gondoltam, hogy összepakollak benneteket, és elmotorozunk apadékhoz a kolóniára, őt meg itthagyjuk, mintha az üres lakásba tört volna be. De a pártház körül még mindig lövöldöznek, túl nagy a kockázat!

– Talán, ha elvinnéd a kórházba...

– Gondoltam erre is, de motorral csak a fegyveresek ellenőrző pontjain át mehetnének. Arrafelé az oroszok is, a felkelők is járőröznek. Ha megállítanak, vége neki is, nekem is. Nem hiszem, hogy élve megúszhatná, megúszhatnánk. Ha nem sodornálak vele benneteket is veszélybe, talán megkockáztatnám, de ebben se lehetek biztos.

– Annyi barátod van a felkelők között, talán megkereshetnéd őket.

– Igen, van... meg nagyon sok ismeretlen, idegen s talán ellenségem is. Túl sok a kérdés, amelyre nem tudnék válaszolni. Például arra, hogy ki ez az ember, hogy miért engedted be, és miért bújttad, amíg haza nem jöttem.

– Nem bújttam!

– Nem-e? Akkor hogyan került a kamrába? Tudnál nekik valami elfogadható magyarázatot adni?

Anya hallgatott. Csak állt a kamraajtó előtt, és hallgatott. Apa le-föl járkált. Láthatóan próbált uralkodni magán, de a dühe nem csillapodott.

– Az lesz a legokosabb – állt meg Anya előtt szilárd terpeszben –, ha mégiscsak kihúzzuk az előkertbe. Reggelre innen bentről eltakarítjuk a szalmazsákot meg a nyomokat, aztán ha kivilágosodott, elmegyek, szólok a járőröknek. Majd azt mondom nekik, hogy itt, a kapu mellett találtuk.

– Géza! Én ezt gyávaságnak érzem – lépett Anya egészen közel Apához, kezeivel átölelte a derekát. – Kell lenni más megoldásnak – tette hozzá szelíden –, valami emberibb megoldásnak.

– Szóval gyáva vagyok – lökte a kamraajtónak Anyát újra feltörő indulattal. – Gyáva! Nem a szerető, a családért aggódó apa! Csak így egyszerűen, a gyáva! És persze embertelen is. Lám, lám, az elszánt humanistának ítélni támadt kedve! Használható ötlete nincs, de elvei, elvei azok vannak. Vedd már észre, nincs más megoldás!

– De van! Énrtem meg a gyerekért te ne gyilkolj! Így ne! A harc a ránk támadó ellenséggel, az más, de a védtelenre ne emelj miattunk kezét.

– Elvek, azok a szép, tiszta elvek! Te már megmutattad, mire mész velük. Most én jövök a gyáva ésszerűséggel. Nem kell segíteni, állj félre az ajtóból.

– Nem állok – kiáltott Anya megfélelkezve a suttogásról –, üss meg vagy ölj meg, ha akarsz... ha neked ez az ésszerű megoldás!

– A testeddel véded? Tőlem? A testeddel véded ezt az idegent? Kicsodád neked ez az ember? Halljam! Kicsodád?

És akkor Apa felemelte a kezét, mintha meg akarná ütni, Anya meg csak állt, villogó, dacos szemmel állt a kamraajtó előtt, szinte ütésre kínálva az arcát.

– Apa! Ne! – szakadt ki belőlem a kiáltás, egész testemmel a kilincsre akaszkoztam. – Ne! Ne! Ne bánts! – rohantam sikoltozva apámhoz, és beleharaptam az ökölbe szorított másik kezébe...

Egy hosszú, végtelenül hosszú pillanatig azt hittem, mindennek vége. Talán már akartam is, hogy mindennek vége legyen. Magam elé emeltem az alkaromat, összeszedve minden erőmet és dühömet, abba is beleharaptam, és amikor már elviselhetetlenül fáj, bepisiltem! Éreztem az édes-savanykásan meleg vér ízét, és hogy a langyos vizelet nyomában a pizsamanadrág rám hidegszik, szinte rám fagy. Addigra már egész testemben fájtam, fáztam és reszkettem... aztán, azt hiszem, elájultam.

•

Amikor végre feleszméltem, először csak Apa és Anya riadt szemeit láttam. Aztán előderengett a sötétből az arcuk, a remegő gyertya gyér fényében az alakjuk is láthatóvá vált, ahogy fölém hajoltak. Gondolom, ők tettek vissza az ágyamba. Apa épp valami sárga port szórt a karomon sajgó sebre, majd friss gézzel bekötözte.

– De buta vagy, Gáborka – mondta nyugodt hangon, látva, hogy kinyitottam a szememet –, nézd, mit csináltál! Most biztosan fáj, ugye, fáj a sebed, a harapás nagyon tud fájni.

– Téged is megharaptalak – hallottam saját, kicsit rekedt suttogásomat –, nagyon fáj? Tudod, csak Anyát...

– Tudom, csak Anyát akartad megvédeni. Látod – mutatta megértő mosollyal öklén a fogaim kékülő, de vért alig serkentő nyomát –, már alig látszik, és nem is fáj annyira.

– Tudod – simult a megszokott mozdulattal Apa vállára Anya –, igazándi-ból csak vitatkoztunk, azt is halkan, suttogva. Jó, jó, talán kicsit hangosabban a kelleténél, és felijedtél, de miből gondoltad...?

– Miből gondoltad, hogy bántani akarom Anyát? – fejezte be a kérdést Apa.

– Az árnyékok igenis bántani akarta Anya árnyékát – nyüszítettem sírva –, én félek az árnyaktól! Ha bezárjátok a szobaajtót, a hangotokat távolinak hallok, az árnyékok viszont itt maradnak, és óriásokká nőnek, és egyre közelebb jönnek. Át tudnak jönni az ajtón és a falon, és gonoszak, és félelmetesek.

– Ezért aztán kinyitottad, mert, ugye, te nyitottad ki az ajtót – kérdezte a szigorúbb hangján Anya –, és ugye, hallgatóztál?

– Tudni akartam... úgy láttam, hogy veszekedtetek... igenis meg akart ütni... tudni akartam, hogy min vitatkoztatok Apával.

– Tudod – igazított egyet a párnán Apa –, én egyáltalán nem örülök, hogy Anya beengedte ezt az idegent.

– De Anya egyáltalán nem akarta beengedni! Hallod, Apa? Az idegen beesett az ajtón, és aztán el akart menni, még a csokit is itt akarta nekem hagyni az asztalon, de nem tudott elmenni. Hiába akart segíteni neki Anya, mindig összeesett.

– Tudom, kisfiam, tudom – hagyta rám.

– És orvost is akart neki hívni, de én nem mertem elkísérni. Én még nem vagyok férfi, egy kisfiú vagyok, aki nagyon fél a doktor bácsitól. És akkor Anya azt mondta, várjunk meg téged, te tudni fogod, hogy mit kell ilyenkor csinálni.

Apa lehajtotta a fejét, nem szólt, hosszan gondolkodott. Megsimogatta a fejemet, megcsókolta Anyát, majd mintha csak magának címezné a mondan-dóját, beszélni kezdett. A hangja kétségbeesett volt és remegett, a kezeit ököl-be szorította, de a szeme sarkában ott volt ugyanaz a rejtélyes remegés, mint Anyáéban. Különös pillanat volt, amely később soha többé nem ismétlődött meg. A hangos gondolkodást egy idő múltán az ágy széléről felkelve, a szobá-ban föl-alá járkálva folytatta.

– Én se tudom, mit kell ilyenkor tenni. Forradalom van, nincsenek követ-hető szabályok. Ilyenkor mindig vannak, akik előbb lönek, mint kérdeznek. Anya gyenge volt, és ezzel nagy veszélybe sodort bennünket. Nem tudom, szabad-e ezért haragudnom rá... De nekem, igen, nekem lett volna erőm ki-tenni innen az idegent, mert én erről más gondolok, mint Anya. És igen, le-het, hogy később megbántam volna, de később úgyis mindig minden más-nak látszik. Az éles helyzetekben már csak egy igazán értelmes döntés van, még akkor is, ha az valamely erkölcsi szabály ellen való. Anyának nem volt ereje hozzá, így más megoldást kell keresnünk. Ne félj! Nem akarom bánta-ni ezért...

– És őt? Ott, azt a bácsit? – intettem fejemmel a konyha és a kamra felé.

– Nyugodj meg, kisfiam! Éjszaka van, késő éjszaka, takarózz be, és aludj! A bácsin is segítünk majd valahogy – nézett Anyára szelíden, és megfogta a kezét.

Talán mert nem értettem igazán a töprengését, nem tudtam átélni a hely-zetét, de a hangja és ez az utolsó mondat valahogy megnyugtatott. Anya per-sze mellettem maradt, meleg tenyerével a hátamat simogatta, így aztán a biz-tonságérzet szép lassan elringatott.

•

A gyerekorvos dühödöttségére ébredtem. A hangja ismerős volt, az indula-ta nem. A dühe nélkül is csak riadalmat és félelmet keltett volna bennem. Hát még így. Rejteket keresve rántottam fejemre a dunyhát. Először csak a sötét-ben meglapulva próbáltam rájönni, mi történt. Egész testemben remegtem, nem tudtam másra gondolni, csak az orvosi táskájára, az injekciós türe meg az alattomos kis ampulláira. Aztán mégis felemeltem résnyire a dunyha csücskét, mert a kíváncsiság végül legyőzte bennem a félelmet. Ekkorra már előkerült a petróleumlámpa is, ott égett az asztalon. Nagyobb fényt adott, mint a gyertya, de a falra és a mennyezetre vetődő árnyékok ettől, ha lehet, még ijesztőbbé növekedtek, még hangsúlyosabbá váltak.

– Hogyhogy nem a gyerek miatt hozott ide? – szorongatta az orvos tehe-tetlen dühében Apa mellkasán a viharkabátot.

A jól ismert, szemüvege mögött hamiskásan hunyorgó szemét nem lát-tam, de a máskor vastag száj most vékony, éles vonallá keskenyült, és sarká-ban egy izom idegesen rángatózott. Láthatóan félt, bár próbált inkább határo-zottnak és elszántnak mutatkozni. Hirtelen, kapkodó mozdulataitól álla alatt a tokája is meg-megremegett. Leginkább egy sarokba szorított és kétségbe-esett védekezésre kényszerülő buldogra emlékeztetett. A látvány minden-esetre erősen indokoltá tette a megjelenése okozta riadalmamat.

– Egy sebesültet kellene ellátnia – szúrta Apa a fogai között a szót –, lőtt seb, sok vért veszthetett, nem tudom, mennyire súlyos.

– Egy sebesültet? De hát nem erről volt szó! – tört fel, mint egy tébolyult sikoly, a mindig kedélyesen dörmögő gyerekorvosból a méltatlankodás.

– Maga nem ezt mondta nekem! Maga azt mondta, magas láza van a gyerekeknek! Gerendás úr, maga engem becsapott!

Apa láthatóan nyugodt maradt, csak nézte a viharkabát kemény hajtókáját görcsösen szorongató ujjakat, nem mozdult, állt szilárdan és rendíthetetlenül.

– Ha megmondom, mit várok magától, eljött volna? – hallottam Apa jelesen elszánt, színtelenül kopogó hangját. – Doktor úr! Akkor eljött volna?

Ez az utolsó kérdés úgy állt meg a levegőben, mint egy előrevetülő árnyék, egy ítélet, és mint a visszhang, elhalóan ismételve önmagát.

– Nem, dehogy! – látta be az orvos, ellenállását felfüggesztve, némileg csillapodottabb hangon. – Azt mondtam volna, ami egyébként igaz, hogy nem vagyok sebész, vigyék kórházba!

– Na, látja, ezért hazudtam magának! – válaszolta Apa szomorú, szelíd hangon. – Mielőtt bárhova elviszem, biztosan tudni akarom, hogy szállítható, hogy a motorozással nem kerül az élete még nagyobb veszélybe. Kérem, segítsen!

Az orvos leroskadt az asztal mellett álló hokedlira, kabátja a konyha követ súrolta, keskeny vállai öreguras pocakjára roskadtak. A szemüvege megtörtén csillogott, agya valószínűleg lázasan kereste a kibúvót, a használható ellenérveket, aztán belátta, hiába.

– És most jön az orvosi esküre való hivatkozás, meg hogy ez nekem kötelességem, ugye? – folytatta az én doktor bácsim, némi szemrehányással a hangjában, de már a tőle megszokott hangnemben. – Pedig magának esze ágába sincs kórházba vinni! A járőröknek így is átadhatná. Valami rokon, ugye, jól gondolom?

– Én nem vagyok a maga lelkiismerete – karolta át Apa a megbékélni látzó orvos vállát –, ön se akarjon az én bírám lenni! Az ajtó nyitva, szabadon elmehet, anélkül, hogy a sebesülte akár egy pillantást vetne.

Az orvos hosszan nézte Apa arcát, láthatóan minden szavát fontolóra vette. Keze, amelyben orvosi táskáját szorongatta, még mindig remegett a felindultságtól, kapkodva szedte a levegőt, de a másik kezével már a petróleumlámpa után nyúlt!

– Hol van? – kérdezte. – Persze, hogy megnézem, s ha tudok, segítek.

– Köszönöm – bólintott Apa, majd kivéve kezéből a petróleumlámpát, ki nyitotta a kamra ajtaját.

Az orvos rövid szemlét tartott a helyiségben, majd féltérdre ereszkedett a sebesült mellett. Apa a lámpát a feje fölé tartotta, így az ágyban feltérdelve láthattam, hogy először felhúzta az idegen csukott szemhéját, megtapogatta a nyaki verőeret, megnézte a pulzust. A véres ruházatot megbontva megkeverte és megvizsgálta a sebet, majd felegyenesedve Anyához fordult.

– Mélyen alszik, a pulzusa gyenge, de akárcsak a légzése, rendezett. Kel-lene egy tiszta lepedő a konyhaasztalra, meg néhány tiszta törülköző. Látom, van forró víz a tűzhelyen. Öntsön belőle a lavórba, és kérem, készítsen ide szappant is a kézmosáshoz. Szükségem lesz ollóra, kötszerre a szorító és rögzítő kötésekhez, meg a tépés készítéséhez frissen mosott fehér vászonra, mondjuk, egy feláldozható lepedőre. Amíg ezeket előkészíti, a férjével kihozzuk a sebesültet a kamrából, és felfektetjük az asztalra.

Apa még egy pillanat türelmet kért, kiment az udvarra, majd alig egy perc múlva a motor elsősegélyládájával tért vissza.

– Ebben találász kötszert – súgta Anyának, miközben a fogásra akasztotta a viharkabátját –, van benne elég.

Az orvos még megivott két pohár vizet, mielőtt a dolgának látott. Nyugodt hangon, érezhető szakszerűséggel vezényelt. Apa és Anya némán segédkezett. Az idegent kihámozták a felsőruhájából, véres ingét ollóval eltávolított-

ták, majd meztelen felsőtestét gondosan lemosva felfektették oldalvást az asztalra. Újabb vizsgálat, majd a seb ellátása következett. Ebből már nem sokat láttam, mert az orvos mindeközben épp háttal állt a szobaajtónak. Anya az orvos útmutatásait követve az előkészített lepedő felét arasznyi szélességű csíkokra tépte, azzal fejezték be az idegen vállának bekötözését. A sebesült közben felébredt, és hálás nyöszörgéssel fogadta a gondoskodást. Ahányszor meg akart szólalni, az orvos a szájára tette az ujját, és csendre intette.

– Kérem, hallgasson – mondta az idegennek –, ami az orvosnak fontos, azt látom, nem akarok többet tudni magáról. Érti?

– Értem – hallottam a választ meglepően tisztán.

Anya kerített egy másik inget és egy öreg kardigánt, de azokat még nem adták rá a bepólyált vállú és lekötözött karú idegenre. Némi elborzadással néztem, ahogy a doktor még adott neki egy injekciót, és leerőltetett néhány tablettát a torkán. Amikor ezzel végzett, megmosta a kezét, félrehívta Apát, hogy elmondja neki a további teendőket.

– A fiatalembernek szerencséje volt. A golyó úgy ment át a vállgödren, hogy csontot vagy létfontosságú szervet nem sértett. A sebet elláttam, nyomókötéssel a további vérzést lehetőségét minimálisra csökkentettem. Azért jó lenne, ha sebész is látná. Gyulladásra és fájdalomenyhítésre kapott injekciót. A tabletták majd kicsit felerősítik. Adjanak neki ételt és folyadékot bőséggel. Félóra múlva kikérdezhető lesz. Egyébként szállítható állapotban van, csak fordítsa mindig az ép oldalára, és rögzítse erősen a felsőtestét. Ennyit tudtam tenni. Ne köszönjön semmit, ha megkérhetem, ne említse senkinek, hogy itt jártam! Hazafelé gyalog megyek. Sok szerencsét! Jó éjszakát.

Apa szó nélkül, némán bólogatva hallgatta, majd lecsavarta a petróleumlámpa fényét, és kilesett az ajtón, mielőtt elengedte volna a távozót. Az orvos még az ajtóban megállt egy pillanatra.

– Ha nem látom el, csak szó nélkül elmegyek, mi lett volna vele? – intett fejével az idegen felé. – Kivitte volna valahova az éjszakába, és magára hagyta volna?

Apa rezzenéstelen arccal nézett a szemébe, de nem válaszolt. Az orvos, mintha megértené a hallgatását, bólintott egyet és kiment.

Anya az asztalon fekvő, széktámlákkal feltámasztott lábú sebesült körül sürgölődött. Nagyjából kilötykölte már a vértől csatakos nyakát vállát és ujját, a vasalót is elkezdte melengetni, hogy azzal megszáráítsa.

Én mindezt az ágyból néztem, némán, a lélegzetemet is visszafojtva. Örültem, hogy Anya nem csukta be az ajtót. Ha bele-belebóbiskoltam is a történésekbe, nagyjából mindent láttam. Amikor Apa visszajött, még segített anyának, a kabátot már együtt szárogatták. Különös békét sugárzott, hogy nem szóltak egymáshoz. Amikor végeztek, Apa törte meg a csendet.

– Menj be a gyerekekhez – mondta suttogva –, csukd be az ajtót, és pihenjtek. Én adok neki enni és inni, közben kikérdezem. Utána majd megbeszéljük, mi legyen vele.

Anya csak bólintott, bejött a szobába, gondosan becsukta az ajtót, majd miután levette a pongyoláját, szó nélkül mellém feküdt. Úgy csináltam, mintha már aludnék, de az is lehet, hogy már tényleg aludtam.

•

– Azt mondja, kivetkőzött sorállományú határőr a jugó határról – kezdte Apa nyugodt, csendes beszámolóját az idegennel folytatott beszélgetésről.

Én mindjárt felébredtem, amikor Anya kiült az ágy szélére, de Apa hangja gyorsan eloszlatta velem ébredő aggodalmamat. Szorosra zártam hát a szemeimet, és úgy tettem, mintha aludnék.

– Látom, már felöltöztetted, és lesegítetted az asztról a hokedlire – sutogta válaszul Anya. – Az már, ugye, jó jel, hogy tud ülni? Lehet, hogy mégis képes lesz majd elmenni a saját lábán?

– Talán, elindulni biztosan, de messzire aligha jutna – nézett ki Apa a válla fölött a konyhába. – Márpedig ránk nézve is óriási veszélyt jelentene, ha valahol fennakadna a fegyveres járőrökön.

– Tényleg ismerünk jó néhány forradalmárt – próbálta Anya nyugtatni, leginkább persze önmagát –, többnyire rendes emberek, és nyilván jót akarnak. Érdemes lenne mégis megpróbálni...

– A helyzet az, hogy mindez nem számít – keményedett meg Apa hangja –, befogadtuk egy ellenségüket. Jó, jó, lehet, hogy ártatlan áldozatokat, de ezt aligha fogják elismerni. Azzal, ami történt, az ellenségükké tettük magunkat.

– Kiderült végül is, hogyan került ide? – vette fel Anya hosszú hallgatás után újra a beszélgetés fonálát.

– Azt állítja, a beosztása futár, nyílt paranccsal jelentéseket hozott csaptestétől a Belügyminisztériumba. Budapest határában, amikor leszállt a várakozó vonatról, hogy igyon, és vizet vegyen az állomás falikútjáról, az egységüktől hazafelé tartó katonák figyelmeztették, ha a Belügyminisztériumba megy, jobb, ha civilbe öltözik, különben esélye sincs élve bejutni a Roosevelt téri épületbe. Nagytétényben van egy ismerőse, akitől aztán civil felsőruhát kapott, kivéve a cipőt, mert túl nagy a lába.

– Én is láttam, hogy a felsőruha alatt katonai molinóalsót visel, de a cipőjét nem is figyeltem. Vajon ki volt az a jólélek, aki segített rajta?

Anya ekkor már pontosan úgy beszélt, ahogy a Cica elajándékozott kölykeinek sorsáról szokott, szelíden és szeretettel. Én ettől felbátorodva kinyitottam a szemem, és odabújtam hozzá. Szó nélkül újra csak az ölébe vett, a magára terített pokróccal még alaposan be is bugyolált. Jó meleg fészek, gondoltam, itt végre biztonságban vagyok.

– Hogy kitől kapta a ruhát, nem hajlandó elmondani – motyogta Apa gondterhelten –, szerinte jobb, ha nem tudunk az illetőről semmit, mert nála hagyta hátra az igazolványait is. A Belügyminisztériumba persze nem jutott be, bár szerintem a közelébe se merészkedett. Azzal meg, hogy ruhát váltott, hivatalosan dezertőr, katonaszökevény lett.

– Azért Nagytétény innen még elég messze van, hacsak át nem jött a Dunán. De hogyan? Járnak a kompok? – kérdezte kicsit csodálkozva Anya.

– Nem kérdeztem tőle. Ha a Dunán jött, nyilván a halászok hozták át.

Apa röviden és tömören, néha egészen talányosan fogalmazott. Alighanem zavarta, hogy hallom, ha nem is nagyon értem, hallom minden szavukat.

– Szigetszentmiklósról készült – folytatta némi gondolkodás után –, ott meghúzhatná magát, míg továbbmenekülhet nyugat felé.

– Igen, ezt nekem is mondta, említette még a hűgát meg a keresztlányát, de mindjárt meg is bánhatta, mert megkért, hogy mindezt felejtsem el.

Erre én is emlékeztem, mert ekkor tette ki a nekem szánt csokoládét az asztalra. Kinyújtottam a nyakam, hogy lássam, ott van-e még az asztalon. Nem volt ott. Talán Anya tette el, amikor az idegent az asztalra fektették.

– Az kiderült, hogy hol és kik sebesítették meg? – tért Anya óvatosan a lényegre. – Ezt én valahogy, nem is tudom, miért, elfelejtettem tőle megkérdezni.

– Elég zavaros a történet. Elmondása szerint már nagyon közel volt a szigetszentmiklósi úthoz, ám amikor a Festékház melletti zöldségeshez ért, egy asszony a várakozó sorból, ujjával a cipőjére mutogatva elkezdett lármázni. Azt kiabálta, hogy *nézzék a cipőjét, felismerem, ez egy ávós, fogják el, fogják el a piszkot!* A sorból, ahol többnyire asszonyok várakoztak, senki nem mozdult, de a közelben járőröző fegyveresek szinte azonnal elindultak felé. Erősen sötétedet, így a zezugos kis mellékutcákban egy időre el tudott tűnni

az üldözők szeme elől. A régi Rákóczi iskolánál azonban már újra a nyomában voltak, de az is lehet, hogy rendőrök vagy épp katonai járőrök lőttek rá, megsebesítve a vállán. Nem tudja, mert az utcai lámpák nem égnek, így nem látta csak hallotta őket. Ő meg csak futott, eszeveszetten futott, mert lényegében mindegy volt, ki elől menekül. Szerintem ennél rosszabbat nem is tehetett, a járőrök számára nincs gyanúsabb az eszeveszetten rohanó embernél. Az iskola gazdasági épületének egyik deszkaajtaját feltörve találta. Oda menekült be, ott lapult meg a törött iskolapadok között, amíg elmúlt a veszély. Az üldözők ide-oda rohangáltak, végül továbbfutottak a Kölcsey utcán, délnek. Attól félve, hogy elvérzik, ő is továbbmenekült. Aztán itt, a Szigetvári utcánál elfogyott az ereje. Segítséget keresett hát, és megtalálta... Benned megtalálta.

A történet, így, Apa által elsuttogva is határozottan érdekfeszítő volt. A csokoládé felajánlása óta szinte kedveltem ezt a magas, szőke és kék szemű idegent. Egészen beleizzadtam, annyira szorítottam Anya karját. Apa kis-sé szemrehányó megjegyzését nem igazán értettem, így aztán azt gondoltam, ezzel a történet befejeződött, hogy ez a boldog vég. Anya, kibontakozva szorító ölelésemből, visszaterelt a dunyha alá. Nem reagált Apa szemrehányására, kezét várakozásteljesen az ölébe ejtette.

– És most mi lesz veled? Tehetünk érte még valamit? – kérdezte halkán, a hangjával szinte átölelve Apát.

– Azt kéri, segítsék neki eljutni Szigetszentmiklóásra. Igaz, csak nyolc-tíz kilométer, de ilyen állapotban elkelve a támogatás. Ha nem tudok vagy nem akarok segíteni, ő akkor is elindul, nem akar további bajt okozni. És persze mindent köszön, amit eddig is tettünk... tettél érte.

– Akarsz neki segíteni? – kérdezte Anya változatlan szelídséggel. – Most már minden rajtad áll!

– Minden normális ember a történetek után azt mondaná neki, hogy ennyit tehetünk, ha tényleg jól akar, menjen Isten hírével!

– Minden normális ember? – szakadt le Anyából a sóhaj. – Mondd, van még itt körülöttünk akár egyvalaki is, akit ne zavart volna meg ez a megbolydult világ?

Apa a tenyerébe temette az arcát, gondolkodott, hosszan gondolkodott, közben, hogy halljuk, min, újra elkezdett hangosan töprengeni.

– A város határánál kezdődő kukoricás nincs tán egy kilométerre se. Ennyit kellene valahogy megúsznia. A kukorica még lábban áll. Ha lenne helyismerete, de legalább egy iránytűje, a kukoricáson átvágva vagy a dűlőutak mentén haladva eljuthatna, talán észrevétlenül eljuthatna Szigetszentmiklóásra. A kukoricás viszont ilyenkor, az őszi esőzések idején borzasztóan nehéz, egy sebesült számára leküzdhetetlen terep. A kövesúton nem mehet, ott éjszaka is folyamatosan járőröznek. Szóval nem tudom. Nem tudom!

– Akarsz neki segíteni, vagy nem? – nyomta meg Anya a hangsúlyt. – Csak ez a kérdés!

Apa válla megrándult, tenyerét leeresztette az arca elől. Anyát néző tekintete újra sötét, arca kemény lett, egész teste megtelt feszültséggel. Aztán kitört belőle a kétség fokozta indulat, a düh, ami a kezdettől ott munkált benne.

– Ha minden szavát készpénznek vesszük – mosolyodott el kényszeredetten –, akkor valóban egyszerű a döntés. Csak, tudod, az a baj, hogy én nem nagyon bízom benne. Túlságosan sokismeretlenes ez a történet. Belegondoltál már – váltott a hangja tompán panaszosra –, milyen keveset tudunk a tényekről, és milyen sok az előttünk rejtve maradó részlet? Nem tudjuk a nevét, hogy hova valósi, várja-e valahol család. Nincs nála egyetlen dokumentum sem, amely igazolná, mondjuk, azt, hogy sorállományú, és hogy határőr. Nem tudhattunk meg semmit a történet egyetlen olyan szereplőjéről sem, aki ha úgy hozná a szükség, igazolni tudná ennek a nevenincs idegennek akár csak

a létezését is. Egyre azt hajtogatja; jobb, ha nem tudunk róla meg róluk semmit! Nekünk talán jó, talán nem, ki tudja? De neki, neki mért jó?

Anya közben többször is úgy vett levegőt, mint aki szólni akar. Amikor aztán Apa a tekintetét rászegezte, mégis úgy döntött, inkább csendbe burkolózik. Éreztem köztük, még ha az okát nem is tudtam, éreztem a kitapintható feszültséget. Apa hirtelen megfogta Anya kezét, és az elfehéredő ujjvégek tanúsága szerint valami számomra érthetetlen szenvedéllyel megszorította, görcsösen szorította. Anya arca nem mutatta, hogy fáj neki, de a szemei megteltek könnyel.

– Mi van, ha valójában nem határőr – folytatta Apa fojtott indulattal –, mi van, ha ávós, és nemcsak sorállományú, hanem hivatásos és tiszt? Mi van, ha azok a meg nem nevezett segítők szintén ávósok? És ha verőlegény? Ha egy hidegfejű gyilkos? Lehet, hogy tűzharcban sebesült meg, és nem menekülés közben, hogy embervér tapad a kezéhez. Az is lehet, hogy Szigetszentmiklóson a bajtársai várják, akik, mint egy nem kívánatos tanút, engem egyszerűen agyonlőnek. Tököl, a menekülő ávósokat befogadó orosz laktanya onnan már csak nyolc kilométer. Bárcsak láthatnék vagy tudhatnék egyetlen, bármilyen apró kis bizonyítékot, amely kizárja mindezek lehetőségét.

– Én csak érzem – tört ki Anyából a sírás, ahogy kivonva a kezét Apa szorításából, és keresztbe a mellére tette –, a szívem, igen, a szívem legmélyén érzem, érzem, hogy rendes ember, aki még így, sebesülten is arra törekszik, hogy ne sodorjon bajba minket vagy másokat, bárkit! Mutasd egyetlen jelét annak, hogy gonosz, hogy olyan elvetemülten gonosz, mint amilyenek te látnod bizalmatlanságodban!

Ekkor én már komolyan féltem, rettegtem, hogy megint egymásnak esnek. Újra a számban éreztem a vérem édeskés ízét, a kezem kötése alatt a fogaim okozta fájdalmat... De Apa egy pillanat alatt lehiggadt, igaz, még egy ideig úgy nézett ránk, mint aki rémképeket lát. Aztán újra a tenyerébe temette az arcát, talán hogy rendezze a vonásait. Amikor felnézett, és újra ránk emelte a tekintetét, már az elszántság uralta minden vonását.

– Rendben – mondta száraz, kimért hangon –, elviszem ezt a *jóembert* Szigetszentmiklóásra. Megpróbálom motorral a kukoricást átszelő dűlőutakon. Te meg imádkozz, Nika! Imádkozz, hogy neked legyen igazad, mert keskeny, átkozottul keskeny a palló!

Sarkon fordult, és kiment az idegenhez a konyhába. Hosszan és jelentőségteljesen néztek egymásra, aztán Apa egy határozott mozdulattal felvette a viharkabátját és a motoroszemüvegét.

– Most kimegyek a hátsó udvarba, és onnan egészen ide, az ajtóhoz tolom a motort. Azzal fogom elvinni Szigetszentmiklóásra. Remélem – tette hozzá mogorván –, nem találkozunk sehol őrzéssel. Ha mégis, készüljön fel arra, hogy magára hagyom. Nekem a családom élete mindennél fontosabb, fontosabb, mint a magáé...

– Köszönöm – bólintott az idegen, szinte észrevétlenül –, ennél többet nem kérek és nem is kérhetek magától!

Mire Apa visszajött, az idegen feltápáskodott, amennyire tudta, rendbe szedte a ruháját, tett próbaképpen néhány lépést, majd odaállt oldalvást az ajtó elé. Amikor az kinyílt, még egy pillanatra visszanezített, mintha Anya tekintetét kereste volna, aztán kilépett az életünkből, örökre. Anya lesütött szemmel ült az ágy szélén, fejét csak akkor emelte fel, amikor a távolodó motor hangja beleveszett a csendbe. Az arca valami különös békét tükrözött.

– Gyere, kisfiam, imádkozzunk! – mondta, miközben mellém bújít a dunyha alá.

Először és utoljára hallottam tőle a *Miatyánkot*...

SZENTGALLAY GÉZA

Piros tér

Tisztelt Szerkesztőség!

Olvastam a felkérésüket, hogy akik ott voltak a Kossuth téri véres csütörtökön, írják meg a visszaemlékezésüket. Hogy ezeket majd mozaikrészekként egymáshoz illesztve – s talán egy jövőbeli technikával egymásba játszva – hiteles kép álljon össze a világtörténésnek arról a nevezetes epizódjáról.

Magam is így gondolom, tehát most hozzáteszem a közös emlékezethez azt a nézetet, amely csak az enyém; nem tudva, a cél érdekében mi fontos, mi nem, csak amit én láttam, semmi mást.

Úgy tíz óra körül B. A. barátommal lementünk az utcára. Én a Szalay és a Honvéd utca sarkán laktam, onnan indultunk. A szemben levő házban az Alibi nevű italbolt bejáratán, szokatlan módon, a redőny csak félig volt felhúzva. Más hétköznapiokon ilyentájt már elkezdődött odabent az élet, jöttek a bíróságról a peres felek, míg tarka szoknyás asszonyaik a járda szélén ülve várakoztak. Mi, tizenyolc alattiak még csak szódáért vagy málnáért voltunk párszor bent.

Elhagyva a sarkot vagy tíz méterre, megállított egy hosszú, fehér sálas, molett úriember. Elnézést, fiúk – mondta halk, udvarias hangon –, máskor is láttam magukat itt a környéken, és valamit nem értek. Nézett rám, nézett a barátomra, utána megint rám, oda, vissza, azután megfogta B. A. fejét két tenyérrel a fülei mellett és méregette. Ne értsük félre, ő nem homoszexuális, mondta, ő hivatását tekintve antropológus, az embertan tudományával foglalkozik. Hány évesek vagyunk? Mondtuk, tizenhat. Hogy az nem lehet. De, mondtam, egy osztályba is járunk. Akkor B. A. barátomnak már vagy háromszor kellett osztályt ismételnie, mert körülbelül annyival idősebb nálam. Az egyedi fejlődés produkál különös eseteket, és ő épp ezeket kutatja. Igen érdekes dolgok derülhetnek még ki, ha megfelelő méréseket végezhetne rajta, B. A. keresse fel őt az egyetemen. Elmentében a két ujját billegtetve felénk. Bámultunk utána.

B. A. barátom, habár nem volt nagyobb nálam, már jó ideje borotválkozott. Azt tudtam róla, hogy a szülei nevelőszülők. Az igazi apja és anyja meghalt a háború alatt, amikor Gyergyóból menekültek a románok elől, akik egyetlen sorozattal lekaszálták őket a szekérről. A szekér egy darabig még tovább rohant B. A.-val a saroglyában. B. A. kissrácként bolyongott egy ideig, mint a *Valahol Európában* filmben, azután árvaházba került. Az örökbefogadó szülei – idősebb, mindketten megözvegyült, vallásos emberek – őt, a legvéznábbat és legkreolabbat választották ki, Pestre hozták, nevet, születési dátumot adtak neki, és rendesen nevelték. Az igazi nevét, korát B. A. nem tudta, ezért üthette meg az előbbi közlés.

– Gyerünk már – mondtam –, mi a franc.

Kiértünk a tér sarkára, gyülekezett a nép. De jóval kevesebben voltak, mint két napja, október huszonharmadikán este.

Az a nap: délelőtt még oroszórán „Vászja levele Lenin elvtárshoz”, este meg „Ruszkik, haza!”. (Jó voltam oroszból, ragadt rám.) Úgy őszintén, nekem

akkor nem hiányzott Nagy Imre, azt sem tudtam, ki az. Nekem abban a forró hangulatban Perez Prado zenekara hiányzott, a mambó, a mambó dzsambó: akkor lett volna csak népünnepély, világraszóló utcabál.

Két nap sem telt el, az a mámor elszállt a térről. Örökre.

Az Országház főkapuja előtt viszont már láthatóan sűrűsödött a tömeg, egypár zászló is lengett, kizárólag háromszínű.

– Nem vagyunk – banditák – nem vagyunk – banditák! – hangzott ütemesen. A villamossínek mellett – vajon miért? – vörös csillagos tornyú tankok álltak, és páncélkocsik, egyik-másikból kékes cigarettafüst szivárgott felfelé.

– Nem vagyunk – nem vagyunk – nem vagyunk – banditák! – harsogott a kórus, jobbára fiatal férfitorokból.

A tér belseje felől két velünkcorú lány tűnt elő. Egyiküket alig lehetett felismerni, mert valami palástszerű, ezüstös bunda volt rajta, bal kezét az ugyanolyan szőrméből készült kis muffban tartva felénk intett. Pedig ő volt, Fináli Csilla, a Szemere lányiskolából. Egy évzáró ünnepségen nálunk is szavalt, még úttörőblúzban.

– Sziasztok – szólt Fináli Csilla –, sziasztok. Semmiképp se menjetek arra a domb felé, fiúk – súgta, különös, lassított hangon. – Semmiképp. De semmiképp.

Távolodva visszanezgett, folyamatosan bólogatva ment kifelé a tömegből. Kis egér barátja utána. Borzongva összehúztam magamon a kabátot. Furcsán néztünk egymásra B. A. barátommal. Csilla! Mert mi az, hogy egy magunkcorú lány, Fináli Csilla, fölveszi az anyja vagy valaki más sellőszínű bundáját, s ettől máris egy titokzatos hölgy lesz, filmbéli jelenség? Hol vagyunk mi tőle? Itthagya nekünk egy ilyen jóslatot, amit ő komolyan is gondol, és eltűnik a helyszínről. A reflex nem késett: Mérgünkben egyszerre úgy beleestünk, mint Nyikolájba a tetű.

Lépdeltünk tovább, a Kúria épületének főbejárata felé. Nem volt semmi dolgunk, mi csak úgy mászkáltunk, mint bárki más. A szellő Duna-szagot hozott, a légtérbe egy sirály kanyarodott be, szép, nagy ívben, de lehetett akár galamb is, éppen azt figyeltem, ám hiába, mert a madár egyre távolodott... Amikor egy csontig ható dörrenéssel felrobbant a tér.

Nem megyek abba bele, hogy ki kezdte, meg hol. Ma sem tudni. Egy szovjet harckocsizó-parancsnok jelentése szerint ő csak intett a kollégája felé, aki ezt a mozdulatot – tévedésből – tűzparancsnak vette. Az tény, hogy mint egy jelre, egyszerre indult be az egész.

A légnymás és a tömeg a Kúria ablaka alá sodort minket. A pergőtűz csak zúdult minden irányból minden irányba, egyszerre mindenhonnan. Mint az egy csomóba kapaszkodó bogarak, kucorogtunk egymás hegyén-hátán, hasunk alatt rengett az aszfalt, tankágyuk, géppuskák szóltak, az egész jelen levő haditechnika. Közelről a lánctalpak csikorgása, mint villa hegye a tányéron. Fentről, az oszlopkokról, szobrokról hullt ránk az üvegcsereppel vegyes törmelék. Ahogy kilestem a fejem köré tartott jobb karom alól, a Parlament tetejéről is láttam torkolattűzet. Idelent pedig a végveszély hangjai: nyüsztés, sikoly, gyerekes rimánkodás, káromkodás – és imafosztlányok. Alattam valaki egyfolytában gurgulázott, mélyről, gyomorból. (Csoportunkból ő halt meg egyedül, éspedig szívrohamban.) Észnél ott nem volt senki.

– Ne! De ne! – ordítottam fel, idegen, reszelős hangon. Nem fogunk itt...! És – minden mindegy – felugrottam. B. A. barátom is kirángatta magát az egymásba csimpaszkodott masszából, és bukdácsolva, le-letenyerve, inkább kúszva, mint futva törtettünk a sarok felé. Be, balra, az Alkotmány utcába. Első kapu. Még pár méter, és bent, végre bent voltunk. Hol? A Párttörténeti Intézetben. Azt sem tudtuk, hogy ilyen van. Az előcsarnokban egy nagy, ha jól láttam,

kovácsoltvas csillár alatt már sokan szorongtak. A hivatal egy szürke öltönyös munkatársa kissé éneklős orrhangon szólt a még kába, idegroppant emberekhez. Lényegében, hogy magukra vessenek, magunkra vessünk, mert a szovjetek nem tudhatták, van-e a tüntetőknek fegyverük vagy nincs. Amikor ott tartott, hogy „internacionalista”, már a szó kellős közepén elakadt, görcsbe merevedett, s az arca falfehérre váltott. Az elharapott, hosszú szó közepén juthatott el az agyáig a Való Helyzet. A szeme üvegesen meredt ki a foglalatából. Talán látta a pillanatot, mikor a fúriává vált embercsoport ráveti magát és széttépi? Vagy hogy öltönyöstül lóg a csilláron. Ha a szót végigmondja, ez megtörténik. De hogy az „internacionalista segítségnyújtás” nem hangzott el, a fenevad behúzta karmait.

Mindenki számba vette, mije maradt meg, leltározta magát. Mi is.

A pergőtűz alábbhagyott, majd elhalt. Tizenkét, tizenhárom perc lehetett az egész. Csönd volt. Nem, inkább sercegő sükettség a fülben. B. A. barátommal a kókuszszőnyeggel borított márványlépcsőn ültünk, kicsit följebb, én közben egyenként dugdostam a lépcső alá a zsebemben levő pár Kalasnyikov-töltényt, amit az utcán találtam előző nap. Ki tudja, mi lesz még itt, motozás, kíntás, hisz úgy látszik, ez egy ávósfészek. Jobb, ha nincs nálam. Sajnáltam is, kellett még, ha majd lesz fegyverem. Mindegy, megszabadultam tőlük.

Egyformán fehér volt a hajunk.

– Megőszültünk? – kérdezte B. A. barátom.

– Á, csak a por. Vakolat, száraz mész... Borzoltuk kifelé a hajunkból.

„Ősz, öreg ember nótája nem kell” – fújtam, dallam nélkül. Lehet, hogy meghülyültem.

– Akkor mennyi? Hány éves lehetek én? – kérdi B. A. barátom. Tizennyolc, huszonnyolc, száz...

– Nem azt mondta a tudós. Csak pár évet mondott.

– De mennyit? Ki tudhatja?

– A jó édes anyukád!

– Aki nincs?

– Marad az antropo...buzi, majd kiszámítja neked. – Legyintettem rá. Hogy még mindig ezen lovagol, mintha közben mi sem történt volna. Nem volt fogalmam, milyen mély seb az árvaság. Hogy így tudtunk már beszélgetni, éreztük, akárhogya is... megmaradtunk. Csak a bal fülem volt véres, az is megszáradt már.

Egy híres könyv szerint a tűzkeresztség után minden katona eldobja az alsónadrágját. Jelentem, ez nem igaz. Habár katonák még nem lehettünk, valódi háborút már láttunk, tehát volt némi előképzésünk. Külön-külön ugyan, de nekünk közös óvodánk volt a II. világháború. Ahol én akkor éltem, a tanyán, kétszer is átment rajtunk a front. Engem például egy részeg szerzsánt a falhoz téve körbelőtt, hogy megtörje anyám makacs ellenállását.

Katonailag az egész ötvenhat is ránk maradt, minthogy a hadseregünk – ezt ki kell mondanom, nem lesz rá több alkalmam – végig otthon csücsült. Nekünk tizenhat évünk alatt két nagy ruha. Méghogy csokoládé. Konyi huj.

A párttörténetis, aki szerintem egy életre sápadt maradt, szó nélkül megmutatta, merre kell kimenni úgy, hogy nem a tér felé.

Így tehát nem is láthattuk a tömegölés végső terítékét a Rákóczi-szobor dombja körül. Természetesen még aznap megtudtuk, mi volt ott, de én most csak azt írom, amit én láttam, semmi mást.

Két belső udvaron kellett átmenni a Szalay utcára nyíló kapuhoz. Látszott az ég. Távolról, a magasból egyes lövések, rövid sorozatok hallatszottak be, kongott az udvar. A kapun kívül már a fal mellett surrantunk hazafelé. Az ablakokon leengedett redőnyök, sehol egy lélek. Még mindig csak délelőtt volt. A házunk kapuja zárva. Nappal ilyen nem létezett: kapuzárás szigorúan csak este tizenegykor. Nyomtám a csengőt, tűnjön már föl házmesternénk zöld selyempongyolája. Semmi.

– Menjünk hozzánk – mondta B. A. barátom.

– Menjünk.

A Lignimpex Külkereskedelmi Vállalat székházának sarkán kifordulva egyszer csak, huhhh!, mint a szellemvasút rémképe, elébünk tornyosult az az őslényszerű tank. Állt a nagy csöndben, sár- és porlepte tömegével, majd az egész utcát eltorlaszolja: Egy Jozsif Sztálin (I. Sz.–20). Mindennél nagyobb. Na, zdrásztvujtye. Ljob tvaju maty! Lábujhegyen, a falat súrolva osontunk el mellette, azután, mikor elhagytuk, mertünk gyorsítani.

– Láttad? – suttogta B. A. izgatottan. A szeme tág, poros haja égnek meredt.

– Láttam, persze. Óriási.

– Nem azt!

– Hát?

– Lent... A Csillát... A Fináli Csillát... a bundában!

– Hogyhogyhogy?

– A tank alatt, te marha! A tank rajta áll. Siess, ne nézz hátra!

Már a Honvéd térnél jártunk. A tér teljesen kopár volt, se fa, se egy szál fű nem nőtt rajta; így csinálták akkor a minisztériumok körül, hogy ne lehessen elrejtőzni. A fehér zúzottkővel borított placcon csak egy kis szökőkút állt, a bíróság felőli oldalon. Átlósan szoktunk itt keresztülvágni, de most inkább a fal mellett maradtunk a Pénzverdénél.

Hirtelen felderült az ég, látni lehetett, hogy a szökőkútnál valaki motoz, mozog, valamit nagyon csinál. Megálltunk. Mi az ott, ki az? A lenhajú, keménykötésű, fiatal katona derékig vetkőzve mosakodott. A tankista. Mert a szökőkút peremén ott volt letéve a harckocsizó-szerelése: táska, bőrsisak meg valami fekete, steppelt mellényszerűség. Fehér háta csillogott, ahogy csapkodta magára a hideg vizet, s a lehelete párája ködlött a feje fölött. Hallottuk, ahogy pocskol, az orrát fújja, prüszköl satöbbi. Az ellenséges fővárosban, félmeztelen, egy üres tér kellős közepén, körös-körül megannyi ablak és ház-tető, ahonnan a legfakézübb lövő is könnyen... Hát, nazdaróvije.

Nem törülközött, azonmód magára húzta a molinót, a gimnasztyorkát, mindent, vizelt egyet, majd mint egy civil teherautó-sofőr, elindult a harckocsija felé. Mentében rágyújtott egy olyan hosszú hülnis papiroszira, ami nekik volt.

Aztán ahogy a soktonnás motor száraz hangon felhörög.

Meggondoltam magam. B. A. barátommal gyorsan kezet szorítva elköszöntünk, s nagyon nagy kerülővel siettem haza, az ellenkező irányból. Hogy ne lássam, amit ebből az irányból a tank hült helyén látnom kellett volna. Amit előbb a barátom jól látott.

Mire a házunkhoz értem, már nyitva volt a kapu. Otthon kidobtam az ukrán befőttest.

Tisztelt Szerkesztőség! Talán ha szerényen is, hozzá tudtam tenni valamit az ismert tényekhez, bár én csak azt írtam, amit én láttam, enélkül a mozaik nem volna teljes. Illesszék be a többi közé. Ha valami nem világos, vagy esetleg még kérdésük volna, nevem és címem a szerkesztőségben.

UTÓIRAT

Mielőtt postára adtam volna ezt az írományt, eltelt pár nap, egy hét is, nem értem, miért késlekedtem vele, az kevés, hogy borítékom sem volt otthon. Megérzéseim nincsenek. „Egyszerű, de durva” ember lévén, közöm sincs szubtilis dolgokhoz. Maradjunk a véletlennél.

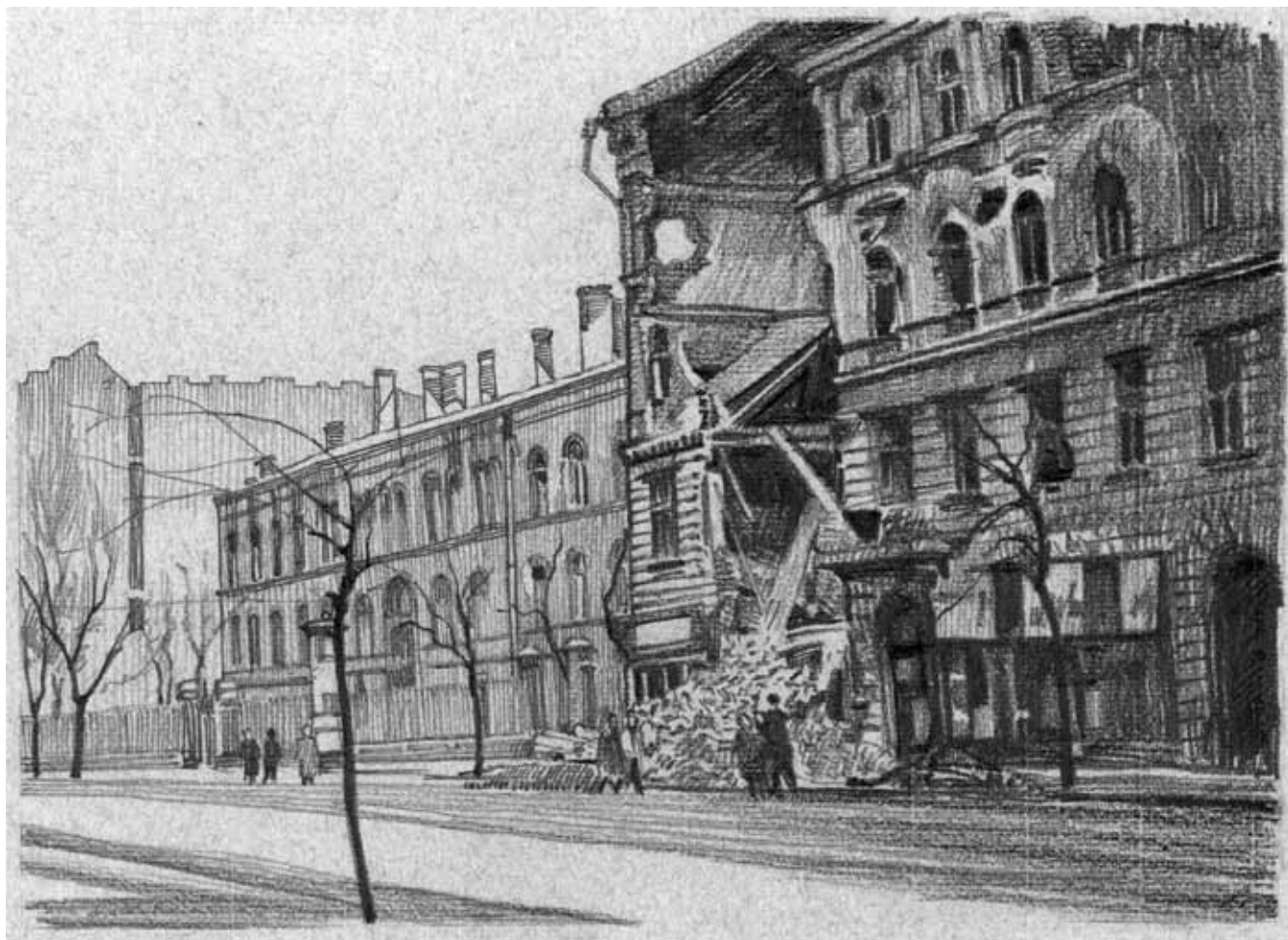
Egy éjjel felriadtam a tévé harsány reklámjára, már vágtam is oda valamit, de aztán egy tudósítás következett: Hantimanszijszkban (Nyugat-Szibéria) tartották meg a finnugor nyelvű népek találkozóját, és ott a magyar tévériporter életképeket vett fel a város környékéről. Olajkút, gázcső, gázcső meg olajkút. S egy büszke fejtartású rénszarvas, ahogy néz. Csodaszarvas?

Megszólítanak egy idős oroszot a faháza előtt. A hiányos fogazatú, ráncoktól és sebhelyektől szabdalt arcú, de még keménykötésű férfi csak ennyit mondott:

– Budapest? Haj, Budapest... Nagy bűnt követtem én el ott. Bizony, megöltem egy lányt meg egy fiút s még... Bozse moj.

Így, szórul szóra. Megnézhetik: www.dunateve.hu

A kiégett Törvénytudományi Orvostani Intézet, előtte egy romba döntött lakóház, 1956. november 11., ceruza

FARKAS WELLMANN ÉVA

Becsukok most

Becsukok most egy ablakot.
Más szenvedése sose nézzen.
A keresztútnál hagylak ott.
Akad majd, aki megigézzen.

Kintre szakadt a benti csend.
Helyén őről a világ malma.
A készüléked bírja még, kicseng.
Aztán mintha hangjába halna.

Készenlétben áll, ami visszaváltson.
Lassan tükörképedre hagylak.
Nem szívároghatsz át a rácson.
Reám csukódik minden ablak.

És hosszan élhatsz

Tiszteld apádat és anyádat,
és hosszan élhatsz majd ezen a földön.
Tiszteld, mert van hová visszanézned,
látni: hogy lettél te a börtön.

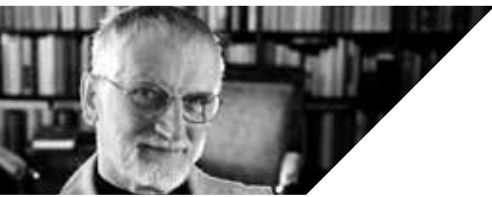
Tiszteld szülőd, mert érted eljegyezte
magát az örök ébrenléttel,
fájdalmat szabadított magára,
túlzott örömmel maga bírt el.

Elhagyta miattad nyögve szerzett,
féltett önzését és magányát,
mikor mindebbe belebőgtél,
felmondott a gáláns halálnál,

kételyeit és milliónyi
gátlását mind reád ruházta,
hogy belső békéddé lehessen
mindez – vagy mindennek hiánya.

Miből fakadnál – tisztelj mindent.
Ne elemezd, a szellemed mi.
S ha azt mondod, hogy nincs ez így,
tiszteld, mert szabad vagy ezt tehetni.

FARKAS WELLMANN ÉVA (1979) Békéscsaba

SZIGETHY GÁBOR (1942) Budapest

SZIGETHY GÁBOR

Napló múltidőben

1957. február

Február 2.

Tizenegy évvel a hazánkat rommá romboló második világháború vége után Budapest lakosai újra megismerkedtek a *kijárási tilalom* rémületidéző fogalmával.

Mindenki megnyugtatóra az újságokban ezen a napon megjelent a *közérzetjavító* örömhír: „A taxik általában 10 óráig szállítják az utasokat.”

És egy órával később kezdenek a mozik! Az az eddigi öt óra helyett hat óraker kezdődnek az utolsó vetítések. Már-már az igazi békeidőkre emlékeztető csoda: „Az Állami Operaház előadásai péntektől kezdve 4 óraker, február 6-tól fél 5-ker, 16-tól 5 óraker, február 19-től pedig fél 6 óraker kezdődnek.”

Február 17-én a színházi előadás után – nem emlékszem, hogyan – fél tízker épségben hazajutottam a pesti Szent István körútról a budai Fadrusz utcába.

Vannak történelmi pillanatok, amikor ez csodának minősül.

Február 9.

Bacsó János írása a Népakaróban: *Vorosilov marsall vagy Stefánia főhercegasszony?*

Megoldandó feladat az elvtársak számára: mi történjen a régi-új, új-régi utcanevekkel? Merthogy október 23-án: „Az elszabadult indulatok, a felkorbácsolt néphangulat csakhamar a tettek mezejére lépett, előkerültek a létrák és a kalapácsok, majd rögtön utána a festékesvödörök, és a Sztálin útból csakhamar először Hősök útja, majd Magyar ifjúság útja lett, a Sztálin hídból Árpád híd, a Sztálin térből ismét Dózsa György út lett.”

Sztálin elvtárs már (örökre!) nem elvtárs, tehát maradhatnak a régi utcanevek. De Bacsó János vagy nem tud írni, mert nincs tisztában a magyar szavak érzelmgazdag jelentésével, vagy meg gondolatlanul, bután őszinte: *a felkorbácsolt néphangulat* – ez a kifejezés árulkodik az újságíró elvtársi tudatalattijáról. Merthogy a *nép*, amikor indulatai nincsenek felkorbácsolva, akkor is hajlamos az elvtársak számára idegesítő cselekedetekre: „Bizonyára sokan észrevették, hogy az utóbbi időben – noha az utcai névtáblák a helyükön maradtak – a Tolnay La-

jos utcából ismét Conti utca, a Moszkva térből ismét Széll Kálmán tér, a Vorosilov útból Stefánia út, a Tolbuhin körútból Várház körút lett. Így emlegetik az emberek az utcán, így mondják be a megállókat a kalauzok, sőt nemegyszer így jelenik meg az újságok hasábjain is.”

Ezeket az utcaneveket a Kádár-huszárok (lásd előzetesen a magyar történelemben: *Bach-huszárok*) nagyon hamar visszaadták Vorosilovnak, Tolbuhinnak; a Magyar ifjúság útja Népköztársaság útja volt harminchárom évig. (A Moszkva teret kortársaimmal mi sokáig csak úgy neveztük: *a Kalef*.) Bacsó János és a *huszárok* az utcanevek régi formájú köznapi használatában veszedelmes, a népi demokráciára leselkedő ármánykodást sejtene, látnak: „Az ellenforradalmi erők, amelyek vereséget szenvedtek, most – az iskolai hitoktatás mellett – ezen a fronton is próbálják felújítani a zavarkeltést.”

Akkor sem, ma sem hiszem, hogy nyugdíjas nagymamám tudatos ellenforradalmi zavarkeltő volt, amiért haláláig Andrassy útnak nevezte az Andrassy utat, Stefániának a Stefániát. Megszokásból, hagyománytiszteletből, s mert ragaszkodott a saját és az ország történelmi múltjához, az utcákat, tereket úgy nevezte, ahogy gyerekkorában azok nevét megtanulta.

A Stefánia út – nincs kedvem utánanézni, melyik osztrák főhercegasszonyról nevezték el – számomra mindig Stefánia út volt, mert a Városligetnek feszülő széles sugárúton, a *Stefánián* – örökzöld nóta őrzi emlékét – hajdan divat volt gumirádlin, napsütésben, nótaszóval végigkocsikázni.

Az *elvtársak* számára megemészthetetlen tapasztalat: *mi* soha nem akarjuk a múltat végképp eltörölni.

Február 14.

Szakadozott újságlap, gondosan kivágtam ollóval a Népakarát aznapi számából az izgalmas hírt: *Március 2-án Carlo Molo lesz Papp László első profi ellenfele.*

Fogalmam sem volt akkor, mi az a profi boksz. Valami, ami nincs nálunk, valami, ami csak Nyugaton van, valami, ami eddig tilos volt, de a háromszoros olimpiai bajnok Papp Lászlónak most a hatalom urai – nem tudni, miért, de – engedélyezik.

Hatmenetes mérkőzés – pontosan ezt sem értettem, talán azt sem tudtam, hogy az amatőr bokszban három menetig tart a küzdelem. De az ország számára novemberben örömhír: Papp László újra olimpiai bajnok lett. Pesten romok, szovjet megszállás, vérbe fojtott forradalom, letiport szabadságharc, de ott, a világ végén, Ausztráliában Papp Laci legyőzi, kiüti minden ellenfelét. Tiszteletére London és Helsinki után harmadszor szólal meg a magyar himnusz, könnyes szemek kereszt-tűzében az árbocon harmadszor kúszik fölfelé háromszínű lobogónk...

Papp László most *profi* lesz!

Sokunk számára ez akkor azt jelentette: magyar hős.

És amikor néhány évvel később a kommunisták eltiltották, megfosztották a lehetőségtől, hogy világbajnok legyen, akkor szomorúan tudomásul vettük: magyar áldozat.

Sok ezer éves tapasztalat, de nem flastrom a sajtó sebre: a hősök és a mártírok mindig túlélnek erkölcsstelen gyilkosaikat.

Február 15.

Újsághír: „A Fővárosi Ügyészség vádiratot adott ki Eörsi István 26 éves költő, Angyal István 29 éves építésvezető, Szabó Béla 23 éves tisztviselő, Molnár Sándor 21 éves segédmunkás, Horváth Sándorné szül. Tollasi Ilona háztartásbeli és dr. Káldor Veronika 29 éves orvos ellen.”

A múlt század hetvenes éveiben az Élet és Irodalom szerkesztőségében találkoztam Eörsi Istvánnal. Kölcsönösen nem kedveltük meg egymást. Életműve felületes ismerete alapján helyét soha meg nem találó embernek tartottam, tartom őt, aki számára – az irodalmi életben íróként talpon maradása érdekében – mindennapi feladat volt elfelejteni előző napi önmagát.

1957. február 15-én a pusztta hír volt számomra riasztó: költőt, tisztviselőt, építésvezetőt, segédmunkást, háztartásbelit, orvost tartóztatnak le, és a vád: *izgatás*.

A kommunista Angyal István bitófán végezte.

Izgatásért ült néhány évig börtönben Eörsi István.

Ha erre gondolok, utólag sem értem néhai Eörsi István Marx-szerellemmel átítatott izgága természetét.

Február 17.

Alig egy héttel korábban, február 9-én mutatták be a Magyar Néphadsereg Színházában Dario Nicodemi pehelysúlyú, bűbájós vígjátékát. Ültem ezen a februári estén a színház nézőterén, a földszint bal

12. sor 2. székén (olvasom az újságban: zimankós, ronda idő volt), és csodáltam a *Hajnalban, délben, este* főszerepét játszó elbűvölő Ruttkai Évát. (Akkor éreztem így: nem sejthettem, hogy tizennyolc év múlva Éva a legjobb barátom, testvérem, édesanyám lesz – az anyósom.)

A színház igazgatója nyilatkozott januárban, megőriztem az újságkivágást. „Az utókor embere ámulva fog megállni a ténnyel szemben, hogy Lehár Ferenc operettjét, a *Pacsirtát* a bemutató délutánján játszatta le magának két ellenőrző tisztviselő, és csak a fél hatig tartó próbajáték végeztével adott engedélyt a hét órákor kezdődő bemutató megtartására. Az okokat máig homály fedi, valamint azt is, hogy 56 telt ház után miért vetette le mégis a műsorról egy önkényes intézkedés a darabot.” (Népakarat, 1957. január 12.)

A Lehár-operettet a Magyar Néphadsereg Színházának kamaraszínházában – akkor már József Attila Színház – mutatták be 1955. december 22-én. Máig titok, miért tiltották be egy idő után az előadást.

Az utókor embere, én is mint túlkoros túlélő, ámul, és nehezen képes megérteni mindazt az eszement ostobaságot, ami 1956 októberé előtt történt hazánkban. Igaz, azt sem könnyű megérteni, tudomásul venni, amit 1956. november 4. után megéltünk, túlélünk.

Vissza tudom idézni a hatvan évvel ezelőtti színházi pillanatot; nem a tényeket, hanem az est hangulatát: boldogan tapsolok, tapsolunk az estét felejteni tudással bearanyozó két színésznek, Ruttkai Évának, Benkő Gyulának – két és fél óra „eltávozás” az életünket kommunista kalodába záró valóságból.

A színház a színész és a nézők számára 1957. február 17-én: menekülés. A színész boldogan játszik, a néző gyönyörködik, elkábul.

A Szent István körúton az Elnöki Tanács 1957:13. számú törvényerejű rendeletével – *A népi demokratikus államrend fokozottabb védelmére* – az elrettenítés, megfélemlítés szándékával létrehozott munkásőrség fegyveresei öntudatosan, bakancstalpat csattogatva masíroznak.

Hajnalban. Délben. Este.

Február 28.

Próbálok felidézni emlékezetemben azt a pillanatot, amikor úgy döntöttem: számomra a politika halott, többé nem vásárolok napilapot. Januárban az Esti Hírlap, februárban a Népakarat majd minden számát megvettem, olvastam, megőriztem. Aztán hirtelen nincs tovább. Van még egy-két márciusi, áprilisi hetilapom, a májusban megjelenő Film

Színház Muzsika minden száma, a Nagyvilág első évfolyamai.

Mire gondoltam február 28-án, amikor a rádióban hallottam a hírt: Kádár János átalakította, azaz újabb miniszterekkel (*huszárokkal*) dúsitotta a hazánkat terrorizáló hivatalnokok testületét?

Egy biztos: nem voltam kíváncsi a kormányátalakítás részleteire. München vagy Biszku a belügyminiszter? Nem oszt, nem szoroz. *Az egyik kutya, a másik eb* – tartja a régi magyar közmondás, de ez a kommunistákra nem igaz. Ne bántsuk az emberba-

rát, derék állatokat, ne hasonlítsuk őket a dögevő hiénákhoz.

Február végén befejeztem a napilapvásárlást, maradandóbb *árucikkre* kezdtem költeni parányi zsebpénzemet. Törzsvásárló lettem a Móricz Zsigmond körtéren, a *Gomba* árkádja alatt megnyílt könyvesboltocskában. Merészen álmodó, nagyképűen öntudatos kamasz voltam, *kijelöltem* a számomra kötelezően megvalósítandó életprogramot: az elvtársak pusztítják, én őrzöm a múltat.

Ha csak tehettem, a következő évtizedekben könyveket vásároltam.

A Kilián laktanya sarka és a Ferencz krt. vége, 1956. november 30., ceruza

ANDRÁS SÁNDOR

Kettős kötődés

szülőföldem

ANDRÁS SÁNDOR (1934) Nemesvita

Az 1956-os forradalom egyszerre egy történet és igen sok történet. Általánosítani nem is tudnék, életkörülményeim teljességébe illeszteni, illetve magamat elbeszélésfigurává stilizálni pedig nem akarom.

Nem azért léptem át a magyar–osztrák határt, mert szökni akartam, vagy végre kiszabadulni Nyugatra. Egy küldöttség tagjaként mentem, két hétre szóló megbízatással, végül mégis „magyar menekült” (Hungarian refugee) lettem, méghozzá elég hamar, amikor kiderült, hogy nem megyek vissza két héttel később, ahogyan kellett volna, sőt, a négy, majd a hat évvel később bejelentett és ezúttal tényleges amnesztia idején sem. Menekült lettem, mégis meghatározó maradt számomra mindvégig, hogy az országot nem a menekülést választva hagytam el. Nem éreztem magam másnak, mint társaim, barátaim, de amikor Magyarország független lett, hirtelen, a magam számára is meglepően úgy éreztem, a csak félig sikeres küldetésből most már hazamehetek. Nem valamiféle pozícióért, eszembe se jutott, hogy jelentkezsek valahol, belépjek valahova. Csak belém döbbsent, nincs már okom arra, hogy továbbra is külföldön éljek. Mit keresek hát még kint?

Pénzt kerestem, persze. Volt állásom, feleségem, sőt '87-ben született kislányom is. Viszont éppen 1990–91-re esett a hat év tanítás után járó egyetemi szabad évem, feleségem kapott egy év fizetés nélküli szabadságot, és hazarepültünk, egy barátok révén „baráti áron” bérelt lakásba, oda, ahol akkor még a régi, nyitott Lehel piac volt Pesten. Egy évvel később, Washingtonba visszatértünk előlt a Balaton-felvidék egyik falujában (amerikai jelzőkölcsönből) öreg, kertés parasztházat vettünk. Arrafelé, ahol a pesti lakásba költözés előtt egy hónapot várnunk kellett barátom présházában, a Becehegyen. Véletlenszerűen ismertem és szerettem meg a tájat, a Balatont, innenső partján a hegyeket, túlsó partján a fonyódi dombot, ahol, mint később kiderült, nagyon kedvelt egyetemi társam és barátom nyaralója állt. Attól kezdve, a megvásárolt ház lelkes foglyaként, minden évben ott töltöttük a jó három hónapnyi nyári szabadságot. Nem Németországban, (anyáméknál) Mallorcán, barátoknál Londonban és Franciaországban.

A ház olykor szabadságra engedett foglya maradtam azután is, hogy a '95–96-os tanév végén korai nyugdíjba mentem, hogy végre szabadon írhaszak magyarul, és ne kelljen időm java részét az egyetemi tanárság megkövetelte tanítással, kutatással, angol meg német nyelvű tanulmányok írásával töltenem. Két-három évig ingáztam Amerika és Magyarország között – két hónap itt, két hónap ott –, végül belefáradtam, és hazaköltöztem. Ami válással járt. Nem volt könnyű, ma sem az. Most lesz tizenöt éve, hogy újra házasodtam, de megmaradt régi családommal is a kapcsolatam, új házasságom is nagyon szerencsés.

Mindezt a kettős kötődés miatt jelzem, amiről írni akarok. Számomra különleges, tudom, hiszen voltak és vannak egyéb kötődéseim is. Ez a különleges kettős egyszerre fűzött és fűz a forradalomhoz és ahhoz a tényszerű hazához, amiről akkor beszél az ember, amikor azt mondja: *hazamegy*. A reformkori verssorban: „haza csak ott van, hol *jog is van*”, a kiemelt „*jog is*” arra utal, hogy a haza, az otthon elsődlegesen sok minden másból tevődik össze,

akár birtoklom a jogot, akár nem. Jogom a szív joga is, érzem, amit érzek, és akkor is van jogom hozzá, ha megtagadják tőlem. Nyilvánvalóvá szeretném tenni, hogy nekem honvágyam nem volt. Amennyire tudom, társaimat is megszabadította a honvágytól az olyan rémálom, amit az első években én is álmodtam: otthon voltam, és nem tudtam kijönni, valamik mindig megakadályoztak, és nagyon jó volt felébredni. Ehhez hozzá kell tennem, hogy amikor először látogattam haza tizenhét év múltán, egyik nap a pesti Duna-parton sétáltam, sütött a nap, az ég tényleg teljesen és tisztán kék volt, és ahogy néztem a Dunát, a Várat, a Gellért-hegyet, a hidakat, úgy éreztem, hogy igen, a világnak így kell lennie, ilyenek. Nem honszeretetem volt, hanem örömöm, boldogságom: egyfajta ujjongó és mégis szelíd mámor járt át.

„Őrzöm a forradalmat”, írtam a londoni Magyar Szó 1957. március 15-i számában az 1956-osról, a magyarországról, amit megéltem, ami a miénk, nem az enyém, akkor is, ha magamnak őrzöm. Miénk, ha bármelyik magyar őrzi bárhol, Kolozsvárott, Zentán, Dunaszerdahelyen, Londonban vagy Kölnben.

Forradalom csakis nemzeti lehet, amennyiben ez a szó országot jelent, és akkor is, ha az ország egy népe. Nemzetközi forradalom nincsen, nem is lehet. Egy forradalom mindig egy ország népének a forradalma nemzetként, amilyen a francia, az angol, az amerikai, az orosz, a magyar forradalom volt. És lelkesedni ugyan lehet egy másik nép forradalmáért, csak baljós tévedés azt a saját nép és nemzet forradalmának gondolni vagy mondani. Ezt a nyugati magyar szigetvilágban, archipelágóban véltem megérteni. Batsányi „Vigyázó szemetek Párizsra vessétek” sora nem azt jelenti és sugallja, hogy Batsányi a franciák forradalmát magyar forradalomnak gondolta és érezte. És az emberi jogok deklarálása sem jelenti, hogy az a párizsi forradalom az ember forradalma volt. Csak egy ország népéé lehet, és többnyire bajos, ha egy ország népe több népből áll össze: valamelyik mindig maga alá gyúri vagy érti a többi.

Ezzel azt is szeretném mondani, ami számomra tény, hogy amikor ahhoz a forradalomhoz, az 1956-oshoz kötődöm, akkor egyúttal és egyszerre ahhoz a néphez és az abban emelkedő nemzethez is kötődöm. És jól tudom, hogy akkor az ország nem mindegyik magyar lakosa, a magyar nép nem mindegyik tagja tartozott – vagy akár tartozik ma – az emelkedő (Németh László) vagy akkor ténylegesen létrejött (Szabó Zoltán) nemzethez. Ez fájdalmas tény, de éppannyira tény, amennyire fájdalmas. Magyarországon forradalom volt, nem polgárháború. Forradalom és szabadságharc, azaz függetlenségi háború. Azt a forradalmat és azt a népet, amelyikhez tartozom, csakis egységben tudom gondolni és érezni, bennem egységben volt, egységben mozgott.

Külhoni szigetvilágban élve ráéreztem, és magától értetődőnek tekintem megértettem, hogy ország és nemzet, állam és nemzet, államforma és nemzetforma két külön dolog. Az évtizedek során találkozások révén is kialakult bennem egy olyan érzés és figyelem, hogy nemcsak az ország magyar, azok a magyarok is a hazához tartoznak, akik más országokban élnek, azok a tájak is magyar tájak, ahol ma is élnek magyarok. Ahogyan azok is, akik már nem, és akik majd eztán fognak élni.

Forradalom csak országos lehet, a nemzet, amelyik forradalmas lett, csakis a politikai nemzet lehet, de egy nemzet nemcsak politikai. Nemcsak politikai társadalomról lehet beszélni, hanem kulturális közösségről is. A nemzeti sajátságok elsődlegesen nem politikai sajátságok. Az 1956-os forradalom, amit külföldön magyar forradalomnak mondtak, magyarországi forradalom volt, ám az emelkedő nemzet vagy a forradalomban létrejött nemzet nemcsak magyarországi volt, hanem tágabb értelemben magyar, ahogyan a megtorlás sem csupán Magyarországon történt, és mások rokonszenvét sem csak ott érezhették magyarok.

A magyar nemzetre, ami emberekből áll, nemcsak az jellemző, hogy országában él, hiszen él más országokban is. Ahogyan élt más időkben is. A politikai nemzetnek vannak országhatárai – vagy lenniük kellene –, a kulturális nemzetnek viszont nincsenek. Anyaországról lehet beszélni, ha helyes, ha nem, anyanemzetről viszont nem. Egyébként, nagyon nem szeretem a „szórvány” szót, elcsatolt országrészekben nem szórványok élnek, őket nem szórták oda, a szétszóródott magyarok pedig maguk cselekedtek egyenként, akkor is, ha kényszerítve érezték is magukat a távozásra. Egyre megy, hogy politikai volt a kényszer, vagy megélhetési, azaz gazdasági.

A kettős kötődés ma is eleven és szétbonthatatlan bennem, csak terheesebb, mint azokban a külföldi, külhoni években és évtizedekben volt, amikor úgy éreztem és gondoltam, hogy az ország függetlenségét és a nemzet szabad életét nem fogom megélni, ha száz évig élek is, vagy akár százötven évig, ahogyan a török hódoltság idején éltek nemzedékek. Terheesebb, mert ma független az ország, de sokféleképpen és nagyon megosztott a nemzet, és inkább virtuális, mint valós. Egészen más, mint hatvan éve volt. De változik, biztosan változik, ahogyan a Föld forog, ahogyan észrevétlen jönnek új nemzedékek. Meglehet, illuzórikus azt hinni, hogy a nemzeti egység fennmaradhatott volna 1956 után, ha az ország semleges és független marad – maga a forradalom megtörtént, tény volt, nem illúzió, és hinni lehetett, hogy „A magyar név megint szép lesz”.

Az Egyetemi Forradalmi Diákbizottság szervezte a teherautót november 17-én kora reggelre. Négyen kerültünk a küldöttségbe, két megbízatással: érjük el, hogy az Ausztriából érkező élelmiszer egyenesen az egyetemi menzához érkezzen, ne Kádárékhoz, és vegyük rá a nyugati diákszövetségeket, hogy tiltakozzanak az oroszok november 4-i bevonulása ellen egy nemzetközi diákonferencián.

A kis teherautó órákkal később földek mellett állt meg. Kísérőnk mutatta, ha arrafelé tovább megyünk, előbb-utóbb ott lesz a határ. Ott is volt. Egy magányos katona állt egy hídnál, fegyverrel a vállán. Mondta, ne menjünk, de nem tartott vissza. Könnyezve nézett minket.

Nem emlékszem, hogyan kerültünk Bécsbe. Még most sem, pedig olvastam egyik társam és barátom, Gömöri György eléggé részletes visszaemlékezését. Arra sem emlékszem, hogyan kerültünk az osztrák diákszövetséghez, csak arra, hogy azt mondták, Ausztria semleges, ők nem politizálnak. Az élelmiszerek menzához szállítását sikerült elintézni, de nem tudtuk, hogyan tovább. Hallottuk, az oxfordi egyetemisták nagyon lelkesek, erre fel úgy gondoltuk, oda kellene mennünk. Sikerült is. Egy angol bizottság egyetemistákat toborzott Oxfordba, jelentkezünk másokkal együtt. Csak egy ember tudta meg, Max Hayward, aki aztán csoportunk kísérője lett, hogy mi ketten miért akarunk Oxfordba menni. Mi ketten Gömörivel. Küldöttségünk másik két tagja a diákszövetségi kudarc után úgy döntött, visszamennek, ha jól emlékszem, menyasszonyaikért.

Amennyire tudom, az első repülőgép vitt bennünket Angliába, vagy harmincan ültünk rajta, egy kis kivénhedt katonai gép, nagyon zajos volt, viharba is kerültünk. Én először ültem repülőn. Éjjel érkezünk meg egy vidéki repülőtérre – ha jól tudom, ma Gatwick –, aztán buszon bevittek Londonba, és a Lancaster Gate Hotelben szállásoltak el. Másnap izgatott és nagyon kíváncsi magyarok jöttek. Cs. Szabó Lászlóra emlékszem, Szabó Zoltánra. És Koestlerre – elég jól beszélt magyarul, de azt mondta, a szókincse egy iskolás gyereké.

Az oxfordi diákok tényleg lelkesek voltak. Mondták, Leidenbe kell mennünk, ott van a COSEC, a nemzeti diákszövetségek koordinálóbizottsága, annak kell

intézkednie, és összeadták a pénzt az útra. Belgiumon át mentünk, flamand diákok vettek gondjaikba az éjszakára. Olyasmit mondtak: „Tudjuk, hogyan éreztek, mi is rab nép vagyunk.” Gömörivel összenéztünk, kissé bizarr volt.

Leidenben kiderült, hogy a ránk bízott feladat megoldhatatlan. Én egy amerikai fiatalemberre és egy titkárnőre emlékszem, ők voltak a COSEC. Írásában Gömöri Gyurka két fiatalembert említ, akik azt mondták, egy konferenciához össze kellene hívni a diákszövetségeket, és meg kellene szavaztatni velük, ami sokáig tartana, és az eredménye kétséges lenne. Bennem summásan úgy maradt meg a találkozás, hogy politikával ők se foglalkoznak. Megvacsoráztattak, betettek minket egy szállodába, barátságosan és mentegetőzve, mi pedig másnap visszafordultunk Oxfordba. Frusztráltan és okosodva. Ott hon azt hittük, ahogyan van egy nemzetközi kommunista diákszövetség, Nyugaton is lennie kell egy nyugatinak. Nem jutott eszünkbe, hogy Nyugaton nincsen központi irányítás.

Visszaérkezésünk után tudtuk meg, hogy Pesten letartóztatták a Diákbizottságot és a Központi Munkástanács tagjait is. Ekkor derült ki, hogy nem megyünk haza. Ami engem illet, ezt megerősítette egy Bécsből érkező távirat anyámtól. Ketten is akartak telefonon riasztani, hogy tűnjek el, és ő úgy gondolta, kimegy Bécsbe, és megtalál. Megakadályozza, hogy visszamenjek. Épp aznap indultak Budáról, amikor mi Bécsből. Nem tudom, hogyan akadt a nyomomra, de ráakadt. Vitte magával hatéves öcsémet, mire föl persze nevelőapám is csatlakozott. Ők aztán Bécsből egyenesen Amerikába kerültek, és én csak négy év múlva láttam őket újra, miután megkaptam a diplomámat. Az utazás nagyon drága lett volna, utóbb viszont professzorom révén egyéves állást kaptam a Princetoni egyetemen, az oxfordi bizottság pedig nagylelkűen fizette hajójegyemet a Queen Elisabethre. (Egy évvel később az egyhetes visszautat Angliába teherhajón viszont már én. Eszembe se jutott, hogy Amerikában éljek.)

Oxford hihetetlennek tűnt 1956 végén, még inkább 1957 tavaszán. Teljes béke volt, nyugalom, idill, szinte bizarr, abszurd. Anglia a három atomhatalom egyike volt 1956-ban, nem semleges, de ennek nem látszott és nem volt érezhető nyoma a kollégiumok, templomok és könyvtárak évszázados kövei és a mindig frissen zöld és dús gyepszőnyegek között, a kanyargó Isis folyócska mentén, ahol hosszú rudakkal lökött és irányított csónakokban lányokat szórakoztattak magas szőke fiúk, ahogyan képek tanúsága szerint ez régi szokás volt. Nem voltunk egészen tétlenek, aláírásokat gyűjtöttünk híres oxfordi professzoroktól magyarországi írók, újságírók és politikusok bebörtönzése és halálos ítéletei ellen. És ötórai teára jártunk a Randolph Szálloda tágas halljába, el-elálmélkodva a furcsa angolokon és saját elvarázsolt életünkön. Angol kifőzdék és vendéglők előtt indiaiakba kezdtünk járni, esténként a La Roma presszó emeleti helyiségében jöttünk össze, ahova angol lányok mellett olyan északolaszok is be-betévedtek, akiket először magyaroknak néztünk. Voltak kínaiak, japánok, indiaiak, négerek, ilyen egyveleget addig Magyarországon nem lehetett látni, ott pedig keveredtünk velük, és szokogattuk, hogy ez magától értetődő.

Egyiptomi egyetemisták elmondták, milyen jó Nasszer, aki államosítani akarta Szeuet, a gyarmati Anglia mennyire átkos. Amerikai katonák táboroztak a városon kívül, be-bejártak inni meg a lányokhoz, és panaszkodtak a számukra nagyon is osztályokra különülő angolokra. A lányokat kedvelték, de maradni semmiképpen sem akartak. Mindez a szelíd forgatag is valótlan idillnek, fura játéknak tűnt. Naponta új meg új csodálkozások, például a csekkönyvek, mert havi pénzünket az Oxfordi Bizottság bankba fizette be, és csekkel fiztünk. Rip van Winkle voltam, aki nem egy későbbi, hanem egy egyidejű, de egészen másféle mesevilágban ébred és igyekszik tájékozódni.

Sarkítok, hiszen sokszor mentem Londonba is, de ott más volt a helyzet, nagyvárosi, bár egészen más, mint Bécsben vagy Budapesten. Az idősebb magyar baráti kör rögtön befogadott minket, meglepetés voltunk nekik, és öröm. Nekünk pedig ők. Magyar közeg, nagyszerű magyar közeg, már otthonosak és tele tapasztalatokkal és szabad nézetekkel. Jó volt Szabó Zoltánéknál lenni, aludni is lehetett náluk a Roland Gardensben, én a Szabó Zoltán szerkesztette Magyar Szó című újság összeállításában, tördelésében, nyomdába vitelében segédkeztem. Mindig meg lehetett szállni valakinél. (Csak egyetlen alkalomra emlékszem, hogy senkinél se lehetett, és az Üdvhadsereg szállójában kötöttem ki, egy külön magyar hálóteremben, ahol verekedés is volt, rendőrök vetettek véget neki.)

Ám ezek a kiruccanások, akármilyen gyakoriak és jók voltak is, csak a napi rutint szakították meg. Az első félévben nyelvtanfolyam volt délelőtt és délután, mindennap. És ha akadt is egy-egy esemény, például meglátogattuk Madariágát – ki gondolta volna, hogy Oxfordban él –, csak kis időre csiklandozott fel. A kontrasztot az otthoni napokkal, azt hiszem, úgy tudom éreztetni, hogy idézek egy naplóbejegyzést, amelyet több másikkal 1957 tavaszán készíthettem, hogy leírjam, mielőtt elfelejteném, néhány forradalom alatti napom eseményeit.

VISSZAEMLEKEZÉS-NAPLÓ, 1956. OKT. 31-ÉRŐL*

Október 31-én kora délelőtt mentem be az Igazsághoz. Mielőtt nekiindultam volna a városnak körülnézni, anyagot szerezni, meg akartam tudni, nincs-e valami konkrét, fontos dolog, amiről írni kell. A szerkesztőség ajtajában összeakadtam két székesfehérvári fiúval. Mindketten munkások voltak, és még előző nap jöttek fel Budapestre motoron. Egyrészt hírt hoztak, hogy Fehérváron bajok vannak, a katonaság tartja kezében a várost, a katonaság vezetője pedig nem akar engedelmeskedni a forradalomnak. Másrészt újságot akartak vinni. Ők még aznap visszamotoroztak – hideg éjszaka volt – Székesfehérvárra, azzal, hogy másnap újra feljönnek Pestre teherautóval. Ezt meg is tették, bár akkor már második éjjel nem aludtak. Kérték: menjek le velük Fehérvárra, ha tudok, meg hozzak magammal egy-két fiút, mert szükség lenne lent egy kis „agitációra”.

A teherautóra felpakoltunk egypár köteg Igazságot, majd átmentünk az egyetemre, gondoltam, ott találok fiúkat, akik velem jönnének. Meg röpcédula, Egyetemi Újság is akad talán. Az egyetemen rengetegen várakoztak: épp akkor mentek el a nyomdába páran elhozni a friss anyagot. Várni kellett nekünk is. Idegesek voltunk. Szörnyű volt elviselni a két-három óra semmittevést akkor, amikor nappal és éjszaka egybefolyt, amikor az ember azért nem tudott leroskadni a fáradtságtól, mert újra és újra tennie kellett valamit. Idegesen rágtuk a cigarettát.

Végre elindultunk. Immár öten, mert két fiú rögtön ajánlkozott, hogy velem jön.

Útközben többször megálltunk, embereket vettünk fel, akik gyalog vándoroltak az országút szélén. Ki csak a szomszéd faluig akart menni, ki messzebb. Oroszokkal nem találkoztunk: eltűntek az országútról, visszahúzódtak valamerre.

* Hatoldalas gépirat, angol klaviatúrás írógépen (nem saját gépemen, ezért vagy annak megvétele előtt írtam, vagy nem otthon), a megírás idejére következtetni sem tudok. Biztosan Angliában készült, ottani formátumú papíron. Indigós másolat, az eredetivel nem tudom, mi történt.

Fehérváron rögtön a Forradalmi Tanácshoz hajtottunk, szerencsére a Tanács elnöke még ott volt. Estefelé járt már, a Tanács többi tagja hazament. A nyugalom furcsának, hihetetlennek tűnt a pesti bizottságok megállás nélküli munkája után. Felmentünk az egyik emeleti terembe – négyen. A két fehérvári fiú előzőleg nem mondott semmit a Tanács elnökéről, most meg már késő volt kérdezősködnöm. Nem tudtam, kivel állok szemben. Ő sem tudta. Középtermetű, értelmes arcú férfi volt, olyan értelmiségi, akin látszik, hogy apja földet szántott. A két fiú hallgatott, egyikük itt a bőrfotelben ülve is fogta elmaradhatatlan puskáját. Csak egy-két pillanatig töprengtem, s aztán elmondtam, miért jöttem. Kérdeztem: mi a helyzet. Válasza meghökkentett. Eddig ugyanis az Igazságot mindenki dicsérte nekem, véleményem szerint méltán, a fehérvári Forradalmi Tanács elnöke pedig szidni kezdte. Szidta, mondván: a Székesfehérvárról szóló cikk hazugság, nem volt semmi baj a városban, és ők már tiltakoztak is rádiójukon (ugyan melyik városnak nem került akkor hamarjában rádiója?) keresztül. Kényelmetlenül éreztem magam. Nem mertem a két fiúra nézni, azt hiszem, ők se énrám, hiszen az ő híreiből állt a cikk, az ő híreik miatt jöttem le. De azért nem hagytam magam. Ki is derült, hogy valóban voltak bajok, a katonaság vezetője, egy Mikes nevű alezredes(?) valóban kerékkötő volt, de leváltották, és azóta minden rendben. Kemendy alezredes lett a Dunántúli Haderők parancsnoka, ki rendes ember hírében állt. Az újság szerkesztőnőjét nem igaz, hogy lecsukták, bevitték ugyan a pártházba, de kiengedték, sőt, még az ÁVÓ-t is lefegyverezték azóta. Könnyen ment, kevesen voltak, felrendelték legtöbbjüket Pestre, vezetőjük pedig maga is egyetértett az ÁVÓ feloszlásával. Szóval még egy fegyverdörrenés se hangzott. Az ávosok, szám szerint vagy 130-an börtönben ülnek, semmi bajuk, majd később döntenek sorsuk felett, így a legjobb. Különben szivárognak vissza Pestről az ávosok, ezért ülnek már százharmincan nyugodt békében. Így hát felháborodott a nép az Igazság cikke miatt. Már csak azért is, mert Pestről a cikk hatására két kocsi fegyveres fiatal jött „segíteni Fehérvárnak”.

Mikor ezt hallottam, elmosolyodtam. Furcsa volt látni, hallani a frázisok megelevenedését, hiszen tíz éven át csak elméletben lelkesítette az embereket az újság, a propaganda, most meg egy kicsiny cikkecske két autó fegyverest röpített egyik városból a másikba. A mosoly mellett azért bántott is a dolog. Nemcsak a hiábavaló izgalomkeltés miatt, hanem hogy az Igazság hazudott. No, hiszen tudtam én, be is bizonyítottam: nem hazudott az újság, az történt mindössze, hogy akik a hírt hozták, tegnapelőtt jöttek el a városból, a változások meg tegnap történtek. Telefon-összeköttetés nem volt, a víz elöntötte a fehérvári telefonkábeleket, s olyan időkből, mikor minden óra új helyzetet tállal, nehéz újságot írni. Emberek írják azt utcakövekre.

Végül jó barátságban váltunk el, beláttuk, hogy a másiknak is igaza van. Az újság szerkesztőjével akartam beszélni. Hátha ő is mond valami újat. Aztán megmondták a nevét: Bokor Rózsa. Emlékezetemből felderengett a név meg a köré rakódott múlt, most már ezért is beszélni akartam vele.

Ágyból rángattuk ki a két fehérvári fiúval, akik mutatták az utat. Furcsa volt szemben állni vele, beszélni a forradalom problémáiról a forradalom kelles közepén. Utoljára ugyanis Sztálinvárosban láttuk egymást. Ő akkor a sztálinvárosi tanács népművelési osztályának vezetője volt, én meg szétnézni akaró fiatal író. Ez még 1953-ban történt. Furcsa volt látni őt a forradalmi újság szerkesztőjeként. Furcsa is, jó is. Ő is így érezte. Mert mesélt nekem magáról, onnan tudom. Azt beszélte abban a kis lukban, ahol lakott, s amelyben még legfeljebb három olyan keskeny dívány fért volna el, mint amilyenről felkelt, azt mesélte, hogy olyan furcsa minden, úgy érzi, mintha más ember lenne, igazán más: lelkes, friss és örvendező. Már azt hitte, képtelen lesz ilyen lenni, s minden örökre fásult, szürke, ólomnehéz marad.

Örültem, hogy megtalálta önmagát, azaz hogy a csudatevő forradalom visszaadta hitét. Néztük egymást némán egy kicsit, aztán felrázódtunk: kért, írjak már egy cikket az újságjukba a pesti helyzetről. Főleg arról írjak, mondta, hogy a munkások tovább sztrájkolnak. Mert olyan hírek jöttek Pestről, hogy szünni kezd a sztrájk, hogy a pestiek elárulják a forradalmat. Megtettem, írtam arról is, hogy Nagy Imrében a bizalom Pesten, így legyen Fehérváron is.

Egy középiskolás fiú-diákotthonban aludtam, illetve aludtunk a két, Pestről velem jött fiúval. A fehérváriak hazamentek. Mikor befordultunk a diákotthon kapuján, épp akkor indultak vissza Pestre a „fellelkesült harci segítők”. A gimnazista fiúk is leszidtak, mikor kiderült, hogy az Igazságtól vagyok. Ott nyüzsögtek az igazgatói szobában, felelőségük teljes tudatában, mint a fegyveres nemzetőrség töredéke. Meghökkenően határozottak, céltudatosak és meggondoltak voltak. Talán csak egyet lehetett a szemükre vetni: túl lelkesen tettek, mondtak mindent. Semmiben sem különböztek a „felnőttektől”.

Gondosan elmagyaráztam nekik a cikk körüli dolgokat, s utána – hűteni akarván fehérvári önérzetüket – kimutattam az ablakon át az utcára: milyen csend, nyugalom van, és az üzletek is mind nyitva vannak, míg Pesten... Igen, határozottan meghökkenett a nyugalom, a hétköznapi, ami csak úgy áradt Fehérvár utcáiból, köveiből. Mintha más világba érkeztem volna. Mintha nem is a forradalomban lélegezném a levegőt. Pedig ott tettem. Csakhogy Fehérvár vidéki város, a történnivalók gyorsan történnek, és már csak a falak mögött zajlott a forradalom.

Reggel a volt Tanácsházába mentünk: én vissza akartam fordulni Pestre, két társam pedig Győr, illetve Pápa felé szándékozott. Meggyőzni az embereket, hogy Nagy Imrében bízni kell, és a sztrájk immár felesleges. Mert ekkor tudtuk meg a semlegességi nyilatkozatot.

Egy élelmiszert szállító autókaravánon csináltak helyet nekem. Gyorsan, cikornyák nélkül, de készségesen. Pedig sok dolguk akadt, nemcsak a várost, a fővárost is el kellett látni autón szállított étellel. Kenyerek között utaztam. Az autókaravánt egy fiatal férfi meg egy szőke, 24-25 év körüli lány kísérte, puskával vállán. Már harmadik napja, szinte megállás nélkül. Kellott Pestnek az enivaló. A földművesek így segítettek. Azzal a 16 borjúval, amit ingyen adtak, küldtek. Két teherautó hozta őket, és szinte sajnálkoztam, hogy tagló alá kerülnek. A minden garast fogukhoz verő gazdáik nem sajnálkoztak. Furcsa volt a kenyerek halmán utazni, melyet éjszaka sütöttek a fehérvári pékek. Furcsa, jó érzés fogott el. De cudarul fáztam: ugyancsak meghűlt a levegő, telet jósoltak a szelek, melyek arcomat csípve csapódtak át a kocsin.

Gémberedett tagokkal szálltam földre a Boráros téren. Már egy másik kocsirol, az enivaló-szállítmány csak Kelenföldig ment. Hiszen minden autó elvitte az embert, minden autót meg lehetett állítani. Leszálltam a Boráros téren, és megindultam végig a Nagykörúton. Szétlőtt falak fogadtak. Kiegett tankok. A Kilián laktanya az utcán feküdt. És az emberek áramlottak az utcán, a megeredő hideg esőben, egészségesen, pesties kíváncsisággal. A Nagykörút és a Baross utca sarkán, az első emeleten egy férfi hajlongott az erkélyen keresztbe fektetett pallókon: a tankgránát szaggatta lukat falazta fűtőréssze. Megálltam. Hosszan, öntudatlanul néztem. Aztán megindultam a szerkesztőség felé, s úgy éreztem: no, igen, hát győzött a forradalom.

SÜMEGI GYÖRGY (1947) Budapest

SÜMEGI GYÖRGY

Rajzolók az utcán, a forradalomban

Amberg József: Pest arca 1956.
november–december

Az 1956-os forradalom napjaiban és a leverését követő hetekben több képzőművész készített a helyszíneken in situ skicceket, vázlatokat. Anders Engman svéd fotográfus a szétlőtt Nagykörúton október 29. és november 1. között rezzenéstelen nyugalommal rajzoló András Tibor festőművészt örökítette meg. Rajta kívül bizonyosan vázlatozott az utcán Borsos Miklós, Gebhardt Béla, Jancsek Antal, Rapaich Richárd. Amberg József fennmaradt 77 műve a forradalom idején az épületekben történt pusztítást dokumentálja.

Amberg József (Budapest, 1890. dec. 22. – Budapest, 1972[?]) díszítő festést tanult az Országos Magyar Királyi Iparművészeti Iskolában (1907–1910), ahol Bossányi Ervin, Ripszám Henrik, Gáblík Antal és Szekeres Béla évfolyamtársi és baráti körébe tartozott. Nem sokkal a végzésük után Gáblík Antal volt évfolyamtársával együtt pályázott a „M. kir. lottójövedéki igazgatóság [...] XXIX. állami jótékony célú sorsjáték plakátjának és sorsjegyének rajzára”. A bírálóbizottság 1911. január 25-i döntése értelmében a 13 pályázótól beérkezett 26 pályamunkából „a 300 koronás első díjjal egyhangúlag Gáblík Antal és Amberg József iparművészek közös pályamunkáját jutalmazták”.* Szekeres Bélával pedig a kereskedelmi minisztérium közvetítésével „megbízást kaptak igen előnyös feltételek mellett Rio de Janeiróba, hogy ott a miniszterelnöki palotát freskókkal díszítsék” – olvashatni a Pesti Hírlap 1911. szeptember 2-i számában. „A két törekvő és vállalkozó fiatal magyar már meg is érkezett Brazília fővárosába, s munkáik kartonjait az ottani bírálóbizottság teljes megalégedésére el is készítették. A miniszterelnöki palotát Jerman nevezetű, magyar származású építész építette. Szekeres és Amberg öt hónapot töltenek Rio de Janeiróban.” (Az épület ma már nincs meg, így a freskó sem.) Ezen adatok Szekeres Béla pár évvel ezelőtti kiállítása előkészületei során, az unokájától kerültek hozzám, az Amberg Józsefről addig tudottakat kiegészítve.

Amberg József az Iparművészeti Iskola elvégzése és a riói munka után elsősorban tervezőművészeti, alkalmazott grafikus tevékenységet folytatott: ex librist, képeslapokat, üvegfestményt tervezett, 1910-től számos plakát- és alkalmazott grafikai pályázaton és kiállításon szerepelt. A Nemzeti Szalon 1912-es őszi és téli kiállításán tempera tájképeit állította ki. Képzőművészként az első világháborúban és a hadifogságban elsősorban a portrérajzolásban nyilvánulhatott meg. Díszpárna-, függöny-, csipke-, terítő-, díványpárna-minta-, keresztzsemes bordűr-, tűfestés-, lakásdíszterveit önálló kézimunkatervekként, kihajtható mellékletekben közölte a Színházi Élet (1931–38), a Magyar Úriasszonyok Lapja (1932) és a Színházi Magazin (1939–41). Szerepelt az Ernst Múzeum 1953-as *Plakátművészeti kiállításán* és a *IV. Magyar plakátkiállításon* (Múcsarnok 1961) (egyik kiállítás katalógusában sincs műtárgyjegyzék, csak a kiállítók listája). A *Békeáramlatok, 1919* (35,5 × 50,5 cm) és az *In nomine patrii, 1918* (36,5 × 28 cm) című temperaképeit a *Munkásélet Képzőművészeti kiállításon* (Legújabbkori Történelmi Múzeum, Budapest, 1959) mutatták be.

A milliméternyi pontosságú rajzolást megkövetelő kézimunkaterveket nagy számban előállító Amberg József precizitásra, a részletek pontos és hűséges visszaadására való törekvése érhető tetten a *Pest arca 1956. november–december* című képsorozata mindegyik darabján is. Amberg a sérült, szétlőtt várost, annak is a pesti részén támadt jelentős épület-sebeit igyekezett a rajzolókrónikás leltárszerű pontosságra, teljes tárgyi hűségre törekvő alapállásával megörökíteni. A helyszíneken először minden bizonytalanság nélkül kis méretű ceruzavázlatokat vetett papírra, majd azokról otthon, a műterem-

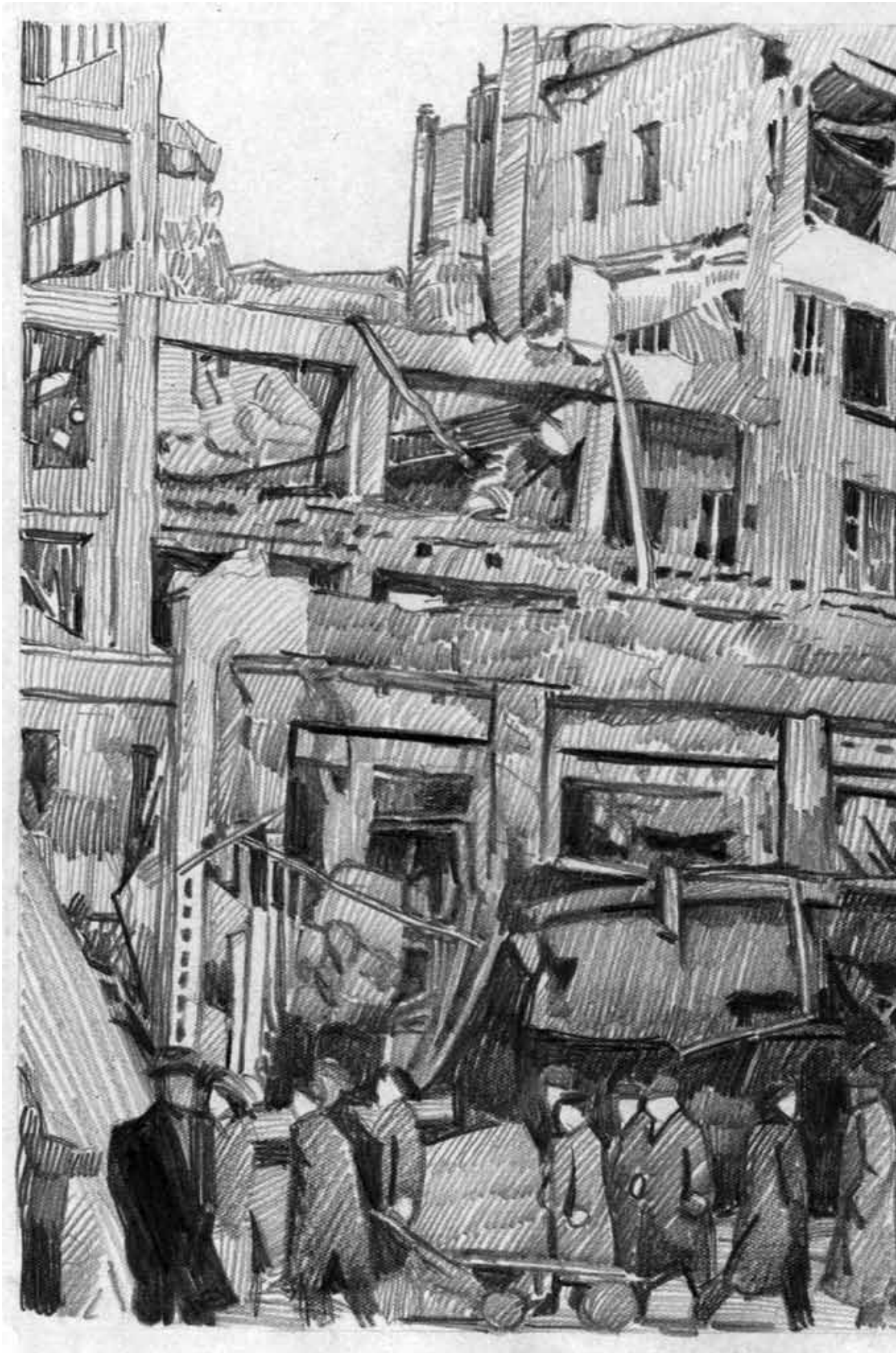
* A beérkezett pályamunkákat a Magyar Iparművészeti Társulat „kiállította az Iparművészeti Múzeumban”. Az állami sorsjáték plakátja és sorsjegye. Magyar Iparművészet, 1911. 14. évf. 2. szám, 80.

ben még frissiben nagyobb, kidolgozottabb ceruzarajzokat, illetve akvarelleket készített. Pestnek az 1956-os forradalomban keletkezett sérüléseit, a romos házakat, a leomló homlokzatokat, a lövegek ütötte lukakat a házfalakban, a fölhalmozódott törmelékalmokat, komor, szembefordított csövű orosz tankokat és jobbra háttal felénk forduló embereket rögzítenek Amberg művei. A címek mindig pontosak, megnevezően tárgyszerűek: *Kilián laktanya; Örökimádás templom; Divatcsarnok; Lenin körút 19.; A Rádió épülete a Bródy Sándor utcában; Teréz krt. 4.; New York palota; I. sz. Nőgyógyászati Klinika Baross utcai frontja; Szt. Rókus kápolna; A kiégett Törvényszéki Orvostani Intézet* stb.

A képek többségén a helyszín pontos rögzítése mellett az év, hónap és nap megjelölése is szerepelt. Vagyis a Budapest második világháborús ostromát átélő (egy idevágó rajza nemrég bukkant fel!) Amberg úgy vélhette, hogy 1956-os képei valamikor még történeti forrásként is számításba jöhetnek. Erős kifejezőerejük biztosítja azt, hogy mindennemű kommentár nélkül fölfogjuk és elhiggyük, amit a képek közvetítenek: a levert forradalom kilátástalanságát, a leplezetlen erőszakot, illetve annak látványos városképi, „külsérelmi” nyomait. Pest jellemző részleteit a kijárási tilalom idején mutatja be, akkor, amikor „a város haldoklott, alig járt a szíve” (Szántó Piroska).

Az 1956-os forradalom képi megörökítéseinek sorában, a ma már több mint ezer darabot számláló *1956 Képtára (1956–1989/90) virtuális kollekción*ban, annak képzeletbeli múzeumában is kimagasló értékű Amberg József 1956. november–decemberében keletkezett rajz-szociográfiája, a levert forradalmat városképekkel megidéző 77 darabos leletegyüttese. Ez a kollekción 2009-ben már szerepelt egy önálló kiállításon a százhalombattai Művelődési Házban, s legutóbb a Nemzeti Múzeum 1956 képzőművészetét bemutató tárlatán láthattunk belőle egy kiemelkedő jelentőségű válogatást (*Rejt/Jel/Képek '56 – A forradalom titkos története*, 2016. június 23 – november 13.).

Rákóczi út, Divatesarnok, 1956, december 8., ceruza

BUDA ATTILA (1953) Budapest

BUDA ATTILA

Harc az utcákon és a nyilatkozatokban, avagy propaganda és tájékoztatás

Zimándi Pius 1956-os krónikája

A modern kori politika, használjon bár békés vagy harci eszközöket, nem mellőzheti a tervei által célzott csoportok meggyőzését elhatározásának helyességéről, választott módszerének, eszközeinek és azok alkalmazásának szükségszerűségéről, kifinomultságáról, céljai humanizmusáról, a várható eredmények hasznosságáról. Az utóbbi néhány évtizedben ráadásul egyre inkább megszűntek a csak regionális jelentőségű események, hiszen az egész világra sugárzó telekommunikációs csatornák híreikkel, tudósításaikkal a legkisebb helyi eseményt, konfliktust is szinte a történesekkel egy időben ismertté tehetik világszerte, ezáltal földrajzilag távoli területeken is szükségessé válik azok magyarázata. Így aztán rendkívüli mértékben felértékelődött a Janus-arcú propaganda szerepe, amely a tárgyilagos tájékoztatásra törekvő hírektől legfőképpen ideológiai vonatkozásaiban, rábeszélésre törekvő, néha igen finom és szinte észrevehetetlen mozzanataiban különbözik. Kettőssége abban nyilvánul meg, hogy míg elindítója kimondottan a céljai eléréséhez rendelt, jogosnak érzett eszközök egyikeként tekint rá, addig az, aki ellen irányul, természetsszerűleg ellenséges cselekményként értékeli, s nyilvánvalóan beveti vele szemben a maga ellenpropagandáját.

Az alábbiakban ismertetendő emlékirat szerzője, Zimándi Pius 1909-ben született Bezdánban, eredeti neve Zillich István volt. Egyetemi tanulmányait a Pázmány Péter Tudományegyetemen végezte, s Gödöllőn belépett a premontrei rendbe. Irodalomtörténész szeretett volna lenni, különösképp Péterfy Jenővel foglalkozott, máig a legjelentősebb monográfiát ő írta róla. Budafokon volt iskolaigazgató a negyvenes évek végén, de a szerzetesrendek feloszlata előtti órákban barátja, Rónay György magához menekítette a Mandula utcába. Élete hátralévő idejében a Nyelvtudományi Intézetben dolgozott, anyagot gyűjtve a magyar nagyszótár számára, s ettől kezdve a Zimándi István nevet használta. Házigazdája 1956 októberében feleségével együtt a Mátrába utazott üdülni. A Mandula utcai lakásban csak László fiuk, valamint Zimándi Pius maradt. Az egykori szerzetes, a szorgalmas és rendszeres életmódú férfi, aki az őt érdeklő, megérintő benyomásokat egyébként is gyorsírással rögzítette, mintha érezte volna, hogy ez az év különleges lesz. Napi jegyzésekbe kezdett, január elsején, vasárnap írva le az első sorokat, amelyeket ettől kezdve folyamatosan vezetett. Minden megörökített esemény és körülmény a sétái, gyalogos körútjai, budai és pesti élményei során tapasztaltakat foglalta magában. A napló, valójában krónika, az egész évre kiterjed, januártól decemberig, kitekintéssel a következő év Halottak napjáig. A felölelt időszak eseményei miatt három részre osztható feljegyzések a szemtanú hitelességével láttatják a történeteket. Itt ugyan csak az október 23. és november 4. közötti napok Zimándi Pius által látott képének ismertetésére kerül sor, de rendkívül érdekesek mind a megelőző, mind a követő feljegyzések is: 1956 első háromnegyedében a hazai hatalmi viszonyok változása (változatlansága), illetve más előjellel ugyanez november közepétől, a véres erőszak és a lényegi visszarendeződés. A napló különleges jelentőségét emeli ráadásul az a körülmény, hogy írója, amint csak tehetett, megörökítette a közhangulat politikusokat illető vélekedését, illetve változását, s evvel a tankönyvekből és történelmi elemzésekből ki-maradó élményközelség részesévé teheti kései olvasóját.

Tekintsük hát át a legjelentősebb benyomásokat, amelyeket e sorok írója a látottak és tapasztaltak alapján feljegyzésre alkalmasnak gondolt.

•

október 23.

Már a korábbi napokban is igen feszült volt a hangulat a fővárosban, amit elsősorban a hatalomban részt vevők személyének bizonytalansága okozott. Ennek következtében a kommunista párton be-

lül hatalommegtartó és hatalommegszerző irányzatok alakultak ki, amelyeknek egyaránt volt támogató bázisuk. A nap az Írószövetség tüntetést tagadó és a rádió tüntetést tiltó nyilatkozatával kezdődött, s a műegyetemisták pontjaival folytatódott, ezek között a jelentősebbek az orosz csapatok kivonását és a több párton alapuló választásokat követelték. E nyilatkozatot a naplóíró felolvasa munkahelyén, de taps csak akkor tört ki, amikor a Kossuth-címer visszaállítására vonatkozó ponthoz ért. Megörökítette a kormányhatalomnak és a rendőrségnek a tervezett tüntetés engedélyezésével kapcsolatos nézetkülönbségét, s az utóbbi véleményének győzelmét a tüntetés megtartására vonatkozóan. Érzékletesen rögzítette a társadalmi megmozdulássá váló hangulatot, s szót ejtett a szegedi egyetemisták részben azonos, részben különböző pontjairól, valamint a gomba módra szaporodó, különféle intézmények által támogatott, részben egyező, részben különböző követelésekről. Érzékelte saját munkahelyének engedékenységet a tüntetésen való részvételben. Kora délután bejárta hát a Petőfi-szobor – Bem tér – Margit híd – Parlament körutat. Meghallgatta Sinkovits Imre szavaltát (*Talpra magyar*), regisztrálta Veres Péter feltűnését a Petőfi-szobornál és a Bem téren is, de az Írószövetség pontjait túl terjengősöknek találta. Budán ezekben az órákban boldog felszabadultság és szervezetlenség érződött, ami a *Himnusz*, a *Szózat*, a *Kossuth-nóta* egyszerre felhangzó éneklésében is megmutatkozott. Látott nemzetiszínű zászlókat, kitakart és kivágott címerrel. Bessenyei a *Szózatot* próbálta elmondani a Bem-szobornál, de nem volt hangosítás, alig lehetett hallani, abba is hagyta a vége előtt. A közeli laktanyában a katonák az ablakokban és a tetőn gyülekeztek, aztán az egyik ablakon kidugtak egy Kossuth-címert. Zimándi Pius gyorsképet készített a tömegről is: sok egyetemistát látott, de minden más réteg képviselőjét is megtalálta. A látottakból azt az első következtetést vont le, hogy maguk a rendszer fiataljai hozzák létre a nacionalista forradalmat. Ennek ellenére szkeptikus volt, és nem hitt e második március 15-ben, de azért egy kicsit mégis forradalomnak látta a történeteket: „A kommunistáknak sikerült megcsinálni a nemzeti egységet.” Közben a térre megérkeztek a Lenin-intézet alkalmazottjai és növendékei, akik vörös zászlót tartottak ugyan a magasba, de az új jelszavakat már ők kiabálták legjobban. A krónikás, bár az 1945 után kialakult hatalom elnyomottjának érezte magát, s ezt egykori szerzetesként rendjén lévőnek is tartotta, mégis csodálkozott azon, hogy a tüntetők között munkásokat is látott. Majd teherautók jelentek meg fiatalokkal, s a tömeg, miközben visszaindult Pestre, az ÁVO háza mellett elhaladva füttykoncertbe kezdett – de most még ennek a háznak az ablakában is két nagy nemzetiszínű zászló lógott. Az emberek a parlament előtt Gerő-ellenes jelszavakat skandáltak, Nagy Imre beszédét követelték, de előtte még Veres Pétert, Déry Tibort és Hámos Györgyöt is hallani akarták. Zimándi mindezt nem várta meg, sietett haza, hogy a történeteket megörökítse. Útközben értesült arról, hogy a Sztálin-szobrot a tüntetők ledöntötték, de ezt a hírt kételkedéssel fogadta.

Mivel a feljegyzések készítője számára a közvetlen, személyes benyomások mellett felhasznált másik forrás a magyar és külföldi rádióállomások híreinek anyaga volt, a látottakat folyamatosan egybevetette a hallottakkal. De a magyar adón Gerő Ernő beszédéről lekéselt, csak az MDP PB Központi Bizottságának azonnali összehívásáról értesült.

október 24.

Korán reggel a Magyar Rádió komolyzene sugárzásával kezdte műsorát, majd a fasiszta ellenforradalmár reakciós elemek középületek elleni támadásáról adott hírt, amiért ismét tilossá vált minden gyülekezés. A belügyminiszter is arról beszélt, hogy – mivel az utcák megtisztítása még folyik – a lakosság csak a legszükségesebb esetekben hagyja el lakóhelyét. De közvetítés közben a rádióból lövéseket lehetett hallani. A londoni rádió viszont eltúlzott számú, százezres tüntető tömegről tudósított, egyben a Budapesttel tartott telefonkapcsolat megszakadását jelentette be. Egyéb külföldi hírei között a lengyelországi helyzetet is ismertette, Hruscsov engedékenységet és telefonbeszélgetését Gomulkával; majd kitért a fegyelmezett és békés boroszlói tüntetésre, ahol a katyáni vérfürdő okozóinak kilétét és felelősségét is felvetették.

Itt lépett be Rónay László a történetbe, aki késő éjjelig részt vett a tüntetésben, s a krónikás az ő előző napi élményeit is megörökítette. A Parlament előtt a tömeg csak Sinkovits Imre szavaltát hallgatta meg, mindenki másba belefojtotta a szót, és csak Nagy Imrét akarta hallani. A jelenlévő megerősítette Zimándi Pius néhány órával korábbi benyomását: a magyar kormány közleményével ellentétben nem reakciós elemek, hanem mindenféle réteg, főleg pedig munkások voltak a tüntetők

között. Nagy Imre először a „Kedves elvtársak” megszólítással fordult a téren lévőkhöz, de ezt kifütyülték és tiltakoztak ellene. Ezt követően nyugalomra intett, és biztosított mindenkit, hogy a kívánságok teljesedni fognak. Amikor befejezte, ismét füttykoncert hallatszott. Erre megkérdezte, hogy kinek szól a tiltakozás, a tömeg pedig azt kiabálta: „Vesszen Gerő!” Aztán a tömeg elindult a Rádió felé, ám a Múzeum körúton ismeretlen eredetű lövöldözéssel találkoztak. Volt katona, aki átállt a felkelőkhöz, miközben az ávósoknak mentőautóval szállítottak fegyvereket. A hadsereg katonái tankokban is jelen voltak, a vonulóknak barátságosan integettek. A spontaneitás következtében az eseményeknek ekkor még bizonyos vásári és érdekesség-jellege is volt, sőt a „Hajrá Fradi!” jelszót is lehetett hallani.

A napi jegyzet írása idején azonban már a Liszt Ferenc és a Kosztolányi téren is lövöldözésről számoltak be telefonon az ismerősök. Közben új tagokat választottak be az MDP Központi Vezetőségbe, de az első titkár Gerő Ernő maradt. A rádió továbbra is ellenforradalmi bandák garázdálkodásáról adott hírt, s mivel a magyar hatóságok nem voltak sem a tüntetésre, sem az azt követő eseményekre felkészülve, ezért a Varsói Szerződés értelmében a Szovjetuniótól kértek fegyveres segítséget. A városból ágyúlövészerű zaj és géppisztolysortűz hangjai hallatszottak a Rózsadombra, telefonüzenetek megerősítették a Sztálin úti tankok jelenlétét. A másfél nap eseményei viszont azt mutatták a rádió híradásaival szemben, hogy a magyar nép és a munkások fogtak fegyvert, emiatt a katonaság nem volt hajlandó tüzelni a tüntetőkre, sőt fegyvert osztottak ki közöttük. Mindeközben rém- és ellenőrizhetetlen hírek terjedtek a harcokról és a halottak számáról.

Nagy Imre dél után néhány perccel beszédet mondott a rádióban. Megígérte, hogy akik kettőig leteszik a fegyvert, kegyelmet kapnak. Kilátásba helyezte az 1953-as program végrehajtását, s bejelentette, hogy rövidesen ismertetni fogja saját elképzeléseit. Rendre és konszolidációra van szükség, mert, „a nemzeti felemelkedés előtt állunk”. A rádió továbbá arról tudósított még, hogy a Lánchíd és a Baross tér körül harcolók már le is tették a fegyvert. Ezt követően Tildy Zoltán nyilatkozatát olvasták fel – kár volt, kommentált Zimáncsi, mert Tildy nem népszerű. Legvégül a Magyar Nők Tanácsa és a Béketanács is felszólított a fegyverletételre, sőt Szepesi Györgyöt is megszólaltatták.

Bár Magyarországon 1956-ban még elég kezdetleges állapotban volt a tömegkommunikáció, a nyomtatott sajtón és a prompt előállított rölapokon kívül csak a rádió képviselte, azért az éter hullámain keresztül a hírek és a nyilatkozatok is harcba szálltak egymással, a hallgatók befolyásolásáért. A második nap ez főképpen a vidék és a főváros különbségének hangsúlyozásában mutatkozott meg. Vidékre ugyanis még nem terjedtek át ekkor a tiltakozások. Igaz, a harcok sem. Budapesten azonban a tiltások és az ígérek ellenére sem akart a lövöldözés csitulni. Az ellenőrizhetetlen valóságtartalmú híreket közlő budapesti rádió helyett ezért az angol nyelvű rádióadás alapján lehetett volna tájékozódni az átállt magyar katonaságról (?) és az emiatt bevetett orosz csapatokról – de ezek a hírek sem voltak teljesen megbízhatók. Ráadásul a szavak értelme és hatóköre folyamatosan kérdéses maradt: a DISZ egyik kommunikációjában például „gyalázatos vérontás” szerepelt, s ezt kibocsátója nyilván csak a fasiszta csőcseléknek elnevezettek tetteire értette. Zimáncsi Pius azonban jogosan tette fel a költői kérdést: „hát az nem gyalázatos vérontás, hogy oroszokkal lövetnek magyarokra?” Ugyanakkor a budapesti rádióknak a foglyul ejtett felkelőkkel készített riportjából kiderült, hogy a felkelők között gyári munkás, építőmunkás, fiatal fiúk, a népi demokratikus hadsereg tisztjei voltak.

Este Angyalföldön még folytak a csaták. A naplóíró így kommentálta az erről szóló tudósítást: „Csak az nem tetszik nekem, hogy mindenütt úgy állítják be, hogy csak magyar katonák harcolnak a felkelők ellen, az orosz katonákról egy szó sincs! Az ávósokat pedig előszeretettel nevezik magyar »katonák«nak.”

október 25.

Reggel a londoni rádió helyzetelemzése a zavargások egyik okát a régi vezetőség késői leváltásában látta. A magyar rádió adása, mintha kiegészítette volna ezt a véleményt, Nagy Imre miniszterelnökké való kinevezését a parasztság megnyugtatására használta fel. Nem sokkal később a kormány nyilatkozatot adott közre, mely szerint „a hadsereg, államvédelmi erők, fegyveres munkásárségek” „a szovjet csapatok segítségével” leverték az ellenforradalmi puccskísérletet.

A naplóíró Budáról Pestre, munkahelyére menet a következőket látta: A villamosközlekedés megszűnt, rengeteg gyalogosan munkába igyekvő emberrel találkozott. A Margit körúton tankok álltak, de a viszonyokhoz képest jó étel- és ellátás, nyitva tartó üzleteket talált. A Margit híd budai oldalát géppisztolyos, igazoltató magyar katonák őrizték. A Honvédelmi Minisztérium előtti utcán orosz tankok, teherautók, katonák álltak, de nyugalom volt. A kirakatok, a magyar rádió fosztogató bandákról szóló híradásával ellentétben, érintetlenek voltak, pedig néhánynak betörték az üvegét. A Nyugati előtt még láthatók voltak a harcok jelei: orosz csapatok, két halott. Mindenfélé, az utcákon és a nagy belvárosi tereken sok, de fegyelmezett ember tartózkodott. A Nagykörúton lévő orosz könyvesbolt eladótere már üres volt, amikor odaért, könyvei az utcán elégetve, lemezei összetörve, a boltot azonban nem gyújtották fel, mert az épületben lakások is voltak. Baráti beszélgetések nyomán világossá vált, hogy a város több pontján orosz tankok tartózkodtak. Ugyanígy értesült a Sztálin-szobor ledöntésének mozzanatairól is. A körúton állandó, ám elszórt lövöldözést lehetett hallani. Rendőr azonban sehol sem volt. Zimándi Pius így összegezte a látottakat: „Az embernek már reggel az volt a benyomása, hogy a kormány nem ura a helyzetnek, hiszen akkor biztonsági őrzőeknek kellett volna cirkálniuk az utcákon, de éppen ezek hiányoztak.” A Rákóczi út felé közeledve egyre több jele látszott a harcoknak, míg a Keleti felé érintetlen volt minden. Az utcák közhangulata a felkelőket pártolta, általánossá vált az a vélemény, hogy a saját nevelése kelt fel a kormány ellen. A vélemények erősen nemzetiek és oroszellenesek voltak, s csak másodsorban kommunistaellenesek. Csúpan az ávosok tartottak ki a kormány mellett, a katonák egy része a felkelőkhez csatlakozott, a rendőrök pedig egyáltalán nem harcoltak. – A végkövetkeztetés: „Nacionalista forradalom ez.”

A Kiskörút felé a Rákóczi úton már komoly harcok nyomaival találkozott: feldöntött villamoskocsik, romos, lövésnyomokat viselő házak, kifosztott kirakatok. Ezt is megörököltette, s azt is, hogy csak itt látott ilyet. Az emberek mindenhol szervezetlenül voltak jelen. A Múzeum épülete sértetlen maradt, bár egy helyen füstölgött, „szerencsére nem a könyvek”, mondja a szerző. Orosz tankok a kereszteződésben, és ellenőrizhetetlen hírek arról, hogy a benn ülők nem lőttek a magyarokra. Viszont maga is tapasztalt barátkozást az orosz katonák és a magyar fiatalok között, akik nemzeti zászlókkal indultak a Parlamenthez – ahol nem sokkal később tüzet nyitottak rájuk. A Kálvin téren letarolt harcmező fogadta. Ismeretlenekkel beszélgetve próbálta tisztázni a harcolók kiletét. – „De kik azok a »mieink«?” – kérdésre azonban zavart hallgatás után, csak általános választ kapott: „Hát akik a néppel tartanak.”

Mivel a munkahelyére is el akart jutni, a Szalay utca felé indult. Itt azonban lövöldözés, feszült hangulat fogadta. A Parlament felé nem is tudott menni, ez már az itt leadott sortűz ideje volt. A Szalay utca környékén mindenhol tankok álltak. Mivel terve meghiúsult, indult vissza Budára. A városban nem ugyanazt találta mindenhol, akadtak városrészek, ahol teljes nyugalom volt, máshol ellenben harcok dúltak. Budán csend volt, viszont élelemért hosszú sorba kellett állni. Itt szembesült Gerő Ernő beszédének és lemondatásának hatásával, ennek következtében revideálta evvel kapcsolatos korábbi véleményét. A *Himnusz* elhangzása után, a nemzeti zászló kitérésének a magyar rádió által sugárzott kívánására megjegyezte: „A kormány ki akarja fogni a vitorlából a szeleket azzal, hogy élére áll a nacionalista mozgalomnak?” Majd azt is bementék, hogy Gerő utóda Kádár lett, erre az utca véleménye csak ennyit változott: na, és most jobb lesz? Miközben élelmiszert vásárolt, tanúja volt, hogy a Statisztikai Hivatal tetejéről eltávolítják a vörös csillagot, a zászlók közepéből kivágják a Rákosi-címert, s a Magyar–Szovjet Társaság kerületi székházának iratai, plakátjai, könyvei a tűz martalékává válnak.

Zimándi Pius azonban nem veszítette el tisztánlátását. Amikor külföldi autósor kanyarodott le a Rózsadombról, s az abban ülők integettek a tömegnek, amely segítő ENSZ-küldötteként azonosította őket, így kommentált: „Éhes disznó makkal álmodik.” Később a rádió ismét mindenkit a hazamenetelre buzdított, ne tüntessenek, még a kormány mellett sem; a kijárási tilalmat azonban senki sem vette komolyan, miként az előzőt sem. Délután Kádár János és Nagy Imre egymás után beszélt a rádióban. Kádár mondanivalóját erősen kommunistaízünek találta a feljegyzések írója. Nagy Imre sokkal okosabb volt, igaz, az általa „kisszámú ellenforradalmár felbujtóhoz társuló elemek” kitétel-lel nem értett egyet, nem is érthetett, látva a szervezetlenséget. Nagy Imre elismerte, hogy volt alapja az országos elkeseredésnek. Tárgyalást ígért a szovjet csapatok kivonásának ügyében, kien-gesztelődést a harcolókkal szemben. Ugyanakkor felhívta a figyelmet arra, hogy ne dőljön be senki

a rémhírtjesztésnek, evvel ő is a politikai és fegyveres harccal együtt folytatott kommunikációs offenzívára utalt. Fájdalmának és aggodalmának adott hangot a sok kiontott vér miatt. A békülékeny hang hatására fogalmazódott meg a naplóíróban a következő gondolat: „...mindezt el lehetett volna kerülni, ha már egy-két hónappal előbb adják át az ország vezetését Nagy Imrének, ha leváltják idejében a rákosista elemeket, ha elviszik a Sztálin-szobrot a helyéről, és ha bejelentik, hogy tárgyalnak a szovjet csapatok kivonásáról, még ha ez utóbbi nem is lett volna igaz”.

És talán nem véletlen az sem, hogy ő, aki e másfél év feljegyzései között csak néha lépett egyes szám első személyben az olvasó elé, itt – miközben nagyon szép szavakkal emlékezett meg a radikalom tisztaságáról és nagyszerűségéről – mintegy vallomásként a következő sorokat írta:

„Fáradt vagyok testileg, lelkileg. Ha már nem sikerült a felkelés, szeretném már, ha helyreállna a rend. Az idegfeszültségem reggel tört ki belőlem, Kollárnál, reggelizés közben. Beszámoltam neki, mit láttam, és mikor a halott munkáshoz értem, szabályos sírógörcs fogott el, miközben állandóan ezt hajtogattam: »Énértem haltak meg, azért haltak meg, hogy én szabad legyek«.

Istenem! Milyen elemi erővel él bennem a vágy, hogy még egyszer szabadság legyen ebben az országban, és én még egyszer szabad ember legyek, nem megalázott, másodrendű állampolgár, akit otthonából kikergettek, hivatásától megfosztott és csak megtűrt a kommunista párt.”

október 26.

A magyar rádió a napot ismét a kijárási tilalom meghosszabbításának hírével kezdte. Nagy Imre bejelentette a kormány átalakítását, a londoni rádió pedig hírt adott az átállt orosz katonákról és a Parlament előtti lövöldözésről. Zimándi, bár főleg a nyugati rádióadásokból tájékozódott, egyben kommentálta is a nem megfelelő híreket, ahogy a Szabad Nép vezércikke hangjának megváltozását a rádiós beolvasás után szintén regisztrálta. A városban a lövöldözés, az ágyúzás folytatódott, az önkéntes vöröskeresztes nővéreket is behívták munkára, s az orvosoknak, ápolóknak hosszú szolgálatra kellett készülniük. Ezen a napon már a fegyveres erők hivatásosainak egymás elleni harcát is megörökítette, a nem hivatásosok előző napi összecsapása után. Továbbra is uralkodott az ávós- és kommunistaellenes közhangulat, a felkelők és harcolók bátorítása mellett. Kissé módosított megállapítása szerint a történetek katona- és rendőrpártoló, nacionalista irányulást vettek. Az utcákon katonai autókat, mentőket lehetett látni leginkább, a nemzetiszínű zászlók mellett megjelentek a gyászlobogók is.

A nap során feljegyezte a Parlament előtti lövöldözésről terjedő híreket, annak lehetséges okait, áldozatainak számát. A vidéki megmozdulásokról szóló értesülések hatására ismét módosított korábbi elgondolásán, s úgy gondolta, hogy nagyszabású felkelés bontakozott ki, csak abban volt bizonytalan, hogy az orosz uralom után a kommunista hatalom megdöntésére is sor fog-e kerülni, a célok között legalább, és hogy mit fog szólni ehhez Oroszország. Miközben töprengett azon, hogy tulajdonképpen ki is harcol ki ellen, hallotta a hírt, hogy az Akadémia utcában I. Tóth Zoltán történészprofesszort, aki közvetíteni próbált, agyonlőtték. S míg e hír felkavarta, azt nyilvánvalóan megnyugvással jegyezte fel, hogy nem volt antiszemita, zsidóellenes színezete a felkelésnek, de még a vallásról sem esett szó benne.

A nap végén a kommunista pár központi vezetőségének nyilatkozatát hallotta a rádióban. Az elhangzottakhoz ezt fűzte hozzá: a párt kénytelen meghajolni bizonyos tények előtt, de még mindig nem akar lemondani egyeduralmáról, még mindig magát tekinti az ország urának, hiszen a kormánylistát is ő terjesztette be az első pontja szerint, s amnesztiát is ő ad. A londoni rádió adásából pedig világossá vált számára, Anglia nem tud segíteni, mert abból világháború lenne.

október 27.

Napközben kijárási tilalom, éjszaka ágyúzás. Ez a nap a párt erőinek újraszerveződését, új hang megtalálását, a munkások között rendfenntartó munkásörsegek szervezésére való felszólítását hozta. Az események közötti tájékozódás csak az egymásnak ellentmondó hazai és külföldi rádióadások alapján volt lehetséges. Zimándi arra a megállapításra jutott, hogy a Nyugat szép szavai segítség nélkül mit sem érnek. A budapesti rádió adásának hangneméből a kormány megszilárdulására következtetett, másfelől a hamis hírekre és a rádió körül letett nagyszámú fegyverre utalva

megjegyezte: „Milyen nagyarányú felkelés lehetett ez, ha még a budapesti rádió is ennyit bevall!” E nap érkeztek az első hírek a munkástanácsok megalakulásáról, amit nagyon szorgalmaztak.

A krónika teljes egészében tartalmazza az új kormány névsorát, elnök: Nagy Imre stb. Pozitívumnak tartotta a sztálinisták kimaradását, de kifogásolta Erdei Ferencet, Bebrits Lajost, Lukács Györgyöt – „aki olyan visszahúzó cikket írt napokkal előbb a Szabad Népből” –, Tildy Zoltánt, Apró Antalt, Molnár Eriket. A listához a szerző ezt fűzte hozzá: „Darvas József jobb lett volna Lukácsnál, mert Lukács széles műveltsége ellenére is korlátolt marxista, Darvas viszont van annyira »rugalmas«, hogy szívvel-lélekkel tud kiszolgálni minden rendszert, és most bizonyára szívvel-lélekkel haladó lenne, hiszen már magára is hintette a bűnbánat hamuját a múltkor egy cikkében.”

A kijárási tilalom továbbra is fennmaradt, a hírek között megjelentek a Széna téri felkelők is. A rádió szerint a Kossuth Akadémia teljes egészében átállt a felkelőkhöz. Azt az ismerősöktől származó információt, hogy az ostrom nem okozott annyi rombolást, mint ez a mostani, így minősítette: „A világ most megtudja, hogy a magyarok nemcsak futballozni tudnak, de tudnak meghalni is a szabadságért. Csekély vigasz ez egy szabadságharc kudarcáért.”

október 28.

A hatodik napon az események a nemzetközi közösséget is elérték, itthon pedig vidéken is eszkalálódtak. A londoni rádió szerint Magyarország ügyének tárgyalása megkezdődött a Biztonsági Tanácsban. Az országba újabb orosz csapatok vonultak be, ezúttal Romániából. Az ÁVO fóti fegyverraktára ellenben a felkelők kezére jutott. Magyaróvárott vérengzés és lincselés követte egymást, Budapesten a Moszkva tér körül alakultak ki harcok.

Mindeközben élni is kellett valahogy, s a naplóíró élelmiszert beszerző körútra indult. Az utcákon embereket, orosz tankokat és mentőautókat látott. Hosszú orosz gépesített katonai alakulat közlekedett Budáról Pestre, a beszámoló alapján az valószínűsíthető, hogy erődemonstráció miatt vonultatták több helyre a városban a kocsikat. Az emberek hangulatát kimondottan orosz-, ÁVO- és kormányellenesnek érezte; nem tetszett az új kormány, és nem bíztak az ENSZ-ben sem. Különösen tüzelte a kedélyeket a parlamenti vérengzés okozta jogos felháborodás. De azért arra is volt kedve, hogy zsánerképpen örökítsen meg egy-egy jelenlévőt, a Szabad Nép forradalmat gyalázó cikkeinek hatását s a Magyar Nemzeti Múzeumot ért hatalmas pusztítást.

Fél hatkor Nagy Imre újabb beszédet tartott a rádióban: béremelést ígért, bejelentette, hogy az orosz csapatok megkezdték kivonulásukat Budapestről, az ÁVO megszűnik, új rendőrséget fognak szervezni, addig azonban a jelenlegi rendőrség, a karhatalom és a felfegyverzett munkások/diákok a rendfenntartó hatalom, visszahozzák a Kossuth-címert, március 15-e nemzeti ünnep lesz, és ami a legfontosabb: tűzszünetet fognak kötni. Minderre Zimándi Pius megjegyezte: „rendes ember: van annyi bölcsessége és bátorsága, hogy ő teszi le a fegyvert”. A beszédet követő zenei blokk – *Bánk bán*-részlet, *Szózat, Rákóczi-induló* – hallatára még maliciózan hozzáfűzte: „beadtak apait-anyait”.

A vidéki események közül ezt a bejelentést tartotta a legfontosabbnak: „A győri katonai parancsnok biztosította a lakosságot, hogy nem lett hűtlen hozzá, ez is a felkelőkhöz tartozott, és hogy ők nem a régi kapitalista világ visszaállításáért harcoltak.” Nyomban ezt követően megemlítette a balinkai bányászok tiszta és szabad választást igénylő kívánságát is, amiről Nagy Imre élénken hallgatott, mert tudta, hogy ez a rendszer bukását jelentené. A rádió esti tudósítása szerint fegyverletétel következett be a Moszkva téren, a Kilián laktanyában és a Corvin mozi körül is. A XII. kerületben megalakult a „nemzeti forradalmi bizottság”; „új fogalom, és nyilván nem a pártért alakult” – tette hozzá a naplóíró.

október 29.

A nap csöndben, lövöldözés nélküli reggellel kezdődött. A budapesti rádió szerint a Széna tériek Nagy Imre beszéde után megadták magukat. Az angol rádió ellenben arról tudósított, hogy a magyar kormány tiltakozását fejezte ki a magyarországi eseményeknek a Biztonsági Tanács elé vitele ellen. Ezt viszont a hazai rádió nem mondta be, a naplóíró szerint azért nem, mivel tudják, hogy ez népszerűtlen lépés lenne. Napközben (rém)hírek terjedtek Farkas Mihály és Farkas Vladimir agyon-

lövéséről, amit Zimándi Pius azért sajnált különösképpen, mert velük sok, Rákosira nézve terhelő adat szállt (volna) sírba.

A londoni rádió nem sokkal később számolt be a Biztonsági Tanács üléséről, amelyen Oroszország tiltakozott a Magyarországon történtek napirendre kerülése ellen, és a Nyugatot vádolta a felkelők tevékenységének szításával és segítségével, az eseményeknek szerinte ugyanis kizárólag csak belügyi vonatkozásaik vannak. Ezen a lényeges ponton elmaradt a kommentár, a naplóíró csak rögzítette mindazt, ami a BT előtt történt, pontosabban nem történt, s ezzel minden minősítésnél pontosabban jelezte egyfelől a hatalmi viszonyokat, másfelől Magyarország világpolitikai jelentéktelenségét.

Közben a budapesti rádió híradása szerint megalakult az Országos Nemzeti Bizottság. Zimándi feljegyezte kételyeit: vajon hogyan fog a megalakuló új szervezetekbe, valamint a forradalmi tanácsokba beleilleni a kommunista párt, amely a hatalom birtokosa maradt, s amely továbbra is a saját tulajdonának tekinti az országot és népét? Az előző napi harcok után, bár a városban elszórt lövöldözések és áldozatok is vannak, feltűntek az élet újraindulásának jelei, s a szovjet csapatok is megkezdték a kivonulást Budapestről. Megindult a fogaskerekű és a földalatti, a gyárak és üzemek dolgozói is lassan ismét felvették a munkát. A budapesti rádió nagy nehezen beszámolt arról, hogy a kormány nem helyesli a magyar ügynek a Biztonsági Tanács elé vitelét.

A naplóíró postára indult, aztán átment Pestre. Az utcákon sok magyar és orosz katonát, rendőrt, tankokat látott. Budán bejelentették a Kisgazdapárt nagygyűlését, sokan arra igyekeztek. Ezek az órák a polgári pártok megjelenésének idejét hozták. Zimándi Pius kimondatlanul is felismerte, hogy a közhangulat lassan szembefordult a kommunista párt egyeduralmához, egypártrendszer megvalósító kormányzásával. Erre utaltak az ELTE új lapjának cikkei, az új címer megjelenése. Ugyanakkor Nagy Imre védelmet élvezett, az orosz csapatokat sem ő hívta rendcsinálásra, Rákosi, Hegedűs, Gerő pedig felelni fognak tetteikért. A Széna tér környéke valóságos csatatér látványát nyújtotta, Pesten a Kilián laktanya környékén ráadásul még tényleges harcot folytattak a magyar egységek az oroszok ellen. Mindezt értetlenül szemlélte, hiszen mindenki számára világos volt, hogy amíg idegen csapatok vannak Budapesten, igen nehéz lesz a megbékélés.

A hatóságok bejelentették Bebrits Lajos lemondását, az ÁVO megszüntetését, Sztálin neveinek eltüntetését a város elnevezéseiből s a korábbi címer eltávolítását mindenhol. Megkezdődött a külföldi segítségnyújtás, amely elsősorban gyógyszerekből, élelmiszerekből és vérből állt. A harcoló egységek fegyvereinek átadásával párhuzamosan a korábbi megegyezés alapján a szovjet csapatokat magyar alakulatok váltották fel. Ezeknek a legújabb neve: „ellenállási csoportok” lett. A képlekeny és változó megnevezések hatására a naplóíró azon töprengett, mintha a jövőt látta volna, hogy vajon az elmúlt napok harcainak emléke milyen néven marad meg majd a nép nyelvén: felkelés, forradalom, szabadságharc? S továbbra is kételkedett: „A fegyverek leadása után 24 órán belül a szovjet csapatok megkezdik kivonulásukat a főváros területéről. De miért csak *után* és miért csak *megkezdik*? Hátha itt maradnak! Ez nem tetszik nekem. Nagy Imre tegnap nem ezt ígérte.”

A budapesti viszonylagos nyugalom mellett vidéken, ahová a fővárosi megmozdulások csak késlekedés után értek el, egyes helyeken tiltakozó gyűléseket tartottak, a miskolci tüntetés ávós sortűzzel fejeződött be. Tatabányán sztrájkoltak a bányászok az orosz csapatok jelenléte miatt, új, független, demokratikus kormányt követelnek. Az e napi feljegyzések tartalmazzák az egyetlen humoros történetet. Főhőse Darvas József, akit előbb őrizetbe akartak venni, majd megelégedtek azal, hogy aláírt egy iratot, mely szerint ő csirkefogó.

október 30.

A nap során folytatódott a normális élet megindulása. A rádióban ismét elhangzott az esti mese, a dorogi bányászok újra felvették a munkát, a MOM dolgozói követelték a magyar ENSZ-kiküldöttek leváltását. A napi gondok – például az ágyúzások miatt kitért ablakok beüvegezése – fontosabbak lettek, mint a politika. Ezek az órák egyébként is a nyilatkozatok jegyében teltek. Az angol külügyminiszter elítélte az orosz csapatok és az ávósok ténykedéseit. Az orosz külügyminiszter ellenben azt nyilatkozta, hogy csapataik már nem harcolnak, ám csak akkor vonulnak ki, ha minden felkelő letette a fegyvert. Zsukov marsall ráduplázott erre: az oroszok csak akkor vonulhatnak ki Magyarországról, ha ebbe a Varsói Szerződés minden tagállama beleegyezik, és különben

sem kellett ide orosz csapatokat vezényelni, mert volt az országban annyi, amennyivel leverhették a harcolókat.

Zimándi Pius ekkor reális számvetést készített a történekről: elérte-e célját a magyar forradalom? Az önmagának feltett kérdésre a következő célokat és eredményeket vette számba: 1. Az oroszoktól független, demokratikus, szocialista Magyarország – ezt a jövő dönti el. 2. Az orosz csapatok kivonulása – Zsukov nyilatkozata után erről szó sem lehet, legfeljebb valami lazulás várható. Kérdés, hogy mit akarnak az oroszok csinálni. 3. A jelenségek és a nép kívánságai arra mutatnak, hogy szocializmust kívánnak, amit azonban nem gondolnak azonosnak a kommunizmussal. – Ez a cél sincs elérve. Eredmény azonban az ÁVO megszűnése, feltéve, ha a valóságban is bekövetkezik. Eredmény ezenkívül a nemzeti egység. Azt gondolta, hogy ennek következménye lesz a várható demokratizálódás és a várható nagyobb szabadság.

A nap során újabb körutat tett Budán és Pesten. Az orosz csapatokat még mindig az utcákon látta, s az embereket csak az a vágy hajtotta, hogy hagyják el végre a várost. Erről szóltak, más követelések mellett, az egyre radikalizálódó röpiratok is. Általános sztrájkot mondtak ki mindaddig, amíg ez a kívánság nem teljesül. Nagy Imre népszerűsége fogyóban volt, s felmerült Mindszenty neve az utca emberének száján. A feljegyzések írója a miniszterelnök népszerűségének csökkenését nem nézte örömmel, mert „igaz, hogy ő is csak kommunista, de ettől eltekintve derék magyar ember (ritka a kommunistában), és kit tegyünk helyébe?” Hírek érkeztek a Köztársaság téri székház ostromáról. Az elmúlt időszakot a következőképpen foglalta össze: Jelen van Magyarországon az orosz hadsereg, és szövetségese az ÁVO. Ezek az orosz uralom meghosszabbítását akarják. Velük szemben áll a magyar nép a rendőrséggel, valamint a hadsereggel. A kettő között pedig lebeg Nagy Imre és kormánya, amely nem volt népszerű már megalakulásakor sem, de most ezt tovább rontotta az orosz csapatok maradása. Sztrájkok és tüntetések lettek ennek a következményei. A fő kérdés a naplói szerint, hogy mit akar az orosz; az ellenőrizhetetlen mendemondákból azt valószínűsítette, hogy még ők sem tudják, mi is történjen.

A budapesti rádió bejelentette: választás lesz a kommunista, a szociáldemokrata, a független kigazda és a parasztpárt részvételével. A tényt Zimándi Pius nagy eredményként értékelte, csak az volt a baj, hogy mindegyik (pontosabban a vezetők) korábban lefeküdt a kommunista pártnak, ezért tulajdonképpen hiteltelenné váltak. A többpárti átalakulás kezdeteiről a londoni rádió is beszámolt, egyben óvatosságra is intett, mert olyanok szerepelnek benne (Tildy és Erdei), akik kiszolgálták a kommunizmust.

október 31.

A hónap utolsó napjára a rádió neve is kiegészült, önmegnevezése Szabad Kossuth Rádióvá lett, s rajta keresztül a „nemzeti kormány” tagjai szóltak a nemzethez. Nagy Imre több, igen fontos változást jelentett be: az egypártrendszer megszűnését, az 1945-ös koalíciós platform felújítását, október 23-nak nemzeti ünneppé nevezését, nemzetőrség és forradalmi tanácsok felállítását; azaz a kormány a forradalom élére állt. A Hétfői Hírek cenzúrázatlan vidéki körképe alapján lehetett tájékozódni a korábbi vidéki összecsapásokról. Egy vidéki tanár érdekes elméletet alkotott arról, hogy a harcolók között miért volt annyi fiatal; velük ugyanis a párt nem tudott és nem is akart mit kezdeni, s emiatt találtak tevékenységet és értelmet a forradalomban.

Mindszenty József előző esti kiszabadítása és Budapestre érkezése kapcsán Zimándi Pius ismét megállapította, hogy nem csupán antiszemitizmussal nem lehetett találkozni, de vallási követelésekkel sem, hiszen ami történt, az teljesen laikus forradalom. Igen kellemetlen világpolitikai hírként értékelte Izrael és Egyiptom háborúskodását. Budapesten az újra lehetőséget kapott pártok gyűléseket tartottak, de a naplói bizalmatlan volt velük szemben, mert a dolgok ismétlődésétől tartott. „Új, gerincesebb pártokra van szükség, a régi pártoknál pedig új, gerincesebb vezetőkre.” A Szabad Kossuth Rádió a nap folyamán a felkelt forradalmi erők és a néphadsereg forradalmi tanácsának követeléseit olvasta fel, amelyek között a legsúlyosabb a Varsói Szerződés felmondása volt.

Rendszeres sétája közben még mindig zsúfoltságot és nyugalmat érzékelt, bár mindenhol a harcok nyomaival és az orosz katonák jelenlétével találkozott. Olyan röpcédula került a kezébe, amely Nagy Imrét mentette ugyan a történekt, az oroszok behívásának felelőssége alól, de egyben fel is szólította, hogy mindenben határolódjon el a korábbi eseményektől és személyektől. Teher-

autókat látott fegyveres fiatalokkal, akik ávosokra vadásztak. A Köztársaság téri lincselést természetesen nem helyeselte, de megértette, és remélte, hogy mindez elretentésül fog szolgálni a jövőben a hasonló (ávós) viselkedések meggátolásában. A tovább normalizálódó élet jeleként értékelte a sör- és virágárusítás megjelenését, valamint egy újabb megszólítás, a „polgártársak” terjedését. Az eseményekre koncentrálódó figyelem feszülésének csökkenését mutatta, hogy Maléter Pál honvédelmi miniszteri kinevezését a véletlenül kezébe került, *Sztálint köszöntjük* című antológia szerzőinek olvasásával ellenpontozta. S amíg a belpolitikában kedvező – az újjáalakuló pártok a kompromittálódott vezetőket nem választották meg –, addig a külpolitikában kedvezőtlen fordulat következett be: az angolok és a franciák megszállták a Szezei-csatornát.

A kilencedik napon már a visszanezésre és az értékelésre is elég volt a távlat: „A forradalom tulajdonképpen úgy kezdődött, hogy a kommunista párt elégedetlen elemei mozgósították az egyetemi ifjúságot a lengyelek és Nagy Imre melletti tüntetésre.”

november 1.

Zimándi Pius szokásos, nap közben tett sétája során a Nagykörúton, a Baross utca és az Üllői út között, s a laktanyánál az elmúlt harcok jeleit vette számba. „Vajon eltűr ilyen pofont egy ekkora hatalom, mint az orosz?” Megnézte a Köztársaság teret, ahol még mindig keresték a föld alatti rejtékhelyet, s az Akácfa utcában a Sztálin-szobor maradványait is. Utóbbi egyre fogyott, mert igen sokan szerettek volna egy-egy darabot belőle emlékül.

Egy hét óta ez volt az első, igazán zavartalan, békés nap. Az utcákon újságárusok, rikkancsok kínálták a gomba módra keletkezett lapokat, mint évekkal azelőtt. A rádióban vallásos lemezek szolgáltatták a zenét. Mozgolódtott a Keresztény Demokrata Néppárt is, de Zimándi Pius véleménye szerint alig volt garnitúrájuk, főleg vezető személyiséggel nem rendelkeztek. Ebből a szempontból még a kommunisták álltak a legjobban, főleg a börtönviseltek újbóli politikálása miatt. A külföldi rádiókat azonban zavarták, nem úgy, mint a korábbi napokban. Nagy Imre közölte a szovjet követtel, hogy Magyarország kilép a Varsói Szerződésből, és tiltakozott a szovjet csapatok ismételt behozatala ellen. Este személyesen jelentette be a rádióban az ország semlegességét. A sötétség beállta után a házak ablakaiban egymás után gyulladtak ki a kis gyertyák a halottak emlékére.

november 2.

Halottak napján minden zárva tartott, a város csendes és kihalt volt. A naplóban melankolikus sorok olvashatók, de „Nem a halottak napja és a kihalt város ejt ebbe a komorkás hangulatba, hanem az orosz csapatok állandó áramlása az ország belsejébe”. Nagy Imre táviratozott is emiatt az Egyesült Nemzetek Szervezetének. Zimándi Pius azonban nem bízott a BT-ben, mert felismerte, hogy igen rosszkor történt az Egyiptom elleni angol–francia akció. Az oroszok pedig, semmitől sem zavartatva, lassan elfoglalták keleten és nyugaton az ország stratégiaileg fontos pontjait.

A belpolitikai helyzet fontos jellemzője lett a sok lap és a sok párt. A naplóíró részletes sajtószemlével jellemezte az új állapotot. A kommunista párt (MDP) feloszlott, és Magyar Szocialista Munkáspárt néven alakult újjá. A Nemzeti Parasztpárt is nevet váltott, Petőfi Párttá lett, de a feljegyzések készítője így is a politikai dilettánsok pártjának tartotta: Kodály Zoltánt kívánták ugyanis egy mindenképp létező tanács elnökévé tenni, amely a legfőbb hatalom birtokosa is, és három napon belül meg akarták szavaztatni az országot a sztrájkról meg a semlegességről. Zimándi Pius realitásérzékét dicséri, hogy a sztrájkok megszüntetését az orosz csapatok kivonulásához kötő felfogást túlzó álláspontnak tartotta. Feljegyezte a Nemzetközi Vöröskereszt felszólítását a genfi egyezmények betartására; ez a kívánság a népitéletek ellen szólt.

Mivel ezen a napon a fővárosban különösebb említésre méltó események nem történtek, Zimándi Pius egymással laza kapcsolatban álló, apró történeteket jegyzett fel, főleg a korábban harcoló fiatal gyerekekről. Látta, hogy a tisztek ismét a régi helyre varrták az egyenruhán a rangjelzéseket, s a Népakarat riportja nyomán megörökítette az ország átlagos életszínvonalát sokszorosan meghaladó, anyagi jólétről tanúskodó Rákosi-villát, amelynek lakója ráadásul hatalomadó pártjának minimális tagdíjat fizetett csupán. A bizonytalan viszonyokra és az ismeretlen jövőre utaltak az árdrágítás, áruhalmozás jelenségei, illetve a bankokban lévő pénzbetétek összegeinek csökkenése.

Az utca emberének hangulata szerint a három legnépszerűbb ember Maláter Pál, Mindszenty József és Nagy Imre volt. S mintha a jelen már történelemmé vált volna, úgy foglalta össze a naplóíró Maláter Pál csatlakozását a fegyveres ellenállókhoz, a rádió stúdiójánál történt eseményeket, az ávósok ottani tüzelését, valamint Hegedüs miniszterelnök október 23-i, a Parlamentben elhangzott szavait, amelyekben ellenforradalmi reakciós elemekről beszélt, s megelőlegezte, hogy oroszokkal fognak rájuk lövetni.

november 3.

Érezhetően nőtt Budapesten a bizonytalanság, sok ember tartózkodott folyamatosan az utcákon, fegyveres járőrök egységei és fokozott vásárlási láz jellemezte a helyzetet. Minden gondolat egy kérdés körül forgott: mit fog csinálni az orosz? A krónikás szerint a nemzet el volt szánva a védekezésre. Bár a kormányt átalakították, s tagja lett többek között Kovács Béla, Bibó István, Kéthly Anna is, Zimándi Pius pesszimizmusa nem csitult. Este 20 órakor Mindszenty beszédet tartott a rádióban, a volt szerzetes tartott ettől, de szerencsére restaurálásról nem esett szó, csak a főpap hangja hallatszott eléggé nagyképűnek – legalábbis az őt hallgató szerint. Már csak történetek, legendák olvashatók, amelyek a forradalom tisztaságát mutatták. A napi hírek közül csak az fért a feljegyzések közé, amelyek a sztrájk folyamatos csökkenésére és a hétfői (5-i) általános munkafelvételre vonatkoztak.

november 4.

„A szovjet megtámadott bennünket.” Öt órakor ágyúzásra ébredtek, s néhány perccel később a rádióban Nagy Imre bejelentette, a szovjet csapatok hajnalban támadást intéztek Budapest ellen, nyilván azzal a szándékkal, hogy a törvényes kormányt megdöntsék. A harcok zajai közben a gyorsan repülő hírek is elértek a Rózsadombra, s ezek arról szóltak, hogy az oroszok a hozzájuk tárgyalni ment Malátert lefogták. A túlerő láttán a magyar katonák nem akartak harcolni, a fiataloktól pedig már elszedték a fegyvert.

A november 2-i Irodalmi Újságban megjelent írások ismertetését félbe kellett szakítani, mert a harcok kiterjedése miatt a ház minden lakója lemenekült az óvóhelyre. A nap eseményeit – Nagy Imréék elfogását a Parlamentben (téves hír volt), az oroszok ellen kibontakozó vidéki harcokat – már a Szabad Európa adásából ismerték meg. De folyamatos írásra nem volt lehetőség, másodszor is le kellett menni az óvóhelyre. Zimándi Pius a katonákkal egyetértésben a végsőig való kitartásra buzdító felszólításokkal szemben a további harcot értelmetlennek tartotta.

Egyszer csak a rádió bementa, hogy Kádár János új kormányt alakított. Kádár személyesen ismertette programját, ami tulajdonképpen a Nagy Imre által képviselt pontokat tartalmazta. Szerepelt benne a Varsói Szerződés felmondása, az orosz csapatok kivonulása, a függetlenség... A naplóíró megrendülten sorolta a szavak és a tények hallatlan ellentmondásait: „A programban be nem avatkozás, és a valóságban a szovjet csapatok beavatkozása, a programban szuverenitás, függetlenség, és a valóságban az országnak idegen katonai túlerővel való leigázása. Továbbá ha – a szabad választáson kívül – ugyanaz a programja, mint Nagy Imrének, akkor miért kellett Nagy Imrért ilyen brutálisan elkergetni, ennyi vért ontani, ennyit rombolni? Vagy félnek a szabad választástól? Difficile est satiram non scribere.”

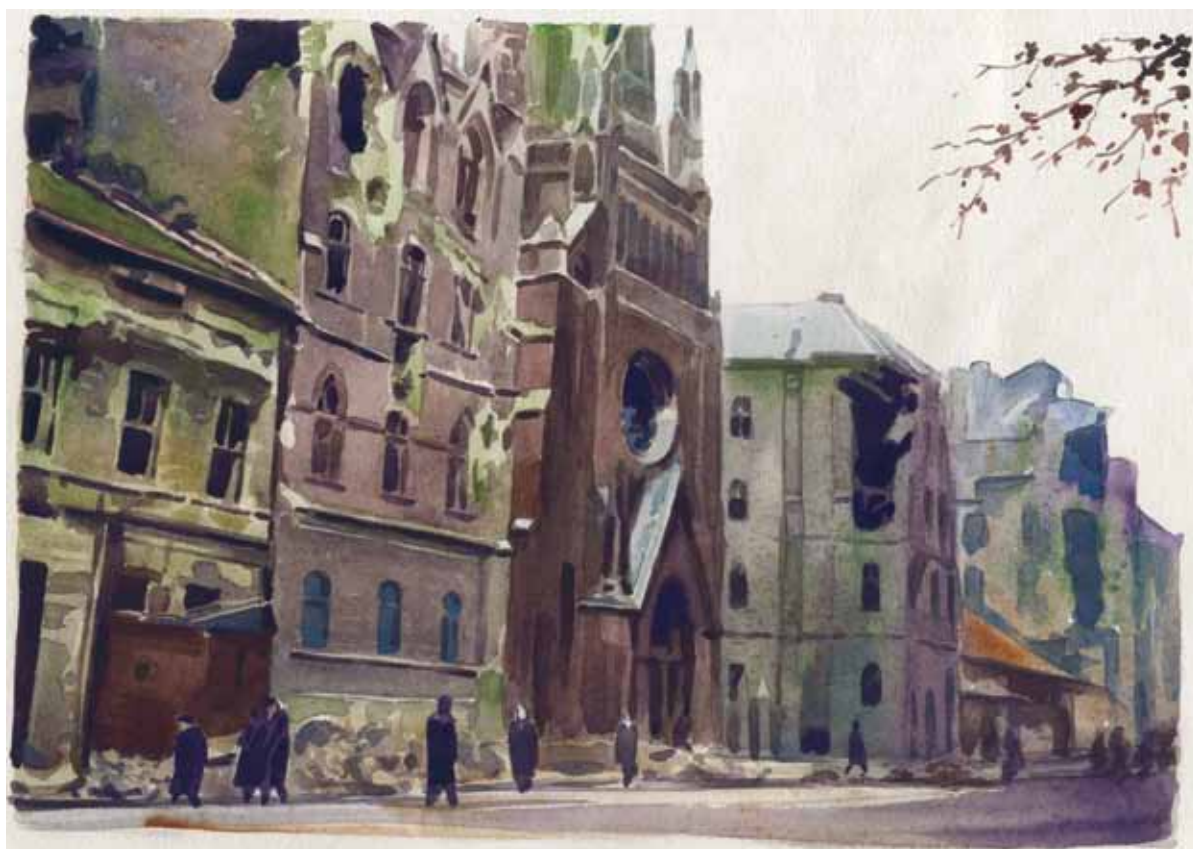
•

Zimándi Pius az általa írásban megörökített időszak teljes egészében tulajdonképpen kívülálló volt és maradt. Emberi kvalitásait mutatja, hogy sem személyes üldözöttsége, sem vallásos meggyőződése nem homályosította el a szemét, leszámítva az ál- és rémhírek ellenőrizhetetlenségét, reálian és mértékadóan örökítette meg azokat a napokat. Természetesen nem szerette a korábbi vezetést, hiszen az intézkedéseivel egész életét lehetetlenné tette, de ettől egyáltalán nem vált elfogulttá. Mivel tulajdonképpen sem a felkelők, sem azok, akik ellen felkeltek, társadalmilag nem álltak vele egy szinten, megőrizte pártatlanságát, s képes volt a valóságot megörökítő, irigylésre méltóan független véleményre. Napi feljegyzései azért is fontosak, mert világosan kiderül belőlük, hogy

A Rókus-kápolna és -kórház, 1956. november 11., akvarell

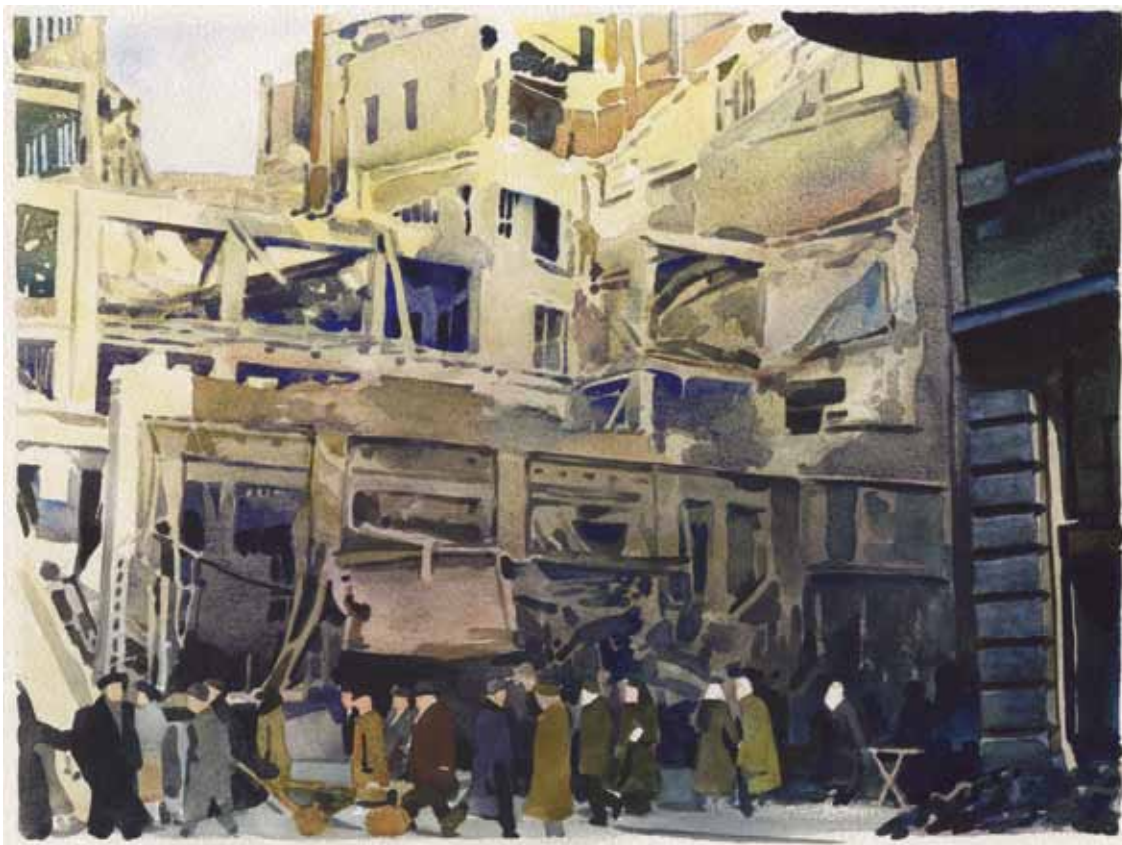
Az Üllői úti Örökimádás-templom, 1956. november 13., akvarell

A Kilián laktanya sarka és a Ferencz körút vége, 1956. november 30., akvarell

Rákóczi út, Divatcsarnok, 1956. december 8., akvarell

TÓFALVI ZOLTÁN

A kolozsvári

Bolyai Tudományegyetem pere

TÓFALVI ZOLTÁN (1944) Marosvásárhely

A BOLYAI TUDOMÁNYEGYETEMMEL KAPCSOLATOS PERIRATOK EXEGÉZISE

A Kortárs olvasói egy különös kézirat egyik fejezetével első közlésben ismerkedhetnek meg. E sorok írója *A kolozsvári Bolyai Tudományegyetem pere* címmel két kötetben, ezer oldalon – négy nagy bolyais per kihallgatási jegyzőkönyveiről, ítéleteiről, az egyetemről kizártak dokumentumairól van szó –, megfigyelési és követési, hálózati dossziék, a Szekuritáte Irattárát Vizsgáló Országos Tanács Levéltárában őrzött dokumentumok alapján a romániai magyarság legfontosabb értelmiségi intézménye teljességre törekvő történetét tárja az Olvasó és a történészszakma elé. A cím is jelképes: a Bolyai Tudományegyetem diákjainak, tanárainak elítélésével valójában magát a romániai magyarság legfontosabb intézményét ítélték el! A Bolyai Tudományegyetem sorsa nem csupán a romániai magyarság legújabb kori története szempontjából bír szimbolikus értékkel: az egyetemes magyarság története szempontjából is kivételes jelentőségű.

A levéltári dokumentumok ismeretében és publikálásával minden kétséget kizáróan bizonyítható: attól a pillanattól kezdve, hogy a román Hivatalos Közlöny – Monitorul Oficial – 1945. február 7-i számában megjelent a Nemzeti Kisebbségek Statútumát biztosító törvényerejű rendelet (amelynek 18., 20., 22. szakasza kimondta: „A román állam biztosítja az együtt élő nemzetiségek számára az anyanyelvű oktatást az állami elemi, középfokú és felsőoktatási iskolákban, ha elegendő számú tanuló igényli ezt. A nem román tannyelvű iskolákban a tanári kart az állami iskolákban és tagozatokban az illető nemzetiség soraiból kell toborozni. [...] Az iskolákban a vizsgákon, beleértve az érettségi vizsgát, a fenti iskolák tanulóit azon a nyelven vizsgáztatják, amilyen nyelven a tantárgyakat oktatták. [...] A kolozsvári tudományegyetemen a jogi fakultáson, a bölcsész- és filozófia karon a szükségleteknek megfelelően – figyelembe véve az egyetemi hallgatók létszámát – magyar és német nyelvű tagozatokat létesítenek.”¹), a mindenkori román kormányok, politikai pártok – ideológiájuktól függetlenül – mindent elkövettek, hogy a magyar tannyelvű állami egyetemet ellehetetlenítsék, elszigeteljék, majd végérvényesen felszámolják, beolvasszák a román egyetembe. Ezen a stratégián az sem változtatott, hogy a párizsi béketárgyalások előestéjén – a román nemzeti érdekek messzeemenő figyelembevételével, Észak-Erdély Romániához való csatolása érdekében – I. Mihály román király, Ștefan Voitec nemzetnevelési miniszter és Durma Mircea pénzügyminiszter aláírásával a román Hivatalos Közlöny 1945. május 29-i számában megjelent a 407/1945-ös számú Királyi Rendelet törvény a Kolozsvári Magyar Tannyelvű Tudományegyetem létesítéséről:

1. szakasz: „Kolozsvárt 1945. június 1-jei hatállyal magyar előadási nyelvű állami Tudományegyetem létesül, amely a következő tudománykarokkal fog működni: a). Irodalom és Bölcsészlet, b). Jog- és Közgazdaságtudomány, c). Természettudomány, d). Orvostudomány. Ezen tudományegyetem működése érdekében rendelkezésre bocsáttatik a kolozsvári Regina Maria leánygimnázium épülete. A szükségletekhez és lehetőségekhez mérten más épületek is rendelkezésre bocsáthatók.”

2. szakasz: „A Nemzetnevelésügyi Minisztérium miniszteri határozatban fogja megállapítani a tanzsékek, kollégiumok és az oktató segédzsemetlyzet számát és címét.”²

Egy, a fenti dokumentumot 1995-ben közreadó kötet bevezető tanulmányában Vincze Gábor a kérdéskör lényegét így összegezi: „Szerintünk a kolozsvári magyar egyetem helyzete a mindenkori magyar–román viszony hiteles modelljévé vált. Amelyik nemzet megszerezte a politikai hatalmat Erdély, illetve a másik két történelmi nemzet fölött, az sajátította ki magának az egyetemet is.”³

A román Hivatalos Közlöny 1945. május 29-ki számában megjelent a 406-os számú királyi rendelet is, amely elrendelte: a I. Ferdinánd Tudományegyetem, valamint mindazok a közép- és alsófokú iskolák, amelyeknek a második bécsi döntés után távoznuk kellett Észak-Erdélyből, térjenek vissza és foglalják el korábbi épületeiket. Ennek egyik következménye az lett, hogy a Magyar Mezőgazdasági

Baross tér, 1956, akvarell

Akadémia épületeit úgy kellett átadni a visszatérő román mezőgazdasági főiskola számára, hogy az Akadémia a rendelkezésre bocsátott épületek hiányában gyakorlatilag megszűnt. A törvény nagy csapást jelentett a magyar gimnáziumok és általános iskolák számára. A magyar egyetem az elvezített negyvenhat épületért „cserébe” az átadott központi épület alapterjedelménél hatvan százalékkal kisebb, a sétatéri Marianum épületét kapta meg.⁴

A román történelmi pártok – a Román Nemzeti Parasztpárt, a Román Nemzeti Liberális Párt –, az 1944. augusztus 23-i „királyi puccs” után hatalomra került Rădescu-kormány hallani sem akart egy önálló állami magyar egyetem további fennmaradásáról. A Gheorghe Vlădescu-Răcoasa kisebbségügyi miniszter által 1944 novemberében kidolgoztatott Nemzetiségi/Kisebbségi Statútum-tervezet 22. szakasza tétélesen megfogalmazta: a működő kolozsvári állami magyar egyetem helyett a „kincses városba” visszatérő román egyetemen csak magyar és német tanszékek létesítését engedélyezik.⁵ Ma már kutathatók a második világháború után megalakult román kormányok üléseinek gyorsírási jegyzőkönyvei. Ezekből kiderül: a román történelmi pártokon kívül a Román Kommunista Párt vezetői közül elsősorban a Moszkvából hazatért Ana Pauker külügyminiszter és Luka László, az Országos Demokratikus Arcvonal főtitkára, az RKP egyik titkára ellenezte az önálló magyar egyetem létrehozását. A Nemzetiségi/Kisebbségi Statútum szerzőihez hasonlóan elegendőnek tartották egy magyar tanszék felállítását a román egyetemen.

A romániai magyarság nagy várakozással – hetvenkét év távlatából egyértelműen állítható –, nagyon is túlzott illúzióval fogadta a „magyarbarátként” aposztrofált dr. Petru Groza vezette – I. Mihály király által durva szovjet nyomásra kinevezett – kormány 1945. március 6-i hatalomra kerülését. Többek között azt is remélték: megoldódik a kolozsvári magyar egyetem sorsa. 1945. március 13-án, amikor a román kormány Kolozsváron hatalmas ünnepséget rendezett a román adminisztráció észak-erdélyi visszatérése alkalmából, Demeter János jogászprofesszor a minisztertanácsi ülésen emlékiratot adott át dr. Petru Groza miniszterelnöknek, amelyben a romániai magyarság számára még megoldatlan kérdéseket tárták a „demokratikusnak” nevezett kormány elé: külön kitértek a magyar egyetem ügyére, a Székelyföldön (Marosvásárhelyen) egy magyar tannyelvű műegyetem megalakítását kérték.⁶ A párizsi békeszerződés 1947. február 10-i aláírása előtt a dr. Petru Groza vezette kormány arra törekedett, hogy a nemzetközi közvélemény, a győztes nagyhatalmak kedvező képet alakítsanak ki Románia kisebbségpolitikájáról, az országban viszont a román nacionalizmusnak tett látványos engedményekkel igyekeztek a tömegtámogatást valamelyest erősíteni. Ez a kettősség lehetővé tette, hogy a színpalak mögött felerősödjek az önálló állami magyar egyetem pusztá léte elleni indulatok. A román titkosrendőrség, a Sziguranca 1945. július 13-i jelentése szerint a Román Szociáldemokrata Párt 1945. június 21-én gyűlést tartott Nagyszebenben, ahol Victor Papilian kijelentette: „semmilyen érteleme nincs egy kolozsvári magyar egyetem fenntartásának. Legrosszabb esetben a magyar egyetem Kézdivásárhelyen működhetne, ahol a román elem amúgy is kisebbségben van.” A jelentés így folytatja: „E sovinizta kérdés miatt lázadva a román egyetemi hallgatóság – akik imponáló számban vettek részt a gyűlésen – a magyarok ellen ellenségesen lépett fel, azt kiabálva: a magyarok mindig a totalitárius rendszerek csatlósai voltak.”⁷ 1945. június 5-én az alapító okirattal létrehozott magyar egyetem ideiglenes vezetősége kénytelen volt – még csak jogilag – átengedni a volt Ferenc József Tudományegyetem összes épületét a Nagyszebenből visszatérő I. Ferdinánd Király román egyetemnek. A bukaresti, június 10-i tárgyalásokon hamar kiderült: Nagy Géza és Venczel József egyetemszervezők feleslegesen bíztak a román egyetem képviselőinek és professzori karának megértésében. A román orvosi kar két nappal a kölcsönös együttműködést kilátásba helyező egyezmény aláírása után, 1945. június 7-én határozatot hozott: nem lehet épületeket átengedni a magyar egyetemnek. A román elképzelés szerint a magyar egyetemen egyelőre csak a bölcsészeti, valamint a jogi és közgazdasági kar kezdené meg a működését, az orvosi és természettudományi kar kezdetben csak formálisan létezne: a diákok beiratkoznak e karok dékánátusán, de az előadásokat a román egyetemen hallgatnák. A Nagyszebenből visszatérő egyetemnek a román tárgyaló fél részéről egyik tagja, Florian Ștefănescu-Goangă volt rektor kijelentette: „A kolozsvári egyetem épületei és helyiségei egyetlen egyetem működésének biztosítására sem elegendőek. Az épületek közös használata öngyilkosságot jelentene az I. Ferdinánd Király Tudományegyetemnek.”⁸ Ilyen körülmények között a kolozsvári magyar egyetem vezetőségének tervei között először vetődött fel: a magyar orvosi kart költöztessék át a Marosvásárhelyen üresen álló, volt Had-

apródiskola épületébe. A Kolozsváron megjelenő Világosság 1945. július 12-i száma közölte: a miniszterelnökség július 6-i ülésén arról döntött, hogy a magyar egyetem orvosi kara Marosvásárhelyre fog költözni: „A miniszterelnöki értekezlet elhatározta, hogy a magyar előadási nyelvű tudományegyetem orvostudományi kara Marosvásárhelyen fog működni, a többi tudománykar pedig Kolozsváron. A marosvásárhelyi orvostudományi karnak rendelkezésére bocsátják a klinikai és nevelési célokból szükséges épületeket. A nemzetnevelésügyi és közegészségügyi minisztérium a rendelkezésre álló minden orvosi, nevelési és tudományos felszerelési anyaggal segíti ezt a tudománykart.”

A marosvásárhelyi Hadapródiskola épületét 1945. szeptember elején vették át, októberben és novemberben folyamatosan költöztek át Kolozsvárról az intézmények, a klinikák, a tan- és a technikai személyzet. Marosvásárhelyen viszont nem volt elegendő épület az orvostudományi kar, a tanárok és az alkalmazottak befogadására. A Hadapródiskola épületében nem volt vízszolgáltatás, mert a hálózatnak alacsony volt a víznyomása, a termekből hiányoztak az ülőhelyek, az asztalok. A kritikus lakáshiányt nem lehetett pótolni Soós József polgármester ígéreteivel. A karnak csak gyógyszerellátásra, ételmezésre, dologi költségekre havi 50 millió lejre lett volna szüksége, de a közegészségügyi minisztérium havi ellátmányként csak 4,5 millió lejt utalt át. Az átalakítási, javítási munkálatok költségét másfél milliárd lejre becsülték. A hiányzó felszereléseket részben pótolni lehetett volna, ha a kolozsvári I. Ferdinánd Egyetem teljes egészében átadja a magyar kormány által 1940 után beszerzett klinikai felszereléseket, ahogyan azt a Hivatalos Közlöny 1945. július 16-i számában megjelent határozat előírta.⁹ A marosvásárhelyi magyar orvostudományi kar megteremtése, európai elismertségének kivívása valóban a magyarországi és erdélyi magyar professzori kar, nem utolsósorban az orvostanhallgatók heroikus küzdelmének – de Marosvásárhelynek is – az eredménye.

A Groza-kormány „kirakatintézményeként” emlegetett Bolyai Tudományegyetem alapító oklevelét már eleve úgy fogalmazták meg, hogy abban kódolva benne volt: a román történelmi pártok, a román kormány bármit megtehetett azért, hogy a magyar egyetem működését ellehetetlenítse, akadályozza, majd magát az intézményt is felszámolja. Constantin Daicoviciu, a dák-római kontinuitás apostola, 1945-ben a román egyetem dékánja a magyar tárgyaló küldöttség javaslataira nyíltan kijelentette: „az I. Ferdinánd Király Tudományegyetem Kolozsvárra való visszatérése politikai és nemzeti szükségesség”, „két egyetem párhuzamos működése teljes lehetetlenség”.¹⁰

1945. december elején Bukarestben tárgyalt a kolozsvári magyar egyetem vezetősége. Jóváhagyták az egyetem elnevezését: „Universitatea Bolyai din Cluj – Kolozsvári Bolyai Tudományegyetem”. Ekkor hozhattak elvi döntést arról, hogy a magyar állampolgárságú egyetemi tanárokat szerződtek, részben rendeződött az egyetemi könyvtár sorsa is. Az 1945. december 17-i egyetemi tanácsülésen elhatározták, hogy az egyetem megsegítése érdekében országos gyűjtést rendeznek az egyházak és a Magyar Népi Szövetség – MNSZ – segítségével. Megalakult a Kolozsvári Bolyai Tudományegyetem Barátainak Egyesülete. Öthavi késéssel, 1946. február 11-én megkezdődött a Bolyai Tudományegyetem első tanéve: több mint kétezer romániai magyar diák iratkozott be. Dr. Csörgő Lajos rektor a tanévkezdéskor – olvasható a *Sajtóbeszámoló a Bolyai Tudományegyetem első tanévének megnyitásáról* című újságcikkben – beismerte: „csak azért kezdjük meg az oktatást, hogy az egyetemi ifjúság ne szenvedjen több idővesztéséget”.¹¹ Majd hozzáfűzte: „Kolozsváron a természettudományi fakultás hat intézete még ma sincs elhelyezve. Arról a hat intézetről van szó, amelynek tudományos anyagát jórészt az Erdélyi Múzeum Egyesület tárai alkotják. A Bolyai Egyetem vezetőségének az volt az elgondolása, hogy ezeket az intézményeket közösen használjuk az I. Ferdinánd egyetemmel... Sajnos az egyetem (vezetőségének) felfogása miatt ezt nem lehetett megvalósítani. A második példa Marosvásárhely, ahol a katonaiskola épületei közül csak egy épület helyreállításához foghattak hozzá anyagiak hiányában, és emiatt 9 klinika két épületben van elhelyezve tarthatatlan körülmények között.” (A Szentgyörgy utcai Régi Kórház és a volt Hadapródiskola közelében lévő Újkórház épületéről beszélt dr. Csörgő Lajos rektor.)

Az önfeladás útján elindult Magyar Népi Szövetség 1946-tól kezdően – úgymond – „levette a kezét a Bolyai Tudományegyetemről”. Ez derül ki a *Brassói gyűlésünk határozatai. Beszámoló az MNSZ százas intézőbizottságának 1946. március 18–20. napján tartott értekezletről* címet viselő, az MNSZ Intézőbizottsága kiadásában 1946-ban, Kolozsváron megjelent dokumentumból: az oktatással kapcsolatos elvárások megfogalmazásánál meg sem említi a Bolyai Egyetemet. Az MNSZ 1946. június

28–30. között Székelyudvarhelyen megtartott kongresszusának határozatai között még egy mondatnyi utalás sincs a Bolyai Egyetemre.

1947-ben a Román Kommunista Párt legfelső vezetése új magyarságpolitikát hirdetett meg. A romániai magyarság további sorsát is nagymértékben meghatározta Luka László/Vasile Luca 1947. május 22-i, a kolozsvári Igazságban megjelent „politikai oroszlánordítása”: „az elvtelen magyar egység jegyében” a romániai magyarság politikai vezetését az általános tisztogatás megkezdésére szólította fel. A tisztogatás már előtte megkezdődött: 1947. március 25-ről 26-ra virradó éjszaka – több magyar kolozsvári értelmiséggel együtt – elhurcolták a Bolyai Tudományegyetem megteremtésében meghatározó szerepet vállaló Venczel Józsefet, a statisztika professzorát, szociológust. Pitești-re internálták őket. Bírósági ítélet, határozat nélkül százas nagyságrendű – e sorok írójának százegy személyt sikerült azonosítania – magyar értelmiségit internáltak a szamosújvári börtönbe.¹² Köztük volt az érmihályfalvi csoport koncepció perében – 31 személyt ítélték el – halálra ítélt, 1958. december 2-án a szamosújvári börtönben kivégzett Sass Kálmán, az Érmellék „Messiása”, de Puskás Lajos, a kolozsvári *tízes szervezet* megteremtője, nagy tekintélyű lelkészek, tanárok. Az internáltak között volt Oriold Béla, a kolozsvári jogi kar helyettes tanársegédje.

A Kolozsváron megjelenő Igazság 1947. június 6-i számában olvasható: „Tegnap tartotta második ülését a miniszterközi bizottság, amelynek feladata az egyetemi oktatásban tervezett változásokat és tisztogatásokat végrehajtani. A megbeszélésekről annyit közöltek, hogy elhatározták az egyetem tanári karának purifikálását. El fogják távolítani a felsőfokú oktatásból mindazokat, akik az utóbbi évtizedekben antidemokratikus politikát űztek, és ennél fogva nem alkalmasak arra, hogy az ifjúságot a mai idők szellemében neveljék.”

Jóformán meg sem száradt a nyomdafesték az Igazság lapjain, ugyanannak a napilapnak az 1947. június 16-i számában durva támadást indítottak a nagy műveltségű, nagy tudású jogtörténész, Bónis György professzor ellen. Lefasisztázták! „Az egyetemi purifikációs bizottság figyelmébe. Mit tanít a Bolyai Egyetemen a marxizmusról Hóman Bálint volt házi embere, Bónis »professzor úr«?” A Magyar Népi Szövetség lapjában, a Világosságban 1947. június 27-én az irodalomtörténész György Lajosra zúdítottak ösztüzet: „Tisztogatást a Bolyai Egyetemen is! György Lajos dr. akadályozza a magyar diákság demokratikus nevelését, és szívesebben látná Maniu uralma alatt az egyetem megszűnését, mint demokráciánk megerősödését.” György Lajos nemcsak egyetemi tanár volt, hanem az Erdélyi Római Katolikus Egyházmegyei Tanács (Státus) világi elnöke is. A támadás Márton Áron erdélyi római katolikus püspök ellen is irányult, aki 1947. július 7-i körlevelében arra utasította egyházmegyéje minden papját, hogy tartózkodjon a Magyar Népi Szövetséggel való további együttműködéstől, ha tag, lépjen ki az MNSZ-ből. Ugyanakkor 1947. június 28-i keltezéssel tiltakozó levelet küldött Ștefan Voitec nemzetnevelésügyi miniszternek. Megjelent dr. György Lajos nyilatkozata is. Márton Áron körlevelét – a püspök ellen folyó sajtókampány részeként – a marosvásárhelyi Szabad Szó 1947. augusztus 22-i száma is ismertette.

Az 1946/1947-es egyetemi tanév kezdete előtt újabb magyar állampolgárságú, kiváló tanárok távoztak a Bolyai Tudományegyetemről, telepedtek vissza Magyarországra: Bónis György – akit előtte néhány napra le is tartóztattak –, Benedek Marcell a fiával, Benedek Istvánnal, Környey István, Ludány György, Klimkó Dezső orvosprofesszorok, Zolnai Béla irodalomtörténész. 1947. október 14-én jelent meg a Hivatalos Közlönyben az a miniszteri rendelet, amelynek értelmében elbocsájtották a már másfél éve internált Venczel Lajost, Oriold Bélát, Jordáky Lajost. Korábban már nyugdíjazták György Lajost, Balogh Ernőt, Boga Lajost, Kiss Gézá, nemzetközi hírnevű professzorokat, Szabó Jenő tanársegédet. A teológia két professzora, Tavasz Sándor és Imre Lajos többé nem adhatott elő a Bolyai Tudományegyetemen. Joggal idézi Vincze Gábor és Lázok János Márton Áron püspök megjegyzését: „Csógör, kérem, maga tényleg azt hiszi, hogy az önálló magyar egyetem sokáig megmarad?”¹³

A román nacionalista kurzus is frontális támadást intézett a Bolyai Egyetem ellen. Iosif Chișinevszkij az RMP Titkársága 1949. január 31-i ülésén kijelentette: „A kolozsvári Bolyai Egyetemet az (oktatásügyi) miniszter nem tudja kézben tartani, a minisztériumban lévő nacionalista elemek bátorítják az egyetemen dolgozó nacionalista elemeket.”¹⁴

1949. február 19-én a Magyar Dolgozók Pártja – MDP – Rákosi Mátyásból, Rajk Lászlóból, Gerő Ernőből álló küldöttsége a Magyar Népi Szövetség vezetésével szervezett találkozón megbeszélést folytatott a Román Munkáspárt legfelsőbb vezetésével. Ezen a gyűlésen jelentette ki Luka László/

Vasile Luca: „Nem bízunk meg sem a magyar egyetemi tanárok karában [utalás a magyar állampolgárságú professzorokra – T. Z.], sem az itteni magyar egyetem professzori karában, hogy egymás között közvetlen kapcsolatban legyenek.” Ana Pauker külügyminiszter a támadásban ennél is tovább ment: „A következő helyzetben vagyunk. Nehéz helyzetben, mert kultúránkban a nyugati hatás dominál. Arra kényszerítene, hogy többlet-erőfeszítéseket tegyünk. A franciák 3-4 hónappal ezelőtt a vámhoz 4 millió példányban hoztak könyveket, ajándék formájában, köztük matematikai, tudományos könyveket, hogy adják át az egyetemeknek. Mi visszautasítottuk ezeket a könyveket, bár az egyetemeken szükség lett volna rájuk. Úgy tűnhet, hogy eltúloztuk, hogy mindez baloldaliság, miközben a mi bizottságaink éjjel-nappal orosz nyelvből román nyelvre fordítják az (egyetemi) kiadványokat. De ez nem baloldaliság, amikor az egyetemeken az a helyzet, hogy a tanárok előírják az egyetemi hallgatóknak, hogy a nyugati kultúra alapján képezzék magukat. Ilyen értelemben sok bírálatot kapunk, hogy a román hazában az egyetlen egyetem, amely bizonyos mértékig gazdag az angol, amerikai irodalomban, nyugati könyvekben, az a Bolyai Egyetem, ahová Magyarország küldi a könyveket.” „Miért vetettük fel ezt a problémát a Bolyai Egyetemen lévő könyvekkel? A Bolyai tanárai nagyon messze állnak attól, hogy demokraták legyenek. Azokat a könyveket, amelyek onnan jönnek [Magyarországról – T. Z.], amelyekről Luca elvtárs beszélt, nemcsak a magyar reakciós tanárok olvassák, hanem a román reakciós tanárok is, és ők arra használják fel ezeket a könyveket, hogy rámutathassanak: íme, hogyan beszélnek a románokról. Íme, ezért mondjuk mi azt, hogy a magyar elvtársak sem lehetnek az ellen, ha figyelünk arra: milyen (szellemi) táplálék érkezik az egyetemi hallgatók számára?”¹⁵

1949-ben letartóztatták a Bolyai Tudományegyetem két volt rektorát: Csögör Lajost és Balogh Edgárt, 1952-ben Jordáky Lajost, Demeter Jánost, az egyetem két baloldali elkötelezettségű professzorát és Székely András (Endre) orvostanhallgatót. A tulajdonképpeni vád: a magyar Béke-előkészítő Osztály számára – Demeter Béla Erdély- és nemzetiségi szakértő révén – adatokat gyűjtöttek és adtak át Erdély gazdasági, társadalmi, művelődési életéről, az iskolák számáról, helyzetéről, a Bolyairól. A magyar államtól – Nagy Ferenc kiscgazda miniszterelnök közvetlen utasítására – 11 000 amerikai dollár támogatást kaptak a magyar egyetem fenntartására, amelyről nem számoltak el a román államnak. A vád abszurditása: 1945–46-ban magyar állampolgárokként gyűjtötték az adatokat, abszurd drámába illő, hogy idegen állam javára folytatott kémkedéssel vádolják őket. Az 1954 áprilisában kihirdetett hadbírószági ítélet Jordáky Lajost tizenkét, Demeter Jánost tíz, Balogh Edgárt hét, Csögör Lajost hat, Székely Andrást (Endrét) három év börtönbüntetésre ítélte. 1955-ben szabadon engedték, 1956-ban rehabilitálták őket.

A Szekuritáé 1954-ben megfigyelési dossziét nyitott a Bolyai Egyetemről. Iacob Dezideriu hadnagyot, a 7-es ügyosztály operatív tisztjét bízták meg ezzel a feladattal. A megfigyelés indoklása: „A régi reakciós, kozmopolita tanárok szisztematikusan akadályozták, hogy a tanári karba és az adminisztratív vezetésbe demokratikus elemek kerüljenek, a horthysta megszállás idején fasiszta magatartásukkal kompromittált tanárokat léptettek elő.” Jordáky Lajost, Csögör Lajost, Ehrlinger Józsefet, Unghváry Sándort, Venczel Józsefet és másokat már eltávolítottak az egyetemről. „Bár a szerveink által folytatott informatív akciók révén egy sor veszélyes elemet letartóztattak, mint Venczel Józsefet, Jordáky Lajost, Pásztai Gézát, Demeter Jánost, Balogh Edgárt, Nagy Gézát, Veress Pált és másokat, még mindig nagyon sok gyanús elem maradt, mint Balogh Antal, Blédy Géza, Varga Jenő, Fey Lóránd, Csehi Gyula, Kálmán Ilona és mások, burzsulyok, kulákok fiai, olyan elemek, akiknek kapcsolatuk volt Jakab Sándor volt miniszterrel, akik a tanításban nem követik a párt irányvonalát, és akik ma is kiszolgálják a katolikus egyházat, így ezen az egyetemen negatív hatást gyakorolnak az egyetemi hallgatókra.”¹⁶

Az 1956-os magyar forradalom kitörése, majd vérbefojtása kiváló ürügyet jelentett a nemzeti kommunizmus útjára lépett román pártvezetésnek, hogy megszüntesse, a román egyetembe olvassza a Bolyai Tudományegyetemnek nevezett „irredenta, sovinszta fészket”. Amikor az egész világ a magyar forradalom eufóriájában élt, 1956. október 25-én reggel letartóztatták a Ion Andreescu Képzőművészeti Intézet három hallgatóját: Balázs Imrét, a bolgár származású Tirnován Videt és Walter Frigyeszt. Balázs Imre festőművész-, Tirnován Vid szobrászhallgatót 1956 decemberében gyorsított eljárással hét-hét év börtönbüntetésre ítélték. 1956. november 17-én Várhegyi Istvánt, 18-án Koczka Györgyöt és Kelemen Kálmánt, 24-én Nagy Benedek bolyais hallgatókat tartóztatták le: 1957-ben Várhegyit hét, Nagy Benedeket öt, Koczka Györgyöt és Kelemen Kálmánt három-három

év börtönbüntetéssel sújtották. A perükről, letartóztatásukról szóló, Fazekas János és Leonte Răutu által 1956. december 5-i keltezésű írásbeli jelentést személyesen Gheorghe Gheorghiu-Dej, az RMP főtitkára ellenjegyezte, széljegyzetekkel látta el.

1957 márciusában letartóztatták Dávid Gyula tanársegédet, Páskándi Géza költőt, majd Bartis Ferenc elsőéves magyar szakos hallgatót, költőt. Dávid Gyulát és Bartis Ferencet hét-hét, Páskándi Gézát hat év börtönbüntetésre ítélték. 1959-ben következett az „ötös” csoport elítélése: 1959. február 16-án Varró János tanársegédet tizenhat, Lakó Elemér tanársegédet tizenöt, Péterfy Irén harmadéves magyar szakos hallgatót tíz, Vastag Lajos történészhallgatót nyolc, Páll Lajos festő-költőt hat év börtönbüntetésre ítélték. 1957 februárjában letartóztatták Szilágyi Árpád negyedéves földrajz–geológia szakos hallgatót, akit két perben negyvenkét év börtönbüntetésre ítélték. 1958. július 14-én részt vett a szamosújvári börtönlázadásban. Félig agyonverték. A román apától származó lamandi Emil bolyais magyar–román szakos hallgatót és Pogány Ádám bölcsészhallgatót öt-öt év börtönbüntetéssel sújtották. A Bolyai Tudományegyetemről – különböző ürügyekkel – kizártak mintegy harminc egyetemi hallgatót.

Már csak idő kérdése volt a Bolyai Tudományegyetem felszámolása, egyesítése a Babeş Egyetemmel. Erre 1959 februárjától került sor, amikor a későbbi szörnydiktátor, Nicolae Ceauşescu KV-titkár vezényletével, az 1990-es évek román államelnökének, Ion Iliescunak a hathatós támogatásával maratoni gyűléseken próbálták meggyőzni a Bolyai Egyetem tanárait, diákjait, a romániai magyarságot a román és a magyar egyetem egyesítésének nagyszerűségéről. A Bolyai Egyetem felszámolása ellen öngyilkossággal tiltakozott Szabédi László költő, egyetemi tanár, Csendes Zoltán statisztikaprofesszor, a kiszemelt rektorhelyettes és felesége, Molnár Miklós docens.

DÁVID GYULA TANÁRSEGÉD PERIRATA, AVAGY A LEGTEHETSÉGESEBB TANÁROK ÉS DIÁKOK „KIIKTATÁSA”

Az alábbiakban Dávid Gyula irodalomtörténész periratának első része olvasható magyar fordításban. A 2006-ban fénymásolt levéltári dokumentumok egy példányát átadtam Dávid Gyulának – aki segítette a kutatómunkámat is –, hiszen ars poeticaként követem: csak akkor hiteles egy ilyen tanulmány, ha a még élő politikai elítéltek emberi emlékezetével „összeszikkasztjuk” a levéltári dokumentumokat. Könnyű dolgom van: Dávid Gyula nagyszerű partner ebben a munkában. A tanulmánynak, a forrásközlésnek az ad különleges aktualitást, hogy a Nap Kiadó gondozásában 2016 végén megjelent Dávid Gyula *1956 Erdélyben és ami utána következett* című kötete.

1. számú dokumentum

Házkutatási jegyzőkönyv

Ma, 1957. március 12-én, Kolozsváron. Mi, Király Adalbert (Béla) és Kappel Zoltán, a Belügyminisztérium Kolozs tartományi Igazgatóságának főhadnagyai az 1957. március 11/331-es számú, a 0203-as számú belügyi katonai egységénél a Szekuritáté bűnügyi nyomozója által jóváhagyott letartóztatási és házkutatási parancs alapján, Strazolkovszki Ödön és Jolán tanúk – mindketten Kolozsvár, Pata utca, 105. szám alatti lakosok – jelenlétében végrehajtottuk nevezett Dávid Gyula letartóztatását, és elvégeztük a házkutatást, 1928. augusztus 13-án született Székelyudvarhelyen [tévesen írták születési helyként Székelyudvarhelyt, Dávid Gyula irodalomtörténész Árapatak községben (ma Kovászna megye) született – T. Z.], Gyula és Ida fia, foglalkozása egyetemi tanársegéd, lakhelye Kolozsváron, Pata utca, 105. szám alatt, 2. lakrész. Házkutatást egy szobában és a konyhában végeztünk. A házkutatás 24 órakor kezdődött és befejeződött hajnali két órakor. A házkutatás során a következőket találtuk és vittük magunkkal, a testi motozás során:

- 1) A Dávid Gyula névre kiállított ia sorozatú, 025911-es sorszámú személyi igazolványt.
- 2) A 0091235-ös sorszámú katonakönyvet.

A házkutatás során:

- 1) Két, 1943-, 1944-, 1945-ös bejegyzéseket tartalmazó jegyzetfüzetet.¹⁷
- 2) Egy Dávid Gyulának címzett, Pálfi András által írt levelet.

3) Az Ifjúsági Könyvkiadótól küldött átiratot, amelynek hátlapján egy ötsoros, írógépen írt szöveg olvasható.

4) Három különálló lapot két verssel.

Voltak-e valamilyen követeléseik az operatív dolgozókkal szemben? Nem voltak követeléseik. Mindezek igazolására – a törvényes előírások betartásával – a jelen jegyzőkönyvet négy példányban készítettük. A házkutatási jegyzőkönyv egy példányát Dávid Katalin, a letartóztatott felesége kapta, lakhelye Kolozsváron, Pata utca, 105. szám alatt.

A Szekuritáté tisztje:

Király Adalbert főhadnagy, sk.

A Belügyminisztériumhoz tartozó 0203-as számú katonai alakulat hivatalos pecsétje.

A letartóztatott:

Dávid Gyula, sk.

Tanúk:

Sztrazolkovszky Ödön, sk.

Sztrazolkovszky Jolán, sk.¹⁸

2. számú dokumentum

Belügyminisztérium

A 0203-as számú katonai alakulat

A Szekuritáté bünyügyi nyomozója:

Oprea Ioan, főhadnagy

Dossziészám: 331.

Fogvatartási parancs

1957. év, március hónap, 12. nap.

Mi, Oprea Ioan, főhadnagy, a Belügyminisztérium 0203-as katonai alakulatánál a Szekuritáté bünyügyi nyomozója. Látva a bünyvádi eljárás dokumentumait, amelyekből kiderül: Dávid Gyulát – 1928. augusztus 13-án született Árapatak községben, Sztálin rajonban és Tartományban, Gyula és Ida fia, magyar nemzetiségű román állampolgár, nős, foglalkozása: a kolozsvári „Bolyai” Tudományegyetem Bölcsész karán [valójában: Történelem, Nyelv- és Irodalomtudományi kar – T. Z.] tanársegéd, lakhelye Kolozsváron, Pata utca, 105. szám alatt – azzal gyanúsítják, hogy 1956. november 1-jén, miközben Magyarországon az ellenforradalom zajlott, a városi köztemetőben [Házsongárdi temető, az erdélyi magyarság panteonja – T. Z.] ellenséges, nacionalista, sovinszta jellegű tüntetést szervezett,¹⁹ az RNK kormányzati formája ellen ellenforradalmi jelleggel uszított, ezt a cselekedetet az RNK Büntető Törvénykönyve 327. szakasza, III. bekezdése, előírásai alapján minősítik és büntetik. Figyelembe véve: nevezett a Büntető Perrendtartás 200. szakasza, 9. pontja által előírt helyzetben található, mivel a fogva tartását az állambiztonsági érdek is megköveteli, a törvény az elkövetett cselekedetét egy évnél hosszabb börtönbüntetéssel sújtják

ELRENDELJÜK

Nevezett DÁVID GYULA 24 órára szóló letartóztatását, és 1957. március 12-én éjszaka két órától 1957. március 13-án éjszaka 2 óráig a Belügyminisztérium fogdájában való elhelyezését. A jelen rendelet egy példányát elküldjük a fogva tartás színhelyére.

A Szekuritáté bünyügyi nyomozója:

Oprea Ioan főhadnagy, sk.

A Belügyminisztérium 0203-as számú katonai alakulata hivatalos pecsétje.²⁰

3. számú dokumentum

Román Népköztársaság

Belügyminisztérium

Kolozs Tartomány

A 0203-as számú katonai alakulat

1957. év, március hónap, 14. nap

Igazolta:

Katonai ügyész. [Az aláírás olvashatatlan]

A 0203-as belügyi katonai alakulat hivatalos pecsétje.

A 39/1957-es számú előzetes letartóztatási parancs

1957. év, március hónap, 13. nap.²¹

A Büntető Perrendtartás 218. és 233. szakasza előírásai alapján Oprea Ioan, a Szekuritáté bűnügyi nyomozója, figyelembe véve: az 1957. március 12-i kihallgatás és a nevezett DÁVID GYULA elleni bűnvádi eljárás más dokumentumait – 1928. augusztus 13-án született Árapatak községben, Sztálin rajonban és Tartományban, foglalkozása: egyetemi tanársegéd, lakhelye Kolozsvár községben [sic!], Pata utca, 105. szám alatt, Kolozs rajonban, Kolozs Tartományban, Gyula és Ida fia –, elrendeljük a letartóztatását azért, mert: az államrend ellen izgató akciókat kezdeményezett, azáltal, hogy 1956. november 1-jén a „Bolyai” Tudományegyetem egyes diákjaival a magyarországi ellenforradalommal való együttérzés jegyében tüntetést szervezett és vezetett. Figyelembe véve: az ilyen cselekedetet a Btk. 327. szakasza, III. bekezdése előírásai alapján 5-től 10 évig terjedő börtönbüntetéssel sújtják, úgy értékelve: a vizsgálat során elegendő bizonyíték gyűlt össze fentnevezett DÁVID GYULA vádlott bűnösségének igazolására. Látva: a vádlott²² a Büntető perrendtartás 250. szakasza, összekapcsolva a 200. szakasz, 9. pontja előírásai szerinti helyzetben található, mivel a büntetett egy évvel nagyobb börtönbüntetéssel sújtják, a letartóztatását a közrend és közbiztonság is szükségessé teszi, EZEN OKOKBÓL megparancsoljuk az illetékes ügynököknek, hogy a törvényes előírásoknak megfelelően DÁVID GYULÁT letartóztassák és a szamosújvári börtönbe szállítsák.²³ Felhívjuk az említett börtönigazgatás figyelmét, hogy őt átvegyék és börtönben tartsák 1957. március 13-tól 1957. április 12-ig.²⁴

Kiállítottuk a kabinetünkben:

Oprea Ioan főhadnagy, sk.²⁵

The image shows a handwritten Romanian pre-arrest order form. At the top right, there is a black and white photograph of a man with glasses and a mustache, identified as Gyula David. The form is filled with handwritten text in Romanian. Key information includes the name 'DÁVID GYULA' in large, bold letters, the date '1957. év, március hónap, 13. nap', and the name of the issuing officer, 'Oprea Ioan'. The form contains various fields for personal data, such as birth date and place, and a section for the reasons for the arrest. The bottom of the form features a circular official seal and a signature.

Dávid Gyula 1957. március 12-i, hajnali letartóztatásakor a börtönben profilból és oldalról készület fényképe, börtönbeli személyi kartertékja

4. számú dokumentum

Jelentés

nevezett DÁVID GYULA vizsgálati fogsága meghosszabbításának kérdésében.

Kolozsvár, 1957. április 3.

ÉN, Harasztosi Pavel hadnagy, a Belügyminisztérium 0203-as számú katonai alakulatánál a Szekuritáté bünyügyi nyomozója, áttanulmányozva DÁVID GYULA gyanúsított 331-es számú bünyügyi dossziéját – 1928. augusztus 13-án született Árapatak községben, Sztálin rajonban és Tartományban, Gyula és Ida fia, magyar nemzetiségű román állampolgár, a „Bolyai” Tudományegyetem magyar irodalom tanszékén tanársegéd, nő, egy gyereke van, nem párttag, társadalmi származása: az édesapja református lelkész,²⁶ végzettsége: bölcsészkar, utolsó lakhelye Kolozsváron, Pata utca, 105. szám alatt –

MEGÁLLAPÍTOTTAM:

DÁVID GYULÁT 1957. március 12-én letartóztatták, azért, mert ő volt a szervezője és kezdeményezője a kolozsvári köztemetőben 1956. november 1-jén lezajlott egyetemista tüntetésnek, ennek a tüntetésnek nacionalista jellege volt, szolidarizáltak a magyarországi ellenforradalommal, ezt a tettet az RNK Büntető Törvénykönyve 327. szakasza III. bekezdése előírásai alapján minősítik, és azok alapján büntetik. A vele kapcsolatosan lefolytatott vizsgálat során megállapították: kezdeményezte és megszervezte a magyarországi ellenforradalommal együttérző nacionalista tüntetést, virágokat és gyertyákat helyezve el a különböző magyar nacionalista, burzsoá írók sírjára.²⁷ A DÁVID GYULA által vezetett egyetemista csoport tagjai a kabátjuk hajtókáján gyászszalagot viseltek, a budapesti harcokban elesett ellenforradalmárok emléke tiszteletére egyperces néma csenddel adóztak. Hasonlóképpen megállapítást nyert, hogy hallgatta a „Szabad Európa Rádió” adásait, egyetértett az ellenforradalmi programmal és NAGY IMRE kormányával.²⁸ DÁVID GYULA nyilatkozott az uszító tevékenységéről, de nem ismeri be: utasításokat kapott volna a magyarországi reakciós köröktől, amikor 1956. szeptember 3. és 1956. október 5. között Budapesten tartózkodott, hogy anyagot gyűjtsön a doktori dolgozatához, amelyet Kolozsváron védett volna meg. A vizsgálat kiegészítéséhez a következő intézkedésekre van szükség:

1) Azoknak a személyeknek az azonosítása, akiktől utasítást kapott a nacionalista tüntetés megszervezéséhez.

2) Azoknak a személyeknek az azonosítása, akikkel mozgósította az egyetemi hallgatókat.

3) A belső reakcióval kialakított kapcsolatainak azonosítása.

Figyelembe véve, hogy a fenti intézkedések teljesítésének elmulasztása lehetetlenné teszi a vizsgálat befejezését és DÁVID GYULA vizsgálati fogságban való tartását, amely 1957. április 12-én lejár.

JAVASOLJUK:

A vizsgálati fogság meghosszabbítását és DÁVID GYULA fogva tartásának még egy hónappal való meghosszabbítását, vagyis 1957. május 13-ig.

A Szekuritáté bünyügyi nyomozója:

Harasztosi Pavel hadnagy, sk.

Egyetértek:

Az ügyosztály főnöke:

Gruia Manea százados, sk.²⁹

5. számú dokumentum

Román Népköztársaság

Belügyminisztérium

Az Állambiztonság Főigazgatósága

Kihallgatási jegyzőkönyv

1957. március 12.

Kolozsvár város

A kihallgatás 17.00 órakor kezdődött és befejeződött 18.00 órakor.

ÉN, Oprea Ioan főhadnagy, a Szekuritáté bünyügyi nyomozója minőségemben kihallgattam:

1. Vezetékneve: DÁVID; 2. Keresztnéve: GYULA; 3. A születés éve, hónapja, napja: 1928. augusztus 13.; 4. A születés helye: Árapatak község, Sztálin rajon és Tartomány; Gyula és Ida fia; 5. Állampol-

gársága: román; 6. Nemzetisége: magyar; 8. Végzettsége: Bölcsészkar, 1951, Kolozsváron; 9. Foglalkozása: egyetemi tanársegéd; 10. Utolsó munkahelye és tisztsége: „Bolyai” Tudományegyetem, tanársegéd a magyar irodalom tanszéken; 11. Utolsó lakhelye: Kolozsvár, Pata utca, 105. szám; 12. Családi állapota: nős, felesége Árva Katalin, 29 éves, volt tanárnő, egy öt éves gyerekük van, Dávid Katalin, lakhelye Kolozsváron, Pata utca, 105. szám. 13. Társadalmi származása: édesapja református lelkész Székelyudvarhelyen, vagyona nincs.

14. 1947-ig kifejtett politikai tevékenysége: egyetlen politikai pártba sem voltam beiratkozva.

15. Kitüntetések, kormányzati elismerések és prémiumok: nincsenek.

16. Milyen hadseregben szolgált, rangfokozata, tisztsége? A katonai szolgálatot az egyetem keretében a speciális tanszéken teljesítettem, a katonai kiképzést 1954-ben fejeztem be.

17. Ha volt hadifogoly: nem voltam.

18. Ha volt külföldön, hol, mikor és mivel kapcsolatosan? Magyarországon, 1956. szeptember 3-tól 1956. október 5-ig.

19. Ha részt vett bandákban, ellenforradalmi szervezetekben? Nem vettem részt.

20. Ha volt büntetve, milyen ügyben, ki által, és milyen büntetéssel sújtották? Nem voltam büntetve.

Kérdés: Kinél voltál [sic!] Magyarországon, hol és milyen céllal?

Felelet: 1956. szeptember 3-án kiküldtek [a kolozsvári Bolyai Tudományegyetem Magyar Nyelv és Irodalom Tanszéke – T. Z.] Magyarországra a kolozsvári „Bolyai” Tudományegyetem és Magyar Népköztársaságbeli debreceni Kossuth (Lajos) Tudományegyetem közötti kulturális cserekapcsolatok keretében. Egyedül utaztam a tudományos kutatómunkára, a doktori disszertációs dolgozatom érdekében, hogy jelentkezhessem a tudományos kandidátusi vizsgára.

Kérdés: Csak Debrecen várost látogatta meg?

Felelet: Debrecenben egyáltalán nem voltam. Budapesten tartózkodtam, ahol a Magyar Országos Levéltárban, az Országos Széchényi Könyvtárban, az Akadémiai Könyvtárban, a (Magyar) Országgyűlés Könyvtárában és más könyvtárakban tanulmányoztam a levéltári dokumentumokat. Ebben az időben Juhász Bélánál, Attila utca, 75. szám alatt laktam, a felesége az én feleségem unokatestvére. Megjegyzem: a Magyarországra való utazásomra a „Bolyai” Egyetem és a debreceni „Kossuth (Lajos)” Egyetem közötti kulturális cserekapcsolat keretében került sor. Budapestről történő visszautazásomkor meg kellett volna szakítanom a magyarországi tartózkodásomat, hogy bemenjek a debreceni „Kossuth (Lajos)” Tudományegyetemre, megköszönni a segítségüket, mivel ők voltak azok, akik ezeket a kulturális cserekapcsolatokat kezdeményezték. Végül az utazásomat nem szakítottam meg, mivel a feleségem azt írta: sürgősen térjek vissza Kolozsvárra, a „Bolyai” Tudományegyetemre való kinevezésemmel kapcsolatosan bizonyos formáságokat kell elintéznem.

Miután a jelen kihallgatási jegyzőkönyvet szóról szóra elolvastam, és megállapítottam, hogy az teljes mértékben megegyezik az általam nyilatkozottakkal, fenntartom és aláírom.

Aláírás:

Dávid Gyula, sk.

A Szekuritáté bűnügyi nyomozója:

Oprea Ioan főhadnagy, sk.

A kolozsvári 0203-as belügyi katonai alakulat hivatalos pecsétje.³⁰

JEGYZETEK

¹ *România. Viața politică în documente. 1945 (Románia. A politikai élet a dokumentumokban. 1945)*, szerk. Ioan SCURTU, Román Országos Levéltár, Bukarest, 1994, 121–124. Az 1945. évi gyorsírási jegyzőkönyvek.

² *Erdély magyar egyeteme 1944–1949. Csögör Lajos emlékirata. Dokumentumok 1944–1945*, A dokumentumokat vál., gond., szerk. LÁZOK János, VINCZE Gábor, bev., jegyz. VINCZE Gábor, Custos, Marosvásárhely, 1995, I, 217.

³ *Uo.*, 17.

⁴ *Uo.*, 33–34.

⁵ A Nemzetiségi Statútum szövegét lásd: *A nemzetiségek egyenjogúsításának útján. Joó Rudolf beszélgetése Demeter Jánossal*, Kossuth, Budapest, 1983, 113–118.

⁶ Világosság, 1945. március 22. Lásd még: *Erdély magyar egyeteme... i. m.*, 30.

⁷ A Szekuritáté Irattárát Vizsgáló Országos Tanács Levéltára (a továbbiakban: ACNSAS), Fond informativ, nr. I.3203/I., f. 1.

⁸ *Erdély magyar egyeteme... i. m.*, II, 22–23. Lásd: Emlékeztető a magyar és román tudományegyetem küldötteinnek bukaresti megbeszéléseiről, *Uo.*, 62–68. oldal. Lelőhely: Magyar Országos Levéltár – MOL – Küm TÚK Románia XIX-J-1-j, 18. doboz, 16/b csomó, Demeter-anyag, sokszorosított másolat.

⁹ *Uo.*, 32–33.

¹⁰ *Uo.*, 23.

¹¹ *Uo.*, 35., 195. Lásd: Szabad Szó, 1946. február 13.

¹² BALASKÓ Vilmos, *Élet a föld alatt*, bev., jegyz. TÓFALVI Zoltán, Magyar Polgári Egyesület, Nagyvárad, 2016, 46–48.

¹³ *Erdély magyar egyeteme... i. m.*, II, 43.

¹⁴ Román Országos Levéltár – a továbbiakban: ANR – fond C.C al PCR, Cancelarie, dosar nr. 7/1949, f. 19.

¹⁵ *România. Viața politică în documente. 1949- România. A politikai élet a dokumentumokban. 1949*, gyorsírási jegyzőkönyvek, 85–115.

¹⁶ ACNSAS, Fond documentar, dosar nr. D.13.365/1. f. 5–7.

¹⁷ A törvényszéki tárgyaláson a két jegyzetfüzetet már *Corpus delictiként* lobogtatták. Dávid Gyula leventeként rögzítette a különböző kiképzéseket, valamint 1944 őszén az édesapjával való, Debrecenig, majd Budapestig tartó menekülésük, ezt követően pedig a budapesti nyomdában kifejtett tevékenységének fontosabb adatait. A szocialista Romániában a *levente* szó a legüldözöttebb fogalmak közé tartozott. Ugyanolyan megítélés alá esett, mint a „horthysta”, „fasiszta”, „reakciós” minősítés. Akiről kiderítették, hogy részt vett az egyébként kötelező leventemozgalomban, meghurcolták, kirúgták a munkahelyéről, örvendhetett, ha börtön nélkül megúsza. Az egykori leventék bosszorkányüldözésének történelmi előzményei vannak: 1919-ben, amikor a román csapatok megszállták Magyarország egy részét és Budapestet, a legtöbb kellemetlenséget a félkatonai szervezetek, a Rongyos Gárda és a leventék okozták: több román csapatot is megsemmisítettek. A kérdéskörrel kapcsolatosan lásd: BORSI-KÁLMÁN Béla, *Ifj. Niamešny Mihály és a temesvári levente-per (1919–1920)*, Helikon, Budapest, 2010. A kötet olyan mítoszokat is rombol, hogy a Bánság a tolerancia földje. A temesvári leventeper előrevetítette, hogy Nagy-Romániában mi vár a trianoni békediktátummal kisebbségi sorsba került magyarságra.

¹⁸ A CNSAS, Fond penal, nr. P 738, I. kötet, f. 6. Előre legépelte román nyelvű dokumentum. A személyi, illetve a házkutatási adatokat utólag rögzítették. Fordította: Tófalvi Zoltán.

¹⁹ A Házsongárdi temetőben – Erdély panteonjában – a Bolyai Tudományegyetem rektorátusa, személyesen Bányaai László rektor utasítására a 19. és a 20. században élt neves erdélyi személyiségek – Gyarmathi Sámuel, Brassai Sámuel, Jósika Miklós, Kriza János, Szentiváni Mihály, Bölöni Farkas Sándor, Jakab Ödön, Szenczi Molnár Albert, Misztótfalusi Kis Miklós és Dsida Jenő – sírját tették rendbe, kitaraktatták a sírokat, 1956. november 1-jén, halottak napján gyertyát gyújtottak, virágot helyeztek a sírokra.

²⁰ A CNSAS, Fond penal, nr. 738, I. kötet, f. 7. Írógépen legépelte román nyelvű dokumentum. Fordította: Tófalvi Zoltán.

²¹ Az előzetes letartóztatási parancsot néhány nappal a tényleges vizsgálati fogság megkezdése után állították ki. Mindennek az 1990 utáni kárpótlás során a politikai elítéltek váltak kárvallottaivá, ugyanis a kárpótlást az előzetes letartóztatási parancs kiállítása után számították ki.

²² A törvényes előírásokat semmibe véve a letartóztatási parancs nem gyanúsítottként, hanem már a letartóztatás pillanatától vádlottként tartotta nyilván Dávid Gyulát.

²³ A koncepciók perек forgatókönyvének megfelelően a vádlottat – mint elítélteket – azonnal a szamosújvári börtönbe akarták szállítani.

²⁴ Dávid Gyula és Páskándi Géza a vizsgálati fogság időszakát a Szekuritáté kolozsvári, az egykori Árpád – az impériumváltás után Traian – utcai börtönében, és nem Szamosújváron töltötte. Innen vitték a kihallgatásokra és a hadbíróági tárgyalásokra. Az ítélet kihirdetése után 1958-ig a Szekuritáté kolozsvári börtönében tartották őket fogva, 1958-ban és 1959 első öt hónapjában Szamosújváron raboskodtak. Onnan 1959. május végén a Duna-delta megsemmisítő munkatáborába szállították őket: előbb Grindre, majd szeptemberben a Brăilai Nagyszigeten lévő Salciára, 1960 tavaszán Luciu-Giurgeni-be – a Duna-gát töltését építették, fejenként napi három köbméter föld talicskázása volt a norma, ha nem teljesítették, este a lágerben vizes lepedőn át az ülepükre huszonöt botütést mértek –, 1960 őszén a grădina munkatáborba kerültek. Páskándi Géza innen szabadult 1963-ban. Mindenhol a Duna vizét itták. Dávid Gyula hastífuszt kapott, ezért a konstanci fertőző klinikára került. Gyógyulása után 1960 decemberében átszállították a stoenești kolóniára. 1961 őszén innen vitték vissza a szamosújvári börtönbe, ahol a bútorgyárban és a börtön csatornázási munkacsoportjában dolgozott. Közben a börtönklub keretében írástudatlanokat tanított betűvetésre. 1964. március 9-én a szamosújvári börtönből szabadult. Az egyetemre oktatóként többé nem térhetett vissza. A szabadulása után 1964-ben és 1965-ben vízvezeték-szerelő segédmunkásként dolgozott. 1965 őszén újra engedték írásai közlését, 1969-ig szabadúszóként irodalmi munkásságából élt. A Legfelső Biróság 1969-ben engedélyezett perújrafelvételi kérése alapján ügyét a Kolozsvári Katonai Törvényszék újratárgyalta, és a 418/1969. számú határozatával felmentő ítéletet hozott. 1970 és 1992 között a Kriterion Könyvkiadó kolozsvári szerkesztője volt, azóta a Polis Könyvkiadó vezetője. 1990 áprilisától az újrászervezett Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület országos elnöke volt. 1992-ben negkapta a Nagy Imre-emlékplakettet. (Lásd: *1956 Erdélyben. Politikai elítéltek életrajzi adattára 1956–1965*, Polis – Erdélyi Múzeum Egyesület, Kolozsvár, 2006, 129., 274.)

²⁵ A CNSAS, Fond penal, nr. P. 738, I. kötet, f. 8. Előre legépelte román nyelvű dokumentum. A személyi és más adatokat utólag, tintával írták be! Fordította: Tófalvi Zoltán.

²⁶ Idős Dávid Gyula az Erdélyi Református Egyházkerület püspökhelyettese is volt.

²⁷ A Szekuritáté szerint – a legfelsőbb párt- és államvezetés utasítása alapján – a nyelvész Gyarmathi Sámuel, a polihistor Brassai Sámuel – sírjaikat Lakó Elemér tanársegéd vezetésével tették rendbe –, Jósika Miklós, Kriza János, Szentiváni Mihály, Bölöni Farkas Sándor, Jakab Ödön – Dávid Gyula irányította a sírok gondozását, a halottak napi megemlékezést –, Szenczi Molnár Albert, Misztótfalusi Kis Miklós és Dsida Jenő – Varró János vállalta sírjaik rendbehozatalát – „magyar nacionalista, burzsoá író”, sírjaik gondozása pedig bűncselek-

mény. A három aspiráns Reményik Sándor sírjának gondozását – a Házsongárdi temető evangélikus szektorában – tudatosan kihagyta, nem akartak támadási felületet szolgáltatni önmaguk számára a temetőben halottak napján hemzseggő állambiztonságiak számára. Reményik Sándor sírját 1956. november 1-jén este a Bartis Ferenc által vezetett csoport kereste fel. Bartis Ferenc elszavalta Reményik Sándor *Ahogy lehet* című versét és egyik saját szerzeményét. Az interneten olvasható: Bartis Ferenc *És mégis élünk* című versét „1956. november 1-jén (Halottak napján) elszavalta a Házsongárdi temetőben. Ezért a verséért, és azért, mert a verset közönség előtt mondta el a temetőben, évekre bebörtönözték a román hatóságok.” (Lásd: www.sokkaljobb.hu/content/bartis-ferenc-es-megis-elunk: „Széttépve és összetörten, / Győzelmektől gyötörten, / Már magzatként bajbaölten, / Vándor bölcső-temetőnkben? / És mégis élünk!”) Bartis Ferenc ügyét előbb hozzácsapták Dávid Gyula és Páskándi Géza peréhez. Ideggyógyászati kezelése miatt külön perben hoztak ellene ítéletet: a Kolozsvári Katonai Törvényszék 1957. szeptember 27-én a 311/1957-es számú ítélettel hét év börtönbüntetésre ítélte. 1962. október 4-én a szamosújvári börtönből szabadult. A fia, Bartis Attila kiváló prózaíró visszaemlékezése szerint édesapja a Házsongárdi temetőben, Reményik Sándor sírjánál nem az *És mégis élünk* című versét szavalta el – azt később írta! –, hanem egy másik versét.

²⁸ Külön forradalom témája: a magyar forradalom leverése kiváló ürügyet jelentett a nemzeti kommunizmus útjára lépett román kommunista diktatúra számára, hogy a letartóztatott magyarokat azzal is vádolják, nemcsak egyetértettek Nagy Imre kormányának 1956-os programjával, hanem azok, akik turista útlevelemmel 1956-ban Magyarországra látogathattak, a *később mártírrá vált miniszterelnöktől utasításokat kaptak, hogyan szervezzék meg az „ellenforradalmat” az RNK népi demokratikus rendszere ellen!* Oprea Ioan szekus főhadnagy már az első kihallgatáson, 1957. március 12-én délután öt óraker Dávid Gyulának szegezte az első kérdést: „Mikor találkozott Nagy Imrével, és milyen utasításokat kapott tőle?” Anyyira abszurd volt a kérdés, hogy akaratlanul elnevette magát. Ugyanezt a kérdést feltették Varró János és Lakó Elemér „bolyais” egyetemi tanársegédnek, Balázs Imre festőművész-hallgatónak, Varga László református lelkésznek – a forradalom napjaiban minden jelentős eseménynek szem- és fültanúja volt, a kórházakban sebesülteket keresett fel, istentiszteleteket tartott, részt vett a Kisgazdapárt egyik újjáalakítási gyűlésén, naplót vezetett az 1956. október 23. és november 3. között történekről, a börtönben kötelezték, hogy fejből rekonstruálja a felesége által megsemmisített naplót! –, Komáromy József gimnáziumi tanárnak, Nagy Lakatos János gyimesbükki származású autószerelőnek – 1956. október közepétől december végéig a rokonainál, Sátorlajújhelyen tartózkodott, október 25-én jelentkezett az „ellenforradalmi parancsnokságon”, hogy harcolni akar, szemtanúja volt a miskolci ÁVH épülete 1956. október 26-i ostromának, az ÁVH-székház parancsnoka meglincselésének, hazatérése után, 1958. június 5-én „a népi demokratikus rend megdöntésére irányuló megmozdulásban való aktív részvétel” vádjával előbb tíz év, majd a katonai ügyész fellebbezése nyomán életfogytiglani fegyházbüntetésre ítélték (lásd: DÁVID Gyula, *Egy erdélyi szemtanú a miskolci ÁVH-ház 1956. október 26-i sotromáról = 1956 Erdélyben és ami utána következett*, Nap Kiadó, 2016, 100–105.) –, Salamon László gyergyószentmiklósi tervező-technikusnak – 1956. október 23-án a műegyetemi hallgatókkal együtt vonult fel Budapest utcáin, tüntetett a Bem-szobornál, majd a Rádiónél is jelen volt, amikor a követeléseket be akarták olvasni, később véletlenül szemtanúja volt egy lincselésnek is, fényképe megjelent a hírhedt *Fehér Füzetek* első kötetében, ezek alapján azonosították, tíz év börtönbüntetésre ítélték –, akik a forradalom előtt vagy annak napjaiban Budapesten és Magyarországon tartózkodtak, akiket később a Szekuritáté előbb gyanúsítottként, majd vádlottként hallgatott ki.

²⁹ A CNSAS Fond penal, nr. P. 738, I. kötet, f. 9–10. Írógépen írt román nyelvű dokumentum. Fordította: Tófalvi Zoltán. Gruia Manea – eredeti nevén Grünberg – a Szekuritáté bákói, szamosújvári, kolozsvári vizsgálóbiztosa. 1956 és 1958 között a Szekuritáté kolozsvári parancsnoka volt. Az 1956-os magyar forradalom leverése ürügyén valóságos hadjáratot indítottak a kommunista diktatúra potenciális belső ellenzéke ellen. Gruia Manea túlfűtött buzgalommal vallatta és kínoztta a letartóztatottakat. Előbb századosként, majd őrnagyként ő volt a bűnügyi vizsgálati osztály vezetője. Pop Virgil hadnagy, a leghírhedtebb verőlegények egyike szolgálai hűséggel teljesítette parancsnoka, Gruia Manea utasításait. Gruia Manea vallatta dr. Dobai István kolozsvári nemzetközi jogászt, az „ENSZ-memorandum” szerzőjét – a romániai magyarság jogsérelmeit a „magyar kérdés” függeléként az ENSZ-hez akarták eljuttatni, 1957. február 8-án fejezte be a román–magyar lakosságcsereére vonatkozó tanulmányát – és nyolc társát. Ebben a perben a két elsőrendű vádlottat életfogytiglani kényszermunkára ítélték, a többi 6–25 év közötti börtönbüntetésre. Gruia Manea szadista kéjjel vallatta a Bolyai Tudományegyetem letartóztatott diákjait és tanárait. A „janicsár-munka” elvégzése után menesztették a Szekuritátétól, majd közbüntényesként elítélték, mivel a Lottó-ügynökség alkalmazottjaként jelentős összegeket sikkasztott. (Lásd: Doina JALEA, *Lexiconul Negru. Unelte ale represiiii comuniste. (A fekete lexikon. A kommunista megtorlás eszközei)*, Humanitas, Bukarest, 2001, 227.)

³⁰ A CNSAS, Fond penal, nr. P. 738, I. kötet, f. 12v–13r. Kézzel írt román nyelvű dokumentum. Fordította: Tófalvi Zoltán.

TÓBIÁS ÁRON

Sorsok, utak, életek '56

TÓBIÁS ÁRON (1927) Budapest

AKIT AZ ÚR A SZÁRNYAI ALÁ VETT: SIPOS ETE ÁLMOS

– Kisújszálláson nőttem fel, bár nem vagyunk kisújszállásiaiak. Édesapám, édesanyám szentesi születésűek, onnan származnak mind a ketten. Nagyon egyszerű emberek voltak. Édesapám parasztyermek, nagyapám pedig kubikos volt annak idején. Édesapám, Sipos István Szentésről indult el életútján, jutott el a teológia elvégzésével Amerikába, ahol a világhírű princetoni egyetemnek volt a hallgatója, és ugyanennek az egyetemnek lett a doktora is. Négy és fél év után hazajött, és hazajöve a sárospataki ősi református teológiának lett a magántanára, ott tette le a magántanári vizsgáját. A háború előtt vállalta el a kisújszállási lelkipásztorságot: ott töltöttek el tizenhat esztendő, gyermekkorom ott telt el.

Édesapámnak nagyon nehéz életútja volt. Kisújszállás viszonylag jelentős alföldi parasztváros volt, és ennek a gyülekezetnek volt ő az egyik vezető lelkipásztora. Mint kitűnő szónoknak, kiváló képzettségű és hívő embernek nagyon nagy volt a tekintélye. Azt tudták, mikor beindult itt a kommunizmus Magyarországon, hogy egy ekkora városban a nép arra megy majd, amerre a papjai is mondják. És édesapám nem volt hajlandó a párttal semmiféle kollaborációra, és ezért el akarták őt onnan távolítani. Mindenféle ürüggyel börtönbe csukták, internálták, több mint öt esztendő töltött különféle börtönökben, internálótáborokban, jogerősen soha nem volt elítélve. Az érdekességhez tartozik, hogy még itt, Budapesten is a Jankó-tanács is ítélkezett fölötte, akik, úgy tudom, Rajkékkel is foglalkoztak. Rengeteg embert ítél halálra a Jankó-tanács.

Édesapám azonban változatlanul megmaradt kisújszállási papnak. Amikor hazajött egy-egy letartóztatása után a pesti börtönből vagy a szolnoki internálótáborból, két nap múlva mindig újra letartóztatták, ez volt a dolgok rendje. Mi akkor kicsik voltunk, öt kisgyermekkel volt otthon édesanyám.

Kisújszálláson van egy hatalmas nagy, híres, gyönyörű építésű városháza, és ennek volt egy föld alatti börtöne. Az egyik alkalommal ebbe csukták őt be. A gyülekezetből bement háromszáz asszony a városházára, és elkezdtek énekelni: „Tebenned bízunk eleitől fogva” és így tovább, más zsoltárokat. Két óra hossza múlva a rendőrkapitány aztán kijött, és el akarta az asszonyokat zavarni. A vége az volt, hogy az asszonyok azt mondták: – Ha nem adja a lelkészünket, erőszakkal fogjuk kihozni! – Az lett a vége, hogy a rendőrkapitány azt mondta: – Na jól van, vigyék! – És az asszonyok lementek a cellába, és a vállukon hozták ki édesapámat. Nekem mint gyermeknek, akkor lehettem olyan tizenegy éves, még most is előttem van, ahogy szegény édesapám tiltakozott, mert hogy néz az ki, hogy az asszonyok vállukra vesznek egy férfit. Szegény ott egyensúlyozott, az asszonyok pedig óriási nagy ovációval, énekelve hozták ki a föld alatti börtönből.

A korábbi börtönbüntetése idején őt fizikailag soha nem bántalmazták. Azonban 1957 márciusában végigmentek a pufajkások Magyarországon, Kisújszállásra is érkezett egy különítmény, és az egyik öcsémet, aki gimnazista volt akkor, és az utcán ment mint diák, elkapták és összeverték. Engem is behívtak akkor, de engem csak megfenyegettek.

Kisújszálláson 1956-ban tulajdonképpen semmi sem történt. A gimnazisták kivonultak a szovjet hősi emlékműhöz a tanáraikkal együtt, Kossuth-nótákat énekelve. A szovjet emlékműhöz érve valaki beszédet mondott, és akkor jöttek emberek a helyi korábbi kommunista rendőrkapitány vezetésével, és ledöntötték a szovjet emlékművet. A diákok nem mozdultak, semmit sem csináltak. Utána pedig mentek a Tanácsházához az emberek, akkor már a diákok visszamentek az iskolába, de közben egy csomó ember összegyűlt a Tanácsháza előtt.

Mikor a diákok vonultak a szovjet emlékműhöz, édesanyám az ablakból meglátta ezt. Édesanyám nagyon aggályoskodó természetű volt, és mondja édesapámnak: – Menjél ki azonnal, és

hozd haza Töhit, nehogy valami bolondságot csináljanak, nehogy belekeveredjen valamibe. – Töhötömnek hívják ezt az öcsémet, ő most gyomai lelkipásztor. Erre édesapám kiment az utcára, hogy hazahozza az öcsémet. Ment a gyerekek után, és nézte, hogy mi történik. A diákok megfordultak, erre édesapám is jött hazafelé, látta, hogy Töhi is haza tart a parókiára. Igen ám, de akkorra a tömeg a Tanácsháza előtt már összegyűlt, és beszorították a sarokba a tanácselnököt meg a párttitkár, hogy leszámoljanak velük. Most is a szemem előtt van a jelenet, azok reszkettek, mint a nyárfalevél. A rendőrkapitány pedig, aki leverte a vörös csillagot meg a címet, azokat taposta. És ekkor édesapámat valaki meglátta a tömegből, ahogy megy hazafelé. Ő akkor az eseménytől olyan százötven méterre lehetett. Én ott álltam az emberek között a tömegben, és vártam, hogy mit fognak ezek itt csinálni. Hát, láttam, hogy ennek nem lesz jó vége, és ekkor az egyik ember elkiáltotta magát: – Halljuk Sipos papot! – Mire az emberek megfordultak, meglátták édesapámat, és azok is elkezdtek kórusban kiabálni. És addig kiabáltak, amíg édesapám oda nem ment. Édesapám felmérte a helyzetet, és tartott egy beszédet. A beszédnek az volt a lényege, hogy menjen mindenki haza. Lecsitította a népet, ma is el tudnám majdnem szóról szóra mondani. – A magyar embernek az volt az átka, hogy ide jöttek mindig idegenek, és egymásnak ugrasztották a magyart. – Kérte, ne csináljuk ugyanezt, hogy most itt az egyik ember legyilkolja a másikat. Majd eljön a rendcsinálás ideje, lesznek bíróságok, ahol majd igazságosan intézkednek, most mindenki menjen haza.

Az emberek hazamentek, a tanácselnök és a párttitkár sírva szorongatta édesapám kezét, és köszönték, hogy az életüket megmentette. Kisújszálláson ennyi volt, ami történt. Semmi más.

Jött azután '57 márciusa, jöttek a pufajkások, és hallottuk, hogy gyűjtik az embereket a Tanácsházára, és összeviszsa verik őket. Édesapám nyugodt volt, ő itt rendet csinált. Hanem egyszer nekünk, már teológusoknak, nekem meg egy-két öcsémnek mondta édesanyám: – Menjetez innen, édes fiaim, mert itt vernek össze mindenkit, és ennek nem lesz jó vége. – Édesapámnak is ezt mondta, aki szegény azt felelte naivan, hogy ő nem csinált semmit, meg hogy mennyit köszönhetnek őneki. Mi eljöttünk, ő meg otthon maradt. Hát bevitték. Bevitték és letették egy egyszemélyes cellába. Ez márciusban volt, jó hidegek voltak, vízen kívül semmit nem adtak neki, csak üzentek édesanyámnak, hogy juttasson be valamilyen ennivalót. Azt bevették, aztán később édesapám elmondta, hogy három éjszakán át hallgatta a jajgatást, mert minden este tíz órakor kezdték verni az embereket gumibottal. Valami háromszáz embert vertek végig, mindez a feje fölött történt, azt mondta, borzalmas volt hallgatni ezt az örült dübögést, a torkuk szakadtából való ordítást. És miután ezt végighallgatta, egy éjszaka lementek hozzá. Ezek aztán nem kérdeztek tőle semmit az égvilágon, addig verték gumibottal, hozzáteszem, hogy ő nagyon erős fizikumú ember, amíg úgy le nem vágta, hogy meg sem tudott mozdulni. Kora hajnalban felvitték onnan, és bevitték abba a terembe, ahol ezek aludtak. Ágyak voltak ott, meg asztalok, és azt mondta, be volt mind rúgva. És elkezdtek, hogy mondja el káromkodva a *Miatyánkot*. Erre persze nem volt hajlandó, de elmondta a *Miatyánkot*, és amikor eljutott oda: „Tiéd az ország, a hatalom és a dicsőség...”, akkor azt mondták neki: – Majd most megmutatjuk neked, hogy kié a hatalom! – Felhúzták egy ilyen asztalra, és elkezdtek megint verni, ami belefért. Valamelyikük aztán valahogy észhez tért, elkezdte a többit félrelökdösni, és édesapámat a lábánál fogva húzta, aki lezuhant az asztalról, és ilyen állapotban vonszolták ki abból a helyiségből. Azután három- vagy négynapos nagy szakállal, lekoszosodva, fényes nappal kezébe nyomtak egy kosarat azzal, hogy: eredj haza. És így kellett neki végigmenni a főutcán. Még azt is megtiltották, hogy orvost hívjanak hozzá, és figyelmeztették, hogy el ne merje hagyni Kisújszállást. Nagyon nehezen tudtuk azután elhozni őt Kisújszállásról. Az egyházi hatóságoknak eszük ágában sem volt, hogy segítsenek, mindenki elzárkózott, pedig csak egy hivatalos papír kellett volna, hogy Pestre felrendelik. A végén aztán mégis eljött, egy év múlva jött annyira rendbe, hogy vissza tudott menni, és akkor Bartha püspök úr nagy kegyesen elvitette őt onnan lelkipásztornak Biharkeresztesre. Majd elkerült Gyomaendrődre, ott töltött még vagy tizenhét-húsz évet, és onnan ment nyugdíjba. Még most is él édesapám, kilencvenéves. Később sajnos kijöttek a börtönévek és a verések következményei. Vagy tizenöt-húsz éve nem lát, megvakult, szellemileg azonban teljesen friss és ép.

Amikor édesapám még Kisújszálláson volt, és internálták, akkor született egy ikerpár nálunk. Hét fiú volt, aztán nyolcadiknak született egy lány. Az ikerpár születésekor egy vagy két napra hazaengedték, mondván, hogy gyermekei születtek. De olyan feszült idők voltak, hogy édesanyám majdnem meghalt a gyermekágyban, valami betegség is elővette, és a két ikergyermek öt hónapos korában meghalt. Így öt fiú maradt és egy leány. Mind az öten lelkészek vagyunk. Édesapám pedig visz-

szatért szülővárosába, Szentesre, mert ott lelkipásztor lett Árpád öcsém, és náluk lakik, a szentesi parókián.

El kell mondanom őszintén, hogy én a teológiára nem hitből mentem. Orvos szerettem volna lenni, de mivel apám börtönt járt lelkész volt, megmondták Kisújszálláson a tanárok: – Álmos, akármilyen a bizonyítványod, te nem tudsz továbbtanulni, valamin gondolkozzál, mert az egyetemre nem mehetsz! – Így maradt az, hogy édesapám azt mondta: – Fiam, menjél teológiára, mégis legyen egy diploma a kezeden. – Nem nagy kedvem volt hozzá, de mivel más lehetőségem nem volt, hát elmentem. Persze, később látom, hogy Isten nem mindig úgy vezet bennünket, ahogyan azt mi képzeljük vagy szeretnénk, Isten bezárt minden utat, ez az egy út maradt.

A teológiát is úgy végeztem én el, hogy az élő hithez nem túlságosan sok közöm volt. Végigcsináltam, végigtanultam, a végső vizsgám jeles lett. Amikor befejeztem a teológiát, engem kihelyeztek Bátaszékre. Bátaszék nagyon érdekes volt politikailag. Mindig beleütköztem ebbe a nyomorult politikába. Engem különben azért helyeztek oda, mert tudták, hogy édesapámnak voltak politikai ügyei, és gondolták, hogy ezekben a dolgokban én kicsit járatosabb vagyok, és tudom, hogy kell viselkedni. Ez 1961-ben volt. Bátaszék egy ősi sváb katolikus nagyközség, de volt ott egy kis református gyülekezet, amelyik szintiszta Felvidékről áttelepített magyarokból állt, ez úgynevezett telepes gyülekezet volt. A felvidékiek hozták a papjaikat is, és egy Székely Dezső nevű lelkipásztor volt a lelkészük. Ő egy Svájcban tanult diák volt. Akkor volt Tolna megyében egy nagy politikai botrány. Nevezetesen arra jött rá a magyar kommunista elhárítás, hogy Tolna megyéről a különböző politikai híreket pár óra hosszán belül bemondja a Szabad Európa Rádió, és keresték ennek a forrását. Kiderült, hogy a Tolna megyei párttitkár autójára volt szerelve az adó.

Akkor kitalálták, hogy az egész megyében olyan példát kell statuálni, hogy az emberek megijedjenek, és mindenkinek elmenjen ettől a kedve. Csináltak egy akciót: mivel a Tolna megyei párttitkár bátaszéki származású volt, Bátaszékről elvittek két plébánost, a református lelkészt, a decsi lelkipásztort, egy öreg, ártalmatlan, volt gróf bácsit, két tanítót, és bíróság elé állították őket. Az érdekessége az volt, hogy Székely Dezső református lelkész akkor már egy fél éve börtönben volt, de még a felesége és a püspök sem tudta, hogy hol van, mivel vádolják, mi van vele. Amikor én már egy fél éve ott voltam ebben a gyülekezetben mint helyettes lelkész, akkor tudtuk meg, hogy Székely Dezső felett katonai bíróság ítélezik, hogy hazaárulás vádjával állították bíróság elé, és körülbelül egy év múlva tudtuk meg, hogy megvolt a bírósági tárgyalás, amelyik első fokon, most már nem emlékszem pontosan, hogy halálbüntetést kért az ügyész, vagy húsz évet. A kegyelmi kérvény nyomán ezt változtatták azután tizenöt évre. Ebben a gyülekezetben voltam én helyettes lelkész. Ez egy nagyon nehéz szolgálat volt, mert az emberek nagy része – érthető módon – nem mert többet bejönni a parókiára. Nem tudta senki, mi ez itt. Gondolom, én is megfigyelés alatt voltam. Egy lelkipásztornak nem könnyű dolog, ha megfigyelés alatt van, mert jönni-menni kell, beszélgetni az emberekkel. És kezdő lelkipásztorként itt és így töltöttem én másfél évet.

Bátaszék után Monorra helyeztek segédlelkésznek. Monor több szempontból is jelentős fordulatot hozott az életembe, részben lelkileg. Az egyik legkiválóbb magyar református lelkipásztor mellé kerültem, úgy hívták, hogy dr. Fónyad Dezső. Ő valamikor a Soli Deo Gloria – Egyedül Istené a Dicsőség – mozgalom egyik legfőbb motorja volt Magyarországon, rendkívül tehetséges és kiváló tollú ember, aki az igényét teológiailag nagyon magasra helyezte, és ez engem nagyon inspirált. Ott töltöttem több mint három évet mellette, azt szoktam mondani, hogy többet ért ez az idő, mint a teológián öt év, rengeteget tanultam tőle. Sajnos, én nem juthattam ki külföldre, ez volt az én princetoni egyetemem. Továbbá nemcsak a feje volt tartalmas, hanem lelkileg nagyon hívó ember volt. Amikor én Monorra kerültem, ott egy olyan hívó gyülekezeti közösség volt, ott találkoztam olyan egyszerű hívó parasztasszonyokkal, akiknek a bibliamagyarázatát magam is csodáltam, azt, ahogy értették Isten ígését. Itt töltöttem három évet.

Amikor Fónyad Dezső meghalt, a gyülekezet presbitériuma teljes egyhangúsággal, egyetlen el-lenszavazat nélkül meghívott lelkipásztorának, azonban ehhez nem járult hozzá az akkori püspök. Nekem az Állami Egyházügyi Hivatalnál az édesapám dolgai miatt nem volt jó a minősítemem. Sajnos, mivel a püspöknek akkoriban olyan hatalma volt, hogy ha ő azt mondta, hogy nem mehet egy ember valahova lelkipásztornak, akkor ezt az Állami Egyházügyi Hivatal is végrehajtotta. A vége az lett, hogy a halálos ítéletemet saját magammal írták alá. Azt mondták, hogy a templomban kell kihirdetnem – nekem! –, hogy nem vállalom el a lelkészséget. Ez egy évig ment, nem adtam be egy-

könnyen a derekamat, de egy év múlva rám telefonáltak Budapestről, és közölték: – Vegyem tudomásul, hogy nekik egy szavukba kerül, és az ország legeldugottabb parókiáján fogok kikötni, és onnan soha többé nem fogom kitenni a lábamat. – Kérdeztem, hogy miért, hát a vádjukat bizonyítani kellene. Ekkor elkezdett üvöltöni az illető a telefonba, mondván: – Vegye tudomásul, hogy minekünk semmit sem kell bizonyítani, ezt jó, ha megjegyzi egy életre, mert itt az van, amit mi mondunk!

De Isten ebből is jót hozott ki. Lekerültem Tápiószelére. Az a döntés született, hogy a tápiószelai lelkipásztor kerüljön Monorra lelkésznek, én pedig mint monori segédlelkész önálló lelkipásztor leszek Tápiószelén. Ebben én belementem, akkor már két gyermekünk volt, ők Monoron születtek. Őt községből álló egyházközség volt ez: Tápiószele, Tápiószőlős, Újszilvás, Farnos és Tápiógyörgye. Több évig nagyon nehéz helyzetünk volt anyagilag. Lelkileg is olyan rossz állapotban voltam és voltunk, hogy a gyülekezetünk létszáma is állandóan csökkent. Ott álltam harmincévesen, hogy fölmértem: ez borzalom, ez totális csőd. Ha harmincéves koromban így elkopik a gyülekezet, mi lesz később? És ekkor Isten az életünkbe egy nagyon döntő fordulatot hozott. Azt kellett meglássam, hogy ha én nem vagyok egészen rendben Jézus Krisztussal az én személyes életemben, és ha nincsenek rendben az én dolgaim Ővele, akkor hogy kívánjam, hogy az általam pásztorolt gyülekezet életében rendben legyenek a dolgok?

Isten rám nehezítette minden bűnömet, amik nem voltak elrendezve az életemben. Olyan komoly megtérésen mentem keresztül, és a feleségem is, hogy ez döntő fordulatot hozott az életünkben. De nem csupán a mi életünkben. Az egész gyülekezet életében lett egy nagy lelki ébredés. Mi huszonnyolc év után jöttünk el Tápiószeléről úgy, hogy a három templomban minden vasárnap rendszeres istentiszteletek mentek, amellet hétköznap bibliaórák, imaórák. Nagy létszámú imádkozó, hívő közösséget hagytunk magunk után, amikor eljöttünk, évente legalább százötven gyermek részesült hitoktatásban. A huszonnyolc év alatt nagyon sok fizikai munkát is végeztünk, templomokat tataroztunk kívül-belül, és úgy jöttem el, hogy Újszilvásra egy templomot terveztünk építeni, aminek a megindulását hagytam ott.

Gyermeekáldásban is volt részünk. A feleségem életében a megtérés azt is jelentette, hogy ő akkor kimondta: – Istenem, én a gyermekeim számát sem szeretném megszabni, vállalni fogunk annyi gyermeket, amennyit Te adsz nekünk. – Ez nem volt könnyű döntés az ő részéről, az én részemről sem. Bár a feleségem viselte ennek nagyobb terhét, de az én részemről sem volt, mert én nagyon szerettem a feleségemet, meg szeretem a mai napig, és mindig féltem, hogy nem bírja ki, vagy összeroppan ez alatt a nehéz teher alatt. De Isten valami csodálatos módon megtartotta őt. Így születtek a gyermekeink egymás után.

Amíg négy-öt-hat gyermekünk volt, a gyülekezetnek meg általában az embereknek is tetszett, de hát bizony, már mikor a nyolcadikat, a kilencediket vártuk, akkor egyre többen ráncolták a homlokukat, hogy mi ez.

Végül is tizenegy gyermekünk született, és ez az egész dolog úgy ért véget, hogy a tizenegyedik gyermekünknek, Sárának a születése alkalmából a feleségem a szülés után egy nagyon súlyos atóniás vérzést kapott, és ezt az orvos nem vette észre. Amikor megszületett a kisbaba, beengedtek, együtt imádkoztunk, hálát adtunk az Úrnak, és én hazamentem Tápiószelére, nyugodtan lefeküdtem, hogy megvan a tizenegyedik babánk is. Reggel csörög a telefon, hogy menjek azonnal be az intenzív osztályra. El nem tudtam képzelni, hogy miért hívtak engem az intenzív osztályra. Nekünk a szüléseknél voltak elveink. Elvünk volt az például, hogy nem választunk orvost, Istentől várjuk a megoldást. Elvünk volt az, hogy előre nem adunk senkinek egy fillért sem, nem a pénzünktől várjuk a gyógyulást. Utána, ha valaki rendesen viselkedett, azt honoráltuk. Így fordult elő, hogy a feleségem bekerült, és szülte a babát, és egy szál orvos nem volt mellette, a takarítónő vette észre, hogy megszületett a baba. De ezek minket nem borítottak ki, sőt erősítettek bennünket a hitben. Itt, a tizenegyedik babánál az történt, hogy az orvos csak akkor tért már észre, miután a feleségem két óra hosszáig kínlódott az éjszakában. Ekkor mozgósították a városban kint lévő orvosokat. Sárka időnként magához tért, hallotta, amit beszélnek. Összevesztek az orvosok, az altatóorvos nem volt hajlandó vállalni az altatást, mondván, hogy ilyen állapotban ő nem altat el senkit, mert az asszony ki van vérezve, nem fog felébredni, nem mérhető a vérnyomása, különben sincs a vér azonosítva, amit adni akarnak neki. Úgyhogy ő ezt nem vállalja. A szülészorvosnak, aki közben előkerült, volt aneszteziológiai vizsgálata, és ő azt mondta: – Akkor, légy szíves, menj el, én vállalom az altatást is, mert itt fog meghalni ez az asszony. – A feleségem pár napig élet-halál között volt, amikor én másnap bementem hozzá, el is búcsúztunk egymástól.

Ez nehéz próbatétel volt. Isten megkönyörült rajta, megerősödött, meggyógyult, és hazahozta. A gyermekáldás kérdése így záródott le az életünkben.

A gyermekeinket csodák között neveltük, hiszen ehhez nem kell senkinek nagy matematikai képesség, hogy kiszámítsa, mennyi egy falusi lelkipásztor fizetése. A feleségem az egyháznál volt bejelentve mint adminisztrátor. Ez azt jelentette, hogy mivel én állandóan úton voltam körbe-körbe a falvakban, őneki kellett fölvennie az adatokat temetés, házasság, keresztlő esetén. A fizetési csúcsa négyezer forint volt, de Isten csodák között hordozott bennünket, számunkra elképzelhetetlen helyekről kaptunk segítséget, olyan emberektől, akiktől mi soha nem kértünk. Ez egyébként elvünk volt, hogy mi az Úrtól kérünk csak, az emberektől sohasem kértünk semmit. Úgy jöttünk el Tápiószeléről, hogy ott jelenleg van egy házunk. Egy nagy családi házunk. Ezt úgy tudtuk megvenni, hogy volt az a bizonyos szociálpolitikai támogatás, amit az állam adott, és ehhez le kellett tenni egy másik összeget. Egyszer beállít hozzánk egy ember, akit soha életünkben nem láttunk, megkérte, hogy a nevét ne mondjuk el soha senkinek, el is tűnt ez az ember az életünkből utána. Ő azt mondta, hogy ő nagyon vallásos, hívő ember, akit Isten nagyon megáldott az anyagiakban, ő maga nagyon egyszerű, puritán életmódot él, és azt a küldetést vette Istentől, hogy a nagycsaládos református lelkészeket anyagilag támogassa. Megkérdezte, hogy mire van szükségünk. Itt következett egy udvariassági beszélgetés, hát most mit mondjunk, hogy mire van szükségünk? Azt mondta, ez komoly dolog, mondjuk el, hogy milyen problémáink vannak. Elkezdtünk beszélgetni, valahogy szóba jött ez a ház-ügy, azt kérte, mondjuk meg, mennyibe kerül ez a ház, mennyi szociálpolitikai támogatást kapunk ehhez, és ő, ami hiányzik, hozzáteszi. Úgyhogy felültünk a vonatra, feljöttünk Pestre, bementünk a bankba, kivette a pénzt, betette az aktatáskámba, és azt mondta, hogy szervusz.

Mindenki úgy magyarázza, ahogy akarja. Engem nem lehet eltántorítani attól a meggyőződéstől, hogy Istennek megvannak az útjai. Illés prófétának Isten a hollók által küldött ennalót, és így táplálta őt, bennünket pedig Isten másfajta hollókkal tápláltatott. Így neveltük fel a mi gyermekeinket, ilyen csodák sokaságán mentünk és megyünk mind a mai napig keresztül.

Mivel a tápiószelói és a környező településeken végzett szolgálataim ennyire megterhelőek voltak, ezért fölmerült az a gondolat, hogy jó lenne Tápiószeléről eljőnnöm. Egy idő után úgy láttam, hogy Isten egy másik utat készít nekem, ide Budapestre, már 1990 után. Így került sor a meghívásomra, és így kerültem ide, a Nagyváradi térre lelkipásztornak. Erről a gyülekezetéről csak annyit hadd mondjak, hogy olyan állapotban lévő gyülekezet volt, hogy a lelkészválasztó közgyűlés alkalmából a templomban hetven ember volt. Ennyien voltak kíváncsiak arra, hogy ki lesz itt a lelkipásztor, és a hetven emberből harmincvalahány választott meg engem, mert volt, aki másra szavazott, tehát így kerültem ide. Most már vasárnaponként jó pár százan vagyunk, hála Istennek, úgyhogy megsokszorozódott a létszám. Csütörtökönként, a bibliaórán négy-öt öreg néni volt, most meg már alig férünk be. Úgy érzem, ezek után pláne, hogy Isten itt akar engem látni, jóllehet nem könnyű szolgálati terület ez.

Utóhang

Egyik nap telefonüzenet érkezett lakásomra Sipos Ete Álmos lelkipásztortól. Néhány nap múlva autójával Szentesre utazik. Szeretné, ha vele tartanék, hogy személyesen is megismerjem a kilencvenéves édesapját.

A magnetofont is magammal vittem.

Nem hiába reménykedtem, az idős, még mindig szertartásosan méltóságteljes férfiú szívesen nyílt meg. Kis pihenőkkel órákig derűsen, szinte kedélyesen emlékezett. Felidézte a régmúlt időket, egy 19. századvégi kubikoscsalád küzdelmes hétköznapjait. Majd lelkipásztorára kerített sort, aki felfedezte benne a tanulni vágyó fiatal. Így került azután ösztöndíjasként a világhírű princetoni egyetem teológiai fakultására.

Kora délután érkeztünk, s már esteledett, amikor Sipos István tiszteletes úr pontot tett közönlivalóinak végére.

Csodálatos élményben volt részem: egy bölcs, mindennel megbékélt öregember szentenciáit rögzíthettem a magnetofonszalagra.

Búcsúzóul megkérdeztem tőle:

– Mi az, ami erőt adott egy ilyen hosszú életre?

Kicsit magába mélyedt, majd arcának ráncai mögött szinte megcsillanni láttam a megvakított ember üres szemgolyóit.

– Mi az, ami erőt adott?... Talán furcsán hangzik, de még Princetonban történt, amikor felerősítettem magam a teológián egy istenes életre. Kollégiumi ablakomból kinézve minden reggel Albert Einstein professzor urat láttam a tanszékére menet, amint a sarki templom előtt megemelte a kalapját. A világhírű tudós így fejezte ki tiszteletét az én Mindenhatóm előtt.

(1995)

KÉT HALÁLRAÍTÉLT: MÉCS IMRE ÉS OBERSOVSZKY GYULA

Riporter, Tóbiás Áron: Jó estét kívánok!, Mint az est házigazdájáé az a feladatomból, hogy bemutassam díszvendégeinket, akik élőszóban beszélnek a történelemről: Obersovszky Gyulát és Mécs Imrét. A *Guinness Rekordok Könyvének* egyik fejezete lehetne az, hogy ma este két halálraítélttel ülünk itt együtt, családiában, meghittén, és hogy a kontraszt még élesebb legyen: alig tudtam őket megtalálni, annyira elfoglaltak mostanában.

Mécs Imre: Igen, hála Istennek, helyzet van. Erre vártunk harmincnégy éve. Mozog a társadalom, mozognak önök mindnyájan, rendszerváltás van, ott a helyünk, el kell menni mindenhova. Alig alszunk valamit, de láthatják azért, hogy nem vagyok annyira tönkremenne. Boldog vagyok, és még boldogabb leszek, ha győzni fogunk. A családom alig lát, úgyhogy ők is reklamálnak, nemcsak te.

Riporter: És te, Gyula?

Obersovszky Gyula: Imre olyan szépen fogalmazott, én is átveszem a fogalmazását. Én is azt mondom, hogy helyzet van. Hogyne lenne. Ő úgy akar benn maradni, hogy bent van, én úgy akarok bent maradni, hogy kint vagyok. Én három halálos ítéletet éltem túl. Elsőként a forradalom leverését, majd a bírói döntést, és végül, hogy mint költő huszonöt évig nem publikálhattam. A halálos ítéletemet a nemzetközi tiltakozás hatására életfogytiglani börtönre enyhítették, és csak 1963-ban szabadultam, de a konszolidáció történetéhez tartozik, hogy ismét főszerkesztő lehettem, noha nem tagadtam meg az elveimet, sem az '56-os magatartásomat. Kérdezhetik, ez hogyan lehetséges. Úgy, hogy az én irányítással készül a Sportfogadás című szaklap.

Riporter: Mondd el részletesebben, hogyan is maradtál te életben.

Obersovszky Gyula: Engem többen szoktak kegyelmes úrnak nevezni. Merthogy végül is kegyelmet kaptam. Nem kívánom senkinek, hogy kimondják a fejére a halálos ítéletet. Nem kértem kegyelmet. Betyár voltam, csak azért, hogy betyár legyek, és hogy hegyezzem a tisztességet. Nekünk a kegyelmi kérvényünket, azt, amit az ügyvéd hivatalból benyújtott, elutasították. A hóhér nagyon kedélyesen meglátogatott – Imrének nem kell bemutatnom a Karácsony nevű irgalmatlan embert. Kíváncsi lennék, hogy érzik magukat ezek az emberek most. Hogy?! Van ezeknek valamilyen emocionális viadalom a lelkükben?! Nem tudom...

Szóval, meglátogatott, kedélyesen megpaskolta a nyakszirtemet, méretet vett, és megkérdezte, hogy vagyok. Mondtam, nagyon jól, akkor már azért is. Ott szültem meg, ösztönösen, anélkül, hogy kerestem volna ezt az abszolút blódlit, ezt az abszolút abszurditást, hogy: „Túléljük, ha beledöglünk is.” Borzalmasan örültem később, hogy ilyet az a megszorult természet, tudod, a maga viadalmaiban kirángatott belőlem, mert ahogy megtudtam később, ez nagyon sok rabtársamnak adott aztán erőt. Mert azt mondták ilyen tíz-tizenöt éves ítéletesek, tudod: „Az anyja köcsögít, ha ez ott a hóhérnak a szemébe azt mondja, hogy túléljük, ha beledöglünk is, hát akkor mi mit panaszkodunk itt?” Aztán jött a nagy nemzetközi tiltakozás, az ügyvéd súlyra mondta mindig: most két mázsa tiltakozó távirat, most öt mázsa tiltakozó távirat...

Riporter: Mondd csak el a neveket!

Obersovszky Gyula: Joliot-Curie, Picasso, Aragon, Sartre, Hemingway, Dreiser, sorolhatnám vég nélkül, Camus külön, mert ő a gyermekeimnek csomagot is küldött.

Riporter: Albert Camus, aki a Nobel-díját a magyar írók megsegélyezésére ajánlotta fel, és aki megírta a *Magyarok vére* című röpiratát...

Obersovszky Gyula: Azt a gyönyörű szöveget! Camus így érezte! Tudod, szégyellem magam olykor, ennyire érezte, ennyire tudta, hogy mi volt az a magyar forradalom! Valami olyan csodája, olyan gerinc-egyenesítése ennek a szegény, agyontaposott, jobb sorsra érdemes népnek! És ő ezt ilyen gyönyörűen

meg tudta fogalmazni, itt meg szégyennel hajtották le a fejüket az emberek, mászkáltak, csúsztak laposan lapos alá. Borzalmas! Borzalmas! Az ember csodálkozik olykor, hogy tovább dobog a szíve.

Riporter: Azért mertem megkérdezni, hogy hogyan maradtál életben, mert tegnap, amikor beszélgettünk, azt is megkérdeztem tőled, hogy érzelmileg hogy hat rád mindez ennyi év után. És azt felelted: „Á, kemény legény vagyok én!”

Obersovszky Gyula: A gyönyörűség erejével hat rám. Megteremttem ezt a műsót, hogy „nosztralgám” van, mert a börtöneim nagy részét, több mint négy évet ott húztam le, Márianosztrán. Mások azt mondják, hogy ez volt a zöld pokol. Nem tudom. Szerintem gyönyörűség. A börtön különben is egy gyönyörű hely, tudod. Minden valamirevaló embernek börtönbe kell menni, mikor nincs más választása! Mikor csak csibész lehetsz vagy szolga, akkor fogod magad, és bemész a börtönbe. Azt nem mondom, hogy akasztófa alá, de arra is biztathatok nyugodtan. Valószínű, odaátról is azt mondanám, hogy jobban megérte, mint itt ellapulni.

Riporter: A másik jelen lévő halálraítélttel kapcsolatban megkérdezem: Miféle jogi képtelenség feljelentési kötelezettség elmulasztásával vádolni Mécs Imre egyetemi hallgatót, akinek saját magát kellett volna feljelentenie? Miféle jog alapján ítélték halálra, amikor az ítéletében tizenhét nyilvánvaló törvénysértés volt? Vajon te, a fiatal, huszonhárom éves egyetemista éreztél-e valamit abból 1956-ban, amit Németh László úgy fogalmazott meg, hogy „emelkedő nemzet”?

Mécs Imre: Igen, emelkedtünk mindnyájan. Amikor megindult a lengyelek melletti szolidaritási felvonulás, október 23-án, akkor eufória lett úrrá rajtunk. Mire odaértünk a Bem térre, nem is kellett beszélünk, egyszerűen éreztük, hogy a másik ugyanazt gondolja, amit én, amit mindnyájan. Amikor pedig odaértünk a Parlament elé, a Kossuth térre, ahol háromszázezren lehettünk, akkor éreztem, hogy megszületett a nemzet. Benda Kálmán történész mondta, hogy a történészek már-már leírták ezt a fogalmat, hogy nemzet. Van nép, van populáció, de nemzet már nincs. De '56-ban feltámadt a magyar nemzet, azt éreztem, hogy egy hatalmas folyó vízcseppje vagyok, amelyik együtt sodródik, együtt halad a többi vízcseppel, és együtt adjuk az erőt. Tehát külön-külön gyengék vagyunk, de együtt hatalmas erőt képviselünk. És azt a gyönyörű népmozgalmat, amit '56-nak nevezünk, ami reformnak indult, majd felkeléssé vált, aztán amikor a világ egyik legnagyobb hatalmának tankjai megjelentek, akkor átcsapott forradalommá, majd szabadságharccá, ezt a gyönyörűséget a nép adta. A nép maga. Különböző szinteken mentek a dolgok, a reformokat a kommunista ellenzék készítette elő, egész egyszerűen azért, mert csak nekik volt lehetőségük politizálni, olyan nagy volt a terror. Nagy Imre 23-án magányos volt, és magányos, elszigetelt volt még napokon keresztül, egyrészt a sztálinista vezetésnek a fogságában, másrészt a saját múltjának fogságában.

Riporter: Te akkor műszaki egyetemista voltál, és fegyverhez jutottatok.

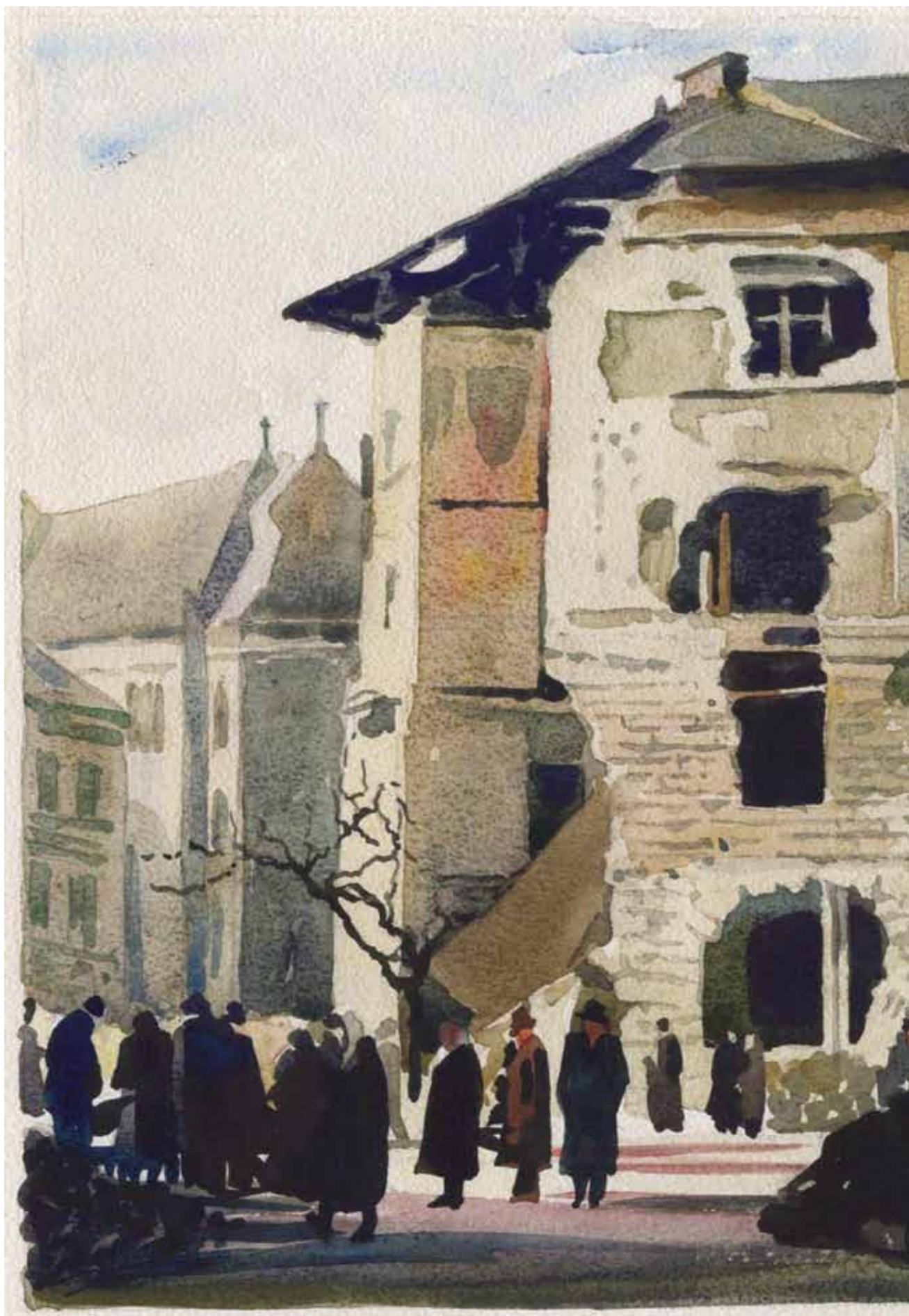
Mécs Imre: Igen. Utolsó éves hallgató voltam. A forradalmak rituáléja szerint a Kossuth térről háromfelé ágazott az emberek útja: volt, aki velem együtt a Rádióhoz ment, hogy beolvastassuk a követeléseinket, ismét mások elmentek a Sztálin-szoborhoz, hogy ledöntsék, mert az volt az abszolút zsarnokság hatalmas szimbóluma, a harmadik rész pedig elment a Szabad Nép székházához, hogy a sajtóra rátegye a kezét, mint ahogy annak idején a Pilvax-beli ifjak is csinálták.

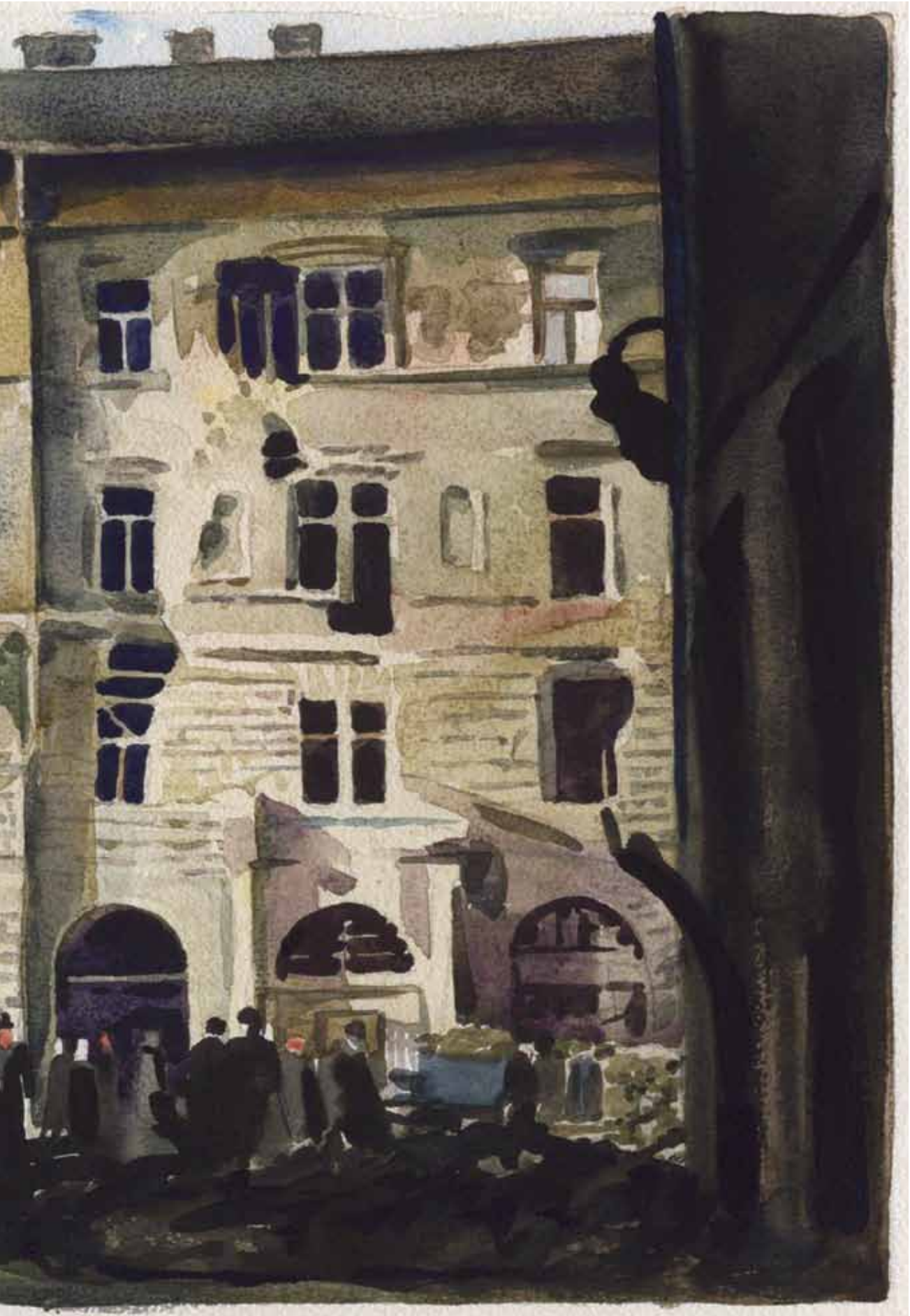
Riporter: Ahogy tudom, te azután a szervezőképességeddel tűntél ki.

Mécs Imre: Igen, a Műegyetemen a Nemzetőrség szervezésében vettem részt, majd a november 4-i, második szovjet beavatkozás után bennem is rettenetes düh és gyűlölet alakult ki az idegen betolakodókkal szemben. És mivel brutálisan leverték a mi fegyveres ellenállásunkat, sok ezren elhatároztuk, hogy nem adjuk fel. A forradalomnak akkorra már megalakultak a legális szervei, a forradalmi tanácsok, munkástanácsok, nemzeti bizottságok, ezek még tovább éltek, mi pedig, a felkelő egységek maradványai, elkezdtünk szervezkedni, és egy nagy ellenállási mozgalmat kezdtünk összehozni.

Mert hadd tegyük hozzá, hogy a forradalmat valójában a nép, a felkelők vívták meg, a politika, a kormány csak követték az eseményeket. A nép volt az élen, mert a forradalom zuhataga átzúdult a reformkommunistákon, Nagy Imrééken, az értelmiségen, a legforradalmibb egyetemistákon is, de a szent suhancok, ahogyan Déry Tibor nevezte őket, vették kezükbe a fegyvert, ők jelentettek ellennyomást, ők billentették át a mérleget.

Ezeknek a szent suhancoknak jó párjával kerültünk mi kapcsolatba, és megpróbáltuk a különböző egyetemeken különböző munkásosztagokkal összehozni őket. A kórházak, ahol a sebesülteket ápolták, mind-mind az ellenállás gócaivá váltak, egy ilyen gócban voltatok ti is, Gyulám, a Péterfy

A Valéria kávéház épülete a József krt. oldalán, 1956, akvarell

Sándor utcai kórházban, ahol az orvosok együtt lélegeztek a felkelőkkel. A felgyógyult sebesültekre is számíthattunk, röplapokat sokszorosítottunk, Gyuláék kiadták Élünk címmel az akkori folyóiratukat. Nem akartunk még egyszer visszatérni a járomba, és ugyanakkor bíztunk a Nyugatban is, bíztunk abban, hogy az ENSZ közbe fog lépni, és erre nagyon sok biztatást is kaptunk a nyugati rádióktól. Sajnos kiderült utólag, hogy semmiféle támogatásra nem számíthattunk, Jaltában a sorunk megpecsételődött. Eisenhower elnök már október 28–30. körül biztosította Hruscsovékát, hogy ők nem fognak beavatkozni, hogy nekik itt nincs semmiféle érdekük. Ezzel tulajdonképpen szabad kezet adtak Hruscsovéknak, de mi ezt nem tudtuk. Mi hittünk a különböző szólamoknak, és tovább folytattuk, egészen december végéig. Amikor már láttuk azt, hogy minden ellenállás felesleges, embereket küldtünk ki Bécsbe, hogy tájékozódjanak. Azok visszajöttek Király Béla, illetve Kéthly Anna üzenetével, hogy semmit sem szabad csinálni, a Nyugat egy lépést sem tesz az érdeünkben, nem szabad több vérnek folynia, és mentsük az emberek életét. Utána januárban és februárban feloszlattuk ezt a nagy szervezetet, megpróbáltuk az embereket külföldre juttatni. Akkor a rendőrség már figyelt és követett minket, közben az erőszakszervezetek kezdtek szovjet segítséggel helyreállni, a pufajkások húszas-harmincas csoportokban mertek szovjet tankok felügyelete mellett járőrözni. Minket kerestek, én illegálisba mentem, onnan tértem haza júniusban, és akkor rögtön letartóztattak.

Riporter: A perben hányan szerepeltetek?

Mécs Imre: A perben tizenhárman szerepeltünk, de több ilyen per volt, amelyik a hozzánk lazán csatlakozó góccok tagságából állt. Összesen tizenkét-tizenhárom ilyen per volt, amelyik ezekkel az ellenállási szervezetekkel foglalkozott. A miénkben tehát tizenhárman voltunk, én voltam a kilencedrendű vádlott. Hatunkat ítélték halálra első fokon, ketten kaptak életfogytiglani börtönt, és a többiek tíz év körüli börtönt kaptak. '58 májusától '59 februárjáig kilenc hónapig voltunk a halálos ítélet árnyékában. Ezalatt körülbelül nyolcvankét társamat végezték ki, és ebben az időben már a világ közvéleménye és az ország lakossága is úgy tudta, hogy nincsenek kivégzések, hogy már megszűnt a megtorlás. Valójában pedig ekkor kapcsoltak igazán rá. Február 13-án volt a másodfokú tárgyalásunk a Legfelsőbb Bíróság Népbírói Tanácsán, és ott a hat halálos ítéletből kettőnkét életfogytiglani börtönre változtatták, négy társamat, négy fiatal kitűnő munkásfiút pedig kivégeztek...

Riporter: A mi párbeszédünk itt be kell, hogy fejeződjék, mert bár hajnalig folytathatnánk, szeretném, ha a közönség módot kapna arra, hogy kérdezhesse két jelen lévő vendégünket.

Obersovszky Gyula: Vallassanak csak, úgyis hozzá vagyunk szokva.

1. kérdező néző: Obersovszky úr, megkapta már az útlevelét?

Obersovszky Gyula: Nem. Kérem szépen, én nagyon büszke ember vagyok, megüzentem a belügyminiszternek...

Riporter: Le is mondott!

Obersovszky Gyula: Na, szóval, bent volt egy embere nálam, képet kért az útlevelémhez, nincs képem, mondom, egy héten belül kész lesz, mondja, nem kell, mondom, azt mondja, három napon belül, mondom, nem kell, azonnal hozom fordulatból, mondja, nem kell, mondom. Tessék megérteni, nekem nem kell az útlevelém! Megtehetette volna a belügyminiszter, hogy fogja magát, odajön hozzám, és azt mondja: „Ne csinálja ezt a balhét, tudja, itt annyi balhé van”, erre azt mondtam volna: „Na jól van, miniszter úr, akkor nem csinálom.”

Riporter: Adhattál volna neki valami jó totó-tippet is.

Obersovszky Gyula: Adtam volna. Én ugyan nem értek hozzá, de kértem volna neki valami jó embe-remtől. De nem jött oda. Nem tette meg.

2. kérdező néző: Mi indokolhatta azt, hogy még olyan későn, a hatvanas évek elején is születtek halálos ítéletek?

Mécs Imre: Különböző pótnyomozásokat folytattak. Volt, aki jogerősen el volt már ítélve, például Nickelsburg László életfogytiglani börtönbüntetését töltötte, s utána törvényességi óvast emeltek, és egy új eljárásban ítélték végül halálra. Nem lehet racionális magyarázatát adni ennek a hatalmas megtorlásnak.

Hogy számadatokat is lássunk: több mint négyszáz embert végeztek ki, és ez nagyobb szám, mint az 1848/49 utáni, az 1919 utáni, az úgynevezett fehérterror kereteiben, és az 1945 utáni, az úgynevezett népellenes bűnökért kivégzettek összesen. Tehát ez egy hatalmas kivégzéssorozat volt, és ennek a nagy részét titokban csinálták. Ez az, amit nem lehet racionálisan megmagyarázni,

mert ha meg akarták volna félemlíteni a népet, akkor az egy elfogadhatatlan, de racionális magyarázat lenne. De hogy szigorúan titokban végeztek ki hatosával, nyolcasával zömmel fiatal munkás- és parasztyerekeket, kiskatonákat, akik lőttek a szovjet tankokra, erre nincs más magyarázat, csak a bosszú. A bosszú azért, hogy ők gyengék voltak. Az, hogy ez a hatalmas pártállam, amelyik a magyar történelem egyik legerősebb állama volt, soha ennyi katona nem volt, kétszáz ezer volt a katonaság létszáma, a kommunista pártnak egymillió-kétszáz ezer tagja volt fénykorában, hatvanezer ávós volt, és mindez egyetlen éjszaka alatt összeomlott. Ezt kellett megbosszulni, az ő hallatlan gyengeségüket, az ő gyávaságukat, és ezzel valahogy önmagukat próbálták erősíteni. Nem tudok más magyarázatot adni.

És itt eltűnnek a kádári kedélyességre, a kádári jószívúségre, a jó atyaságra vonatkozó szövegek, hiszen ő példátlan méretű megtorlást vezényelt. Igaz, hogy Ormos Mária szerint előkerültek olyan politikai bizottsági jegyzőkönyvek, hogy ő kérte ezeknek a mérséklését, de valójában nem tett érte. Tehát, ha egyszer is a lemondásával fenyegetőzik, megállíthatta volna ezeket. De erről szó sem volt. Tehát egy kétszínű, ravasz, sunyi, gonosz politikáról volt szó.

3. kérdező néző: Mikor szűnt meg ez a kivégzéssorozat?

Mécs Imre: 1962-ben. Ekkor volt Marosán kipasszírozása, azonkívül a kubai válság is, tehát ezek a dolgok, azt hiszem, arra szorították a kormányzatot, meg a Szovjetuniót is, hogy valahogy zárják le 1956-ot...

Obersovszky Gyula: És főként mert szerették volna, ha lekerül az ENSZ napirendjéről, ugyanis tartósan ott volt. Ez tulajdonképpen egy kompromisszum volt, a '63-as amnesztiát mi magunk, de külső körök is szokták úgy nevezni, hogy az ENSZ-amnesztia.

Riporter: Volt egy titkos megállapodás, amit még a mai napig sem hoztak nyilvánosságra. Eszerint az ENSZ leveszi napirendjéről a minden évben újra és újra napirendre tűzött magyar kérdést, ennek ára viszont egy általános amnesztia.

Obersovszky Gyula: Én például annak köszönhetem, hogy mégis a szakmában maradhattam, mert az ENSZ főtitkára maga személyesen járt el, mint azt megtudtam, és ezért előbb divatlapszerkesztőként dolgoztam, azután kitalálták ezt a Sportfogadás című megoldást.

Riporter: Obersovszky Gyula egyik volt fogolytársa, Eörsi István a következőképpen aposztrofálta ezt a kitüntető főszerkesztői címet: Képzelnék el, hogy 1849 után Kossuth Lajos itthon marad, nem megy örökös száműzetésbe Turinba, és megkapja a korabeli lóverseny-lap főszerkesztését...

Mécs Imre: És jártál Aczél György főszerkesztői értekezleteire?

Obersovszky Gyula: Nem. Tudod, Imrém, én mindenből kimaradtam...

Riporter: De a totónyereségből, gondolom, bőven kaptatok.

Obersovszky Gyula: Körülbelül annyit, amennyit te. Most már az utóbbi időben a nevem a lapon volt, de évtizedekig nem volt ott, hanem fizettem egy embert azért, hogy adja a nevét. Borzalmasan vissza kell tartanom magam, hogy ne hörögjek! Nem volt jó a nevem a sportfogadási lapra! És vannak, akik nem értik, mit őrzöng ez. Néznek a hatnapos kutyakölyökszemükkel, de hiába, mert nem látnak, és azt mondják, hogy azért, mert ez a pokolból, az akasztófa alól jött vissza, attól még moderálhatná magát!

Riporter: Először nem jelentkezhettél versekkel, aztán pedig hosszúnak találták a neved, és ezért Oby Gyula néven lettél újra költő.

Obersovszky Gyula: Ez Mezei Andris érdeme, mert ő adta az écát. Elhoztam a verset az ÉS-től, aztán visszavittem ugyanazt Oby Gyula néven, és a következő számban már meg is jelent. Persze, szolid vers volt. Állandóan szerelmesnek kellett lennem akkoriban, ha akartam, ha nem, hogy tudjak olyat produkálni, amit közölnek.

Befejezésül elmondok egy gyönyörű történetet. A Pepita Oroszlánban elkap egy testes, középkorú dalia, és csapkodja a hátamat, édes Gyulám, mondja, nekem meg járt az agyam, mint a motolla, hogy honnan ismerem én ezt az embert. Végül bemutatott a Pepita Oroszlán valami vezető személyiségének, és elmondta neki, hogy jól nézd meg, ez az ember az, akit hiába csaptunk-vágtunk odabent, ez mégis tartotta magát, erre még mi is felnéztünk! És nagy közvetlenül az egészségem felől érdeklődött, én meg azt mondtam neki, hogy jól vagyok, hát ha téged megúsztalak, miért ne lennék jól?

(A Rádiószínház dokumentumműhelyének műsora, 1990)

VIII. kerület, Futó utca, 1956. december 8., akvarell

József körút, Ferencz körút és Üllői út sarok, 1956, akvarell

Rákóczi út és Akácfa utca sarok, 1956, akvarell

I. sz. Nőgyógyászati klinika Baross utcai frontja, 1956. november, akvarell

Utószó

Kodály Zoltán levele Mécs Imre ügyében a Legfőbb Ügyészhez

Bpest, 1958. dec. 6.

Igen tisztelt Legfőbb ügyész elvtárs!

Most értesülök, hogy a bp.-i Főv. Bíróság népbíróági tanácsa súlyos törvénysértéssel halálos ítéletet hozott Mécs Imre 9-ed rendű vádlott ügyében.

Nagyon kérem, (1958 Bfl. 28826) szíveskedjék a védő fellebbezését figyelembe venni.

Azt hiszem, kormányzati érdek, hogy az elhamarkodott halálbüntetéseknek gátat vessünk. Mennél több embert érintenek, annál nagyobb gyűlölethullám keletkezik az országban, amivel végtére semmiféle kormányzat nem tud tartósan megbirkózni.

Kiváló tisztelettel:

Kodály Zoltán

(SIMONCSICS Zsuzsa, *Töredékek a történelemből. Beszélgetések 1956-ról*, Proventus, 1996, 60.)

AZ AKASZTOTTAK BALLADÁJA

Ez az írás búcsúztatónak készült, a Kerepesi temetőbe, Szlama Árpád özvegyének felkérésére. Ám a Honvédelmi Minisztérium katonai dísztemetést rendelt el.

Meghalt Szlama Árpád, az 1956-os forradalom eltiprása után tizenöt évre elítélt „pokoljáró”, a kádári diktatúra végezetéig szigorú rendőri felügyelet és a hálózat által mindvégig megfigyelés alatt álló „megbízhatatlan egyén”.

Esztergyalyosként dolgozott Csepelen, majd a Néphadsereg tisztje lett.

Mindössze huszonkét évesen az 1956-os forradalom egyik leglelkesebb hívévé, a Corvin köz körüli csaták hősharcosává vált, aki csapattestének orosházi állomáshelyéről katonáival és két löveggel érkezett Budapestre a Corvin közbe, hogy ott védje a hazát.

Kádárék a Néphadsereg tisztjeivel szemben gyakorolták a legkíméletlenebb megtorlást. Szlama Árpádot tizenöt évre ítélték, s egyetlenegy napot sem engedtek el büntetéséből. Hiszen még a véreskezű Péter Gábor, az Államvédelmi Hatóság vezetője és a saját tábornoki karát megtizedelő Farkas Mihály honvédelmi miniszter is csupán éveket töltött rácsok mögött, a fegyház számukra külön kényelmekkel járó részlegében – ám a szívük szavára hallgató munkás- és parasztszármazású tisztekkel szemben nem volt kegyelem, sem irgalom.

Szlama Árpádot kiszabadulva messianisztikus célkitűzés éltette: a világ tudomására akarta hozni az elítéltek mérhetetlen szenvedéseit, a parancsnokaik által feltűzelt örök mindennapos bosszúságait: ne csak őrizd, gyűlöld is őket!

Szlama Árpád feljegyzéseiben, emlékező könyvében (*Tizenöt év a pokolban*) hihetetlen széles-ségű klaviatúrán játszik: az egyik percben szó szerinti akasztófahumor szövi át a börtön általa látott rejtelmeit, ám történeteit továbbgördítve félelmesen sejlenek fel a háttérben a valóságos akasztófák.

Higgadt és éles szemű megfigyelő, akinek sikerült hosszú, másfél évtizedes büntetése alatt az oly siralmasan egyhangúnak tűnő rabság óráit, napjait, hónapjait és éveit előbb emlékezetében, memoriter rögzíteni – hiszen egyéb dolga amúgy sincsen... –, majd később a kiutalt végpapírra jegyezheti, még később a kegyesen engedélyezett német–magyar szótár lapjain örökítheti meg börtön-Magyarország hiteles történelmi rajzolatát.

Így vált emlékirata a magyar irodalom legnagyobbjainak, Kazinczy Ferenc emlékezéseinek vagy Táncsics Mihály naplójának társává.

Hogy éppen a legdrámaibb részletét említsük: a hosszú évek alatt a megriadt börtönőrök, fő-törzsőrmesterek sem tudták feledni az „akasztottak balladáit”, s lélekben még ők is megrendülve osztották meg rettegésüket és rettenetüket a rácsok mögött oly hosszú ideig szenvedő rabokkal.

Így Szlama Árpád egyedül őrizhette meg feljegyzéseiben az „Utolsó szavak misztériumának” nyilvánosságra kerüléstől féltve őrzött titkait.

Hámori elítélt Erdei és Karácsonyi főtörzs szavai szerint:

– Gyerekeim! Bosszuljátok meg, értetek is harcoltam!

S a *Himnusz*t éneklük mindhárman, Hámori, Kovács és Nickelsburg elítéltek.

Iván Kovács László, a Corvin köz első parancsnoka, Erdei főtörzs emlékezete szerint:

– Egy független, szabad Magyarországért harcoltam, és nem bántam meg. Éljen Magyarország! Anyám! Köszönöm, hogy a hazámnak szültél!

Brusznyay Árpád elítélt, tanár, a veszprémi forradalmi bizottság elnöke, akit Pap János megyei párttitkár külön kérésére ítélték halálra:

– Mindig hazaszeretetre tanítottam az ifjúságot, magukat is magyarnak nevelték. Hogyan tudják kiszolgálni ezt az áruló Kádárt és a hasonszőrű kommunistákat? Isten óvja hazánkat!

Szlama Árpádnak mindezeket elmondta Sisa főtörzs.

Dr. Rajki Márton elítélt utolsó üzenete Túri főtörzs tolmácsolásában:

– Nem volt elég a zsidóüldözésből? Akkor kiirtották a családomat, most maguk, kommunisták pusztítanak el? Milyen igazságban élünk? Búcsúzom tőletek, bajtársaim!

Aznap délután öt embert végeztek ki – tette hozzá Túri főtörzs –, sok felügyelőtársam végignézte a kivégzéseket. Sajnos, én is ott voltam mint felkísérő őr.

Tóth Ilona elítélt szavait Túri, Erdei és Sisa hitelesítették:

– Bíró úr! – fordult a fiatal orvostanhallgató a kivégzéséknél hivatalból jelen lévő személyhez.

– Ha már megvan a halálos ítéletem, mindegy, hogy kivégeznek, de higgye el, nekem semmi közöm ahhoz, amit rám fogtak. Azt mondta a nyomozóm, hogy írjam alá azt a jegyzőkönyvet, amit sohasem láttam. Aláírtam, és ez lett a vége. Ártatlan vagyok. Tessék elhinni. Nem félek a haláltól, mert emberi dolog. De félek a büntől, amit rám kentek. Isten áldja meg minden sorstársamat.

Tóth Tibor elítélt:

– A forradalomban lelőtték a lábamat. A nyomorékok kivégzését minden nemzetközi jog tiltja. Maguknál, mocskos gyilkosok, ez nem érvényes. Pusztuljanak a kommunisták, éljen a haza!

Elmondta: Erdei és Túri főtörzs.

Az életben maradt Kálmán Béla volt halálraítélt („kegyelmes úr”) hozzátette: ha valaha rátalálnak Tóth Tibor sírjára, csak egy piros-fehér-zöld zászlót tegyenek rá, mert ezért a zászlóért ezrek vesztették el az életüket. Ezt Tóth Tibi kérte...

Angyal István, a legendás Tompa utcai parancsnok, aki Kádár Jánosnál járt a forradalom alatt a Parlamentben, s az utolsó percig kommunistának vallotta magát:

– A rabság kegyetlenebb, mint a halál. A hazáért halok.

Elmondta Ladányi őrmester.

Végül Havriláné Sticker Kati halált megvető, büszke szavai Erdei főtörzs emlékezete szerint:

– Vigyázz a hajamra, hóhér, most fésülködtem!

Szlama Árpád, akit nem törtek meg az évek a pokolban, csak 1990, a rendszerváltozás utáni években merete és tudta végleges formába önteni börtönélményeit.

Megpróbáltatásainak Dosztojevszkij tollára méltó fordulata, amikor fogadott – most már édes – lányát, Ildikót átölelve, csak ekkor, kínzó évtizedek után múltak el egyetlen csapásra azok a rémálmodok, amelyek addig éjszakáról éjszakára végigkísérték, az a pillanat, amikor viszik akasztani... Amit hétszer élt át a siralomházban, mielőtt „csak” tizenöt évre ítélték volna.

Szlama Árpád könyvének előszavát a börtöntárs Tímár György, a „szegények ügyvédje” írta:

„Szlama Árpád katonatisztként öntudattal vállalta a veszélyt a forradalomban, nemzete érdekében... Számtalan megtörési, megtorlási, bemocskolási, rágalmozási kísérlet tisztítóüzét megsemmisítve, Szlama Árpád morálisan a magyar nemzet tábornokaként viselkedett.”

A „pokoljáró” Szlama Árpád kiszabadulva nem tudott és nem is akart belenyugodni a Kádár-Magyarország hétköznapijainak számára kirótt szürkéségébe, az állandó ellenőrzésekbe, a rendőrségen történő rendszeres jelentkezésekbe. Miközben eléje tárult nap mint nap a „kegyetlenül megdolgoztatott” ország munkásainak siralmas élete.

Mai „betyárként”, Rózsa Sándorként megpróbálja kijátszani önkéntes és hivatalos figyelőit. Ő volt az „ismeretlen”, aki Csepelen a gyár főkapuja előtt árválkodó Lenin-szobor kezébe újság-

papírba csomagolt zsíroskenyeret nyomott. Hóna alá pedig üres, tegnap még olcsó lőrével telített borosüveget csúsztatott.

Előtte gondoskodott alibiről: rendőri pecsét igazolta, hogy aznap vidéki kiküldetése utolsó napját töltötte. Csakhogy ő előbb végzett a munkájával, hazatért, s az éj leple alatt a gyárhoz sietett keserű tréfája elvégzésére.

Ez az esemény kora reggel nagy vihart kavart Csepelen, négy- vagy ötezer munkás volt tanúja az eseménynek. A rendőrök és a titkosügynökök hiába nyomoztak, sohasem lett meg a tettes.

Szlama Árpád számára, kiszabadulva és megérve a rendszerváltozást, elégtételül szolgálhatott az a fordulat is, hogy amikor az osztrákok a Paris Match francia hetilap megbízásából dokumentumfilmet forgattak a Gyűjtőfogházban, annak egyik főszereplője lett.

– A legrettenetesebb helyen, a siralomzárkában is vállaltam a részvételt – emlékezik. – Arra gondoltam, hogy a mindennapos rémálmaim egy újbóli megrázkódtatás hatására megszűnnek. De a borzalmak ismét ellepték a szívemet, az agyamat, de a harminc év óta tartó rémálmaim nem múltak el. Az álmok iszonyatosak voltak. Éjszakáról éjszakára mindig ugyanaz, változatlanul... Vergődtem, és csuromvizesre izzadtam magam. Rettegtem aznap este is lefeküdni.

1993-ban az Ausztráliában élő '56-os egykori börtöntársak meghívták Melbourne-be az ottani forradalmi megemlékezésekre. Csodálatos élményekben volt része.

1997-ben Moszkvába hívták meg, egy televíziós műsorba. Ott Fomin ezredessel – aki 1956-ban jelen volt Tökölön Maléter Pálék letartóztatásán – kellett a forradalom eseményeit elemeznie:

– Először és egyetlenként beszélhettem azokról a borzalmakról, amit a kommunizmus hazánk ellen elkövetett. A félretájékoztatott orosz nép csak akkor győződhetett meg arról, hogy 1956-ban nem fasiszta restauráció történt, hanem hazaszeretetből táplált szabadságharc az elnyomás ellen, amit végül a szovjet hadsereg vérbe fojtott.

1998-ban Ildikó férjhez ment egy Amerikában élő magyar fiúhoz. Nagyon nagy a távolság, 2001-ben megszületett Adrienne, Valentin-napkor. Az év tavaszán kiutazott hozzájuk Amerikába. Akkor volt három hónapos a pici baba, amikor először vehette karjaiba. Hosszan gyönyörködött benne. S az a kicsiny gyermek csodát tett vele, egyszerre megszűntek mindennapos rémálmai.

– Mi, '56-osok egyre fogyunk... Jobban meg kellene becsülnünk egymást. Ha elfogyunk, ki védi meg igazunkat a történészek elől? Akik hajlamosak „sokfelől” nézni a forradalom eseményeit.

Vajon a Kádár János alatti évek „napsugaras Magyarországának” tegnapi kivételezettjei, egykori párt- és állami vezetők, a hatalom haszonélvezői mikor vállalkoznak a Szlama Árpádokkal történő szembenézésre? Mikor vallanak ők is őszintén az életükről – annál inkább, mivel ők nem a poklok poklát éltek meg 1956 megtorlásai után, hanem a jólét gondtalan évtizedeit élvezték, az elnyomott milliók kárára.

Feltámad-e a lelkiismeretük valaha, és kényszeríti-e őket a börtön-Magyarországgal szembeni számadásra? A még élő Szlama Árpádok, a pokoljárók üzenete, Ady szavaival: „Mert a világ siet s most kerül dűlőre: / Érdemesek vagyunk életre s jövőre?”

(2007)

Utóirat

Most, hogy újra átolvastam a forradalom kivégzettjeiről (is) szóló írást (vajon hiába áldozták fel annyian az életüket?...), eszembe jutott, a forradalmi időket emlegetve, 1956 kapcsán, hogy szinte mindenkor felmerül az a kérdés is, vajon miért nem segített a november 4-i gyászos nap után, ám még előtte is, közvetlenül október 23. után a Nyugat, elsősorban a világhatalom Amerika. S ilyenkor illik a történeti tény, még a második világháború legvégén megkötött jaltai szerződést emlegetni, amelyben a háborút a hitleri birodalom ellen mind sikeresebben folytató nyugati hatalmak Európa keleti felét „odaajándékozták” Sztálinnak.

Most ne merüljünk bele a részletekbe a jaltai szerződés tekintetében, próbáljuk inkább az 1956-os politikai és történeti valóságot visszaidézni. Ehhez kiváló kalauzunk lehet a magyar születésű amerikai történészprofesszor, Charles Gati 2006-ban magyarul is megjelent könyve: *Vesztett illúziók. Moszkva, Washington, Budapest és az 1956-os forradalom*. Ebben a könyvben megdöbbenő dokumentumokra találhatunk éppen az 1956 előtti közvetlen időkből a kötet 73. oldalán. Íme, egy szigorúan titkos dokumentum 1956 nyaráról (július 12.), amelyben Richard Nixon, az Egyesült Álla-

mok alelnöke egy nemzetbiztonsági megbeszélésen a következőket fejté ki: „...az Egyesült Államok érdekeinek szempontjából nem volna maga a megtestesült rossz, ha a szovjet vasököl ismét lesújtana a szovjet valamelyik országában, noha mindent összevéve kívánatosabb lenne, ha a Szovjetunióval és csatlós államaival való kapcsolatainkban folytatódna a jelenlegi enyhülési folyamat.” Tegyük hozzá, hogy ez idő előtt, 1953-ban már zavargások törtek ki Kelet-Németországban és Csehszlovákiában.

A másik, e témában szinte állandóan visszatérő kérdésünk: vajon a Szabad Európa Rádió miért „folytatta” – mert még talán az 1956-ban élő nemzedékek is ezt várták tőle – azt a forradalom idején megszokott „lelesztő hangot”, amikor hadtörténészek számítása szerint 1956. november 4. után olyan hatalmas szovjet hadigépezet zúdult Magyarországra (például kétezer harckocsi), amelyik 1940 tavaszán Hitler parancsára összeroppantotta Hollandiát, Belgiumot és Franciaországot, tehát a nyugati szövetségesek katonai erejét?

Charles Gati könyve idézi a Szabad Európa Rádiótól már a kezdetektől, az 1950-es évek elejétől ott dolgozó Borbándi Gyulát, aki egy amerikai történésznek a következő nyilatkozatot adta (lásd a kötet 205. oldalán): „Ugyan mit mondhattunk volna a magyaroknak? Legyetek józanok, térjete haza otthonaitokba, fékezzétek meg indulataitokat? A Szabad Európa Rádió megszületésétől kezdve arra buzdította őket, hogy szálljanak szembe a kommunizmussal. Most mondtuk volna a munkásoknak, hogy térjenek vissza az üzemekbe? Vagy a katonáknak, hogy menjenek szépen vissza a laktanyákba? Egyszerűen nem mondhattuk a magyaroknak: Legyetek szívesek, viselkedjete higadtan... A szovjet hadsereg ott volt Budapesten... A felkelés kommunistaellenes volt. Nagy Imre kommunista volt. Sokan nem is értették, hogyan vezethet kommunistaellenes forradalmat egy kommunista.”

A magyar szabadságharcosok vállalták a mártírsorsot is. 1956-ban egy maroknyi ország népe Dávidként ütötte az első be nem gyógyuló sebet egy Góliát módjára terjeszkedő, legyőzhetetlennek hitt gógös világbirodalom testébe.

S ez a hősi tett világtörténelmi értékű, a század legelképezetűbb csodája.

VASY GÉZA (1942) Budapest

VASY GÉZA

Nagy László

Sok-sok éve foglalkoztat már 1956 forradalma és annak irodalma, szövegkörnyezete. Hiszen ami történt, azt nem lehet pusztán tizenhárom napból megérteni és értelmezni. Annak voltak előzményei és elkésérítő következményei is. Én magam elsős gimnazista voltam 1956 őszén, s utólag magam is úgy értelmezem azokat a hónapokat, hogy szinte felnőtté váltam Újévtől Szilveszterig. Bejárhattam fizikailag is az utat a műszaki egyetemistákkal a Bem-szoborig, a Parlamentig, hallhattam Veres Pétert, majd később Nagy Imrét. Csupán tanú voltam, de az ott történtek felejthetetlenek. Az én nemzedékem számára a forradalom és azok az évek nem történelemkönyvi fejezetek, hanem a mi életidőnk, folytonosan gyülemelő tapasztalatainkat jelentették. Kezdetől fogva olvasó, sőt versmondó gyerekként engem ez az esztendő jegyzett el véglegesen a kortárs irodalommal is, legelőször Illyés Gyulával, az 1956-os könyvhétre megjelent *Kézfogások* című kötetével. Bölcsész lettem, egyetemi oktató, ám a 20. századdal foglalkozva nagyon sokáig csak óvatosan, ráutalóan lehetett 1956 irodalmának legkényesebb kérdéseivel foglalkozni. Sokáig még a Rákosi-kort is mentegették, kerülgették, mondván, hogy akkor is a szocializmus épült. 1989–1990 hozta el azt a reményt, hogy sokkal demokratikusabb világ köszönt ránk.

Én magam korábbi munkáim után egy nagyobb tanulmánykötetben gyűjtöttem össze fontosabb s ide sorolható írásaimat 2005-ben. A cím Illyés Gyulát idézte: *„Hol zsarnokság van”*. Később egy olyan tanulmányt is írtam, amely azt vizsgálta, hogy mi volt Illyés Gyula szerepe és jelentősége az 1956-os forradalom szellemi előkészítésében. Legújabban olvashattuk Illyés eddig ismeretlen naplójegyzeteit is a forradalom napjairól és a rákövetkező hónapokról.

1990 óta elég sok tanulmány született Csoóri Sándor, Nagy Gáspár, Ratkó József, Buda Ferenc, Juhász Ferenc, Petri György műveiről. (Bár a sort még mindig lehet, sőt ajánlatos bővíteni.) Ám úgy vélem, még mindig nem foglalkoztunk eleget Nagy László és e korszak kapcsolatával. Nagy Lászlóról beszélve nem csupán az 1956-os forradalom és hatása a lényeges, hanem ugyanilyen nyomatékosan az is, hogy mi módon, milyen úton jutott el odáig, hogy neki is jelentős szerepe lehessen e forradalom szellemi előkészítésében.

Az 1902-ben született Illyés Gyula, bár egyértelműen helyeselte 1945 történelmi változásait, a kommunista párt politikájával kezdettől fogva vitatkozott. Őt Révai és hívei már 1947 elején bírálták, ingadozónak tartották, Illyés pedig 1950-ben írta le – sok éven át titokban tartva –, hogy itt zsarnokság van.

Az 1925-ben született Nagy László, akinek édesapja mintagazda, egy ideig a falu bírása is volt, más úton kezdte el a pályáját. 1946 nyarának végén felkerült Budapestre, főiskolás, népi kollégista lett, a „fényes szellők” igézetében indult, akik majd „holnapra megforgatják az egész világot”. 1945 legelejétől Debrecenben már elkezdődött az a társadalmi forradalom, amely valóban átalakította egész Magyarországot. A fényes szellők ifjai nagy többségükben maguk is jót és szépet akartak, ám az ország a tovább bontakozó demokrácia helyett egyre inkább eltorzult, mert a szovjet mintájú sztálini rendszer egyre nagyobb hatalomra tett szert. 1948 vége már egyértelműen a diktatúra korának nevezhető. Rákosiék mindezt rendkívül ügyes taktikával igyekeztek elfedni, mondván: a szovjet-szocialista rendszer diadalútját az ellenség, a kapitalizmus, az imperializmus korlátozza, akadályozza. A fiatalok és jelentős mértékben a készülődő új, első generációs értelmiség előtt is sokáig rejtve maradt maga a totális diktatúra.

Nagy Lászlót is megzavarta, azaz inkább magával ragadta az, hogy főiskolás lett, megjelent első verseskönyve, és azt elismeréssel fogadták. Az ifjú Nagy László a Nemzeti Parasztpárt híve volt, édesapját is rábeszélte, hogy erre a pártra szavazzon. Az 1948 áprilisában megjelent versét azonban Révaiék kisajátították, a kommunista párt egyik vezérdalává tették. 1949-re Rákosiék fölszámolták a többpártrendszert. A költő s még annyi más fiatal mindebből semmit sem vett észre, őt

is rabul ejtette a kor forradalmi és sematikus szemlélete, ábrázolásmódja. A költő szovjet ösztöndíjat ugyan nem kapott, de helyette Bulgáriába küldték, hogy tanulja meg ezt a nyelvet, s fordítson magyarra. 1949 őszétől 1951 nyaráig közel két évet töltött ott. S bár vakációkra hazajárt, az idegen környezetben aligha szembesülhetett a magyarországi valósággal. A nyelv és a bolgár népköltészet beható megismerése nagy nyereség volt számára, de a költészete zsákutcába tévedt. 1951 őszéről, a hazatérése utáni időről így vallott a költő: „Hívtak a Szabad Nép külföldi rovatához. Beteg vagyok, vért köpök, mondtam. Nem köptem vért, de szörnyen éreztem magam. Fájt a gyomrom. Idegzetem megrendült, baljós gondolataim kerekedtek. Kezdetben naivan hittem, hogy bennem a hiba, s kiderült, hogy kint, a valóságban. Kezdetben mégis nem a felső vezetést hibáztattam, nem hihettem, hogy elárulva a forradalom, ami éltetett ifjúságomban. Jártam szülőhelyemre, vártak panasszal, észbontóan tragikomikus helyzetet láttam, meggyalázott embereket s néptől idegen erőket. Az 1956-os nemzeti tragédia ekkor kezdődött. Az 52-es év mutatja már küszködésemet s nemcsak magammal.”

Az 1952-es év versei valóban mutatják a küzdelmet: az eltévedtség felismerését, a helyes út keresését és a rátalálást. Keserves az élmény, szülőföldjén nem érezheti otthon magát a hazatérő: „Azért futok, mert rettegek tőlem, / mint vihart keltő garabonc-deáktól, / pedig a fejem érettük törtem / s vérüktől vérem el sohase pártol” (*Bolyongó*).

Az ilyen szemléletű versek 1952-ben nem jelenhettek meg. Csak Nagy Imre kormányának 1953. júliusi megalakulása, az új kormányprogram tette lehetővé – bár továbbra is szigorú korlátok között – a kritikus szemléletű irodalmi alkotások közzétételét. Nagy László kijózanodását és magára találását legerőteljesebben az *Aszály* (1952) mutatja meg. 1952 emlékezetesen nehéz esztendő volt. Végletekig fokozódott a terror, s közben az ország az éhínség határáig jutott. A sajtó azonban csak győzelmi jelentéseket közölhetett, s bár alig termelt valami, megszigorították a beszolgáltatás normáit és a végrehajtás ellenőrzését. A vers e környezetben bizonyul bátor szembenézésnek, a pártjelszavak és a valóság szembesítésének. A kimondás bátorságának bővületében új magatartásforma válhat céljá: „Szép lesz a termés – szól a tudósító. / Ó, de szeretném bukattani a földre, / kemény földünket hazudozó szája / hadd csókolgatná! // Rossz lesz a termés, szép csak ez a küzdés, / nem a bőségért: a megmaradásért. / Szívét az ember dacosabban hordja // aszályos földön.”

Hazatérése után Nagy László szemléletének alakulásában nagy szerepet játszott a baráti kör is. E körben a mester Vas István, a tanítványok: Juhász Ferenc, Kormos István és Nagy László. Ezek az együttlétek szinte „egyetemi” tanulóévek voltak számukra. Ez a műhely is inspirálta azt a költői forradalmat, amely 1953 után bontakozott ki Juhász Ferenc és Nagy László munkásságában.

Nagy László meghatározó felismerése az volt, hogy már nyoma sincs az 1945 utáni felszabadultságnak, ő már nem az idővel népinek mondott demokráciában él, hanem egy totális diktatúrában. A magára találás első lépése tehát az volt, hogy szembe kell szállni bármifajta hazugsággal. A költő kötelessége az igazmondás. Ez egyelőre nem nevezhető az egész rendszerrel való radikális szakításnak. Hiszen katasztrófák minden korban léteztek, a kenyér is kevés lehetett. Ámde hamarosan azt is felismerte, hogy itt a rendszerben van a hiba. Ez az új tudás szervesen összekapcsolódott azzal, hogy a költői tehetség isteni adomány ugyan, de ezt a szakmát is tanulni kell, s ha valaki újat szeretne mondani, azt újfajta eszközökkel, szemléletmóddal szükséges kifejezni. Ezekben az években, 1953 és 1956 között bontakozik ki Juhász Ferenc és Nagy László költői forradalma, amelyet látomásos-szimbolikusnak neveztek el, hozzáátéve később a mítoszi jellegét is.

Az olyan versek, mint az *Aszály*, persze közölhetetlenek voltak. De talált a költő olyan jelképet is, amellyel nyíltabban utalhatott a bajokra. A *Kovács* miniatűr portréversének záró strófája egyértelműen vonatkozik a jelenre: „Fecsegők cifra sallangját elfujja. / Pártot áll, szöze: vas-zene. / S tüzel, mert tudja, nagy baj lesz, ha újra / Befagy az ábrándok tengere” (1952).

Feltehetően az ekkor már kötetnyi verses mesét megalkotó Juhász Ferencnek is szerepe volt abban, hogy Nagy László is írt egy elbeszélő költeménynek nevezhető mesét. A *Csodamalac* szegényembere elhinné a kismalacnak, amelyről álmodott, hogy „Általam lesztek boldogok, / a csodamalac én vagyok”. Ám az állat egy év alatt se hízik meg, viszont mindent fölhabál, s azt mondja: „világ még olyat nem látott, / megeszem én a világot!”. A kis gömböc valóban nekilát mindent felfalni: előbb

a családot, majd az aratókat, a huszárokat, a juhokat, az ökörgulyát. A kis gulyás viszont bicskájával széthasítja a kis gömböcöt, a szegényember hozzáadja a nagyobbik lányát, s nagy lagzit csaptak, s az emberek „Nagy örömben reszkettek, / szabad levegőt vehettek!”.

Ez a mese 1954-ben jelent meg *A nap jegyese* című kötetben, s akkor, Sztálin halála után, Nagy Imre miniszterelnöksége idején helyet kaphatott a kötetben a *Bolyongó* és az *Aszály* is. Ugyanakkor a verses mese előtt, a lírai művek lezárásaként olvasható a *Rapszódia*, amely azért továbbra is valamifajta megnyugvásban reménykedett: „Szülöttünk, hogyha sírásba meg nem szakad, / megnő, talán élni játék lesz néki: / zengő szférákba nyúlva, a hóna alatt / régelmult apjának karját megérzi.”

Nagy László valóságsszemléletében és költői világméjében az újabb, számára kopernikuszinak is nevezhető fordulatot 1953-ban a *Gyöngyszoknya* hozta. Ez a vers gondolatilag az *Aszály*tól a *Csodamalacig* terjedő ív kiteljesítése, abban az értelemben is, hogy a költő itt végre megtalálja a teljes értékű választ a való és az ideál egyidejű s egyszerre tényszerű és korszerű érzékeltetésére. Olyan szimbolikus alkotás, amelynek két hőse az emberiesített jégeső, ez a „csupagyöngy céda” és a „vetések csősze”, aki a dulás után átváltozik „egyszál férfivá”, „emberré”, akinek a kaktizmák után is feladata van. A vers csodálatos leleménye, hogy nemcsak az emberi lét két-arcúságát mutatja meg, hanem a természetét is: nem pusztán a békés tájjal állítja szembe a viharost, hanem magát a vihart is összetetten láttatja. Elbűvölő és félelmetes. A viharos jégeső megszemélyesítése nyilván összefügg a rossz társadalmi erőkre való rájátszással, ugyanakkor megteremti a költő első igazi és valóban egyéni, mégis közösségi tapasztalatokra épülő mitikus alakját-szimbólumát. A *Gyöngyszoknya* összetett jelképe a lét polifóniáját szövegezte meg: magába foglalja a teremtést és pusztulást, a versindítás együgyű emberhitét, a földrevertséget és a keserves leltár utáni „feltámadást”: „S mégis: amiket a szív s ész gyönyörűn eregettek, / ábrándok, tervek sárba lesújtva nem lehetnek! / Áll az ember a tájban, vassá mered a lába, / fonséges fejét bánat, bitangság fölé vágja – / s látja: az újabb harcok zöld arénája megnyílt, / mellébe levegőt vesz, tartja – egeket zendít.”

Amikor 1956 nyarán, kora őszén megjelent *A vasárnap gyönyöre*, a zsákutcák és válságok után Nagy László első igazi verseskönyve, az már a felnőtt és szellemi értelemben is független né vált ember műve. A nyitó vers címében s legelső sorával azt ígérte, hogy ő „Tündér-arcokkal dözsölő”, de ezt úgy folytatta, hogy „mámorod messze szökött”. Egészen más már a költői szemlélet: „Üvöltsd a jó sok porára: / a jövő nem fedezék – / sziklához csapni a keserű / poharat már nem elég.”

Egyértelműen tragikussá vált a világszemlélet, rácsapó nyomatékkal cáfolja azt, amit egy jámbor olvasó várhatott volna *A vasárnap gyönyörétől*, amely a *Gyöngyszoknya* után a költő második hosszúverse. Ugyanez a korholó hang szólal meg a *Víg esztendőkre szomjas* (1954. *Szilveszter*) című versében: „Hamis írást kik tettek, betűik férgesek lettek, / bántják örökké őket, bukfencet rajtuk vetnek. / Régi találmány rozsdás, hajdani konok dogmák / s hitek szétesve, mint pattant-abroncsú dongák. // Nagy temető ez, hallgat gép és ember és állat, / csak a befödött vágyak élnek, fölkiabálnak!”

Nagy László szemléletének fejlődésében igen jelentős *Születésnapra* című verse, amelyben harmincéves önmagát szembesíti a mintegy négy évvel fiatalabbal: „Hirdetted te is, hogy félni tilos, / ember vagy végre, de élsz dideregve, / mint hentes-kötények, csurompiros / fellegek szakadtak képzeletedre. // Nem látsz a tündöklő végtelenbe, / nem vettél fegyvert, hogy magadért vívhass, / kezekben a róza lefejezve, / tövises szára az, amit szorítasz.”

Különösnek mondható a *Halállal élek, nem kenyérral* vallomása. Ez voltaképpen és elsősorban bűnbánó vers, a szerelem összeomlását, a vereséget, a csalódottságot éneklő meg azzal, hogy „én vagyok a bűnös, nem az élet”. Ugyanakkor folyamatosan átsejlik a versen a társadalom csalódottsága, a menekülés a magánytól, a kifosztottságtól, a magányérzetétől. Érdekes, hogy ennek a műnek a *Virágok hatalma* kötetben volt négy olyan záró sora, amely később soha nem jelent meg: „Értsd meg, hogy országos ez a bánat, / kellene, hogy jöjjön a bocsánat. / Aki megbántott, kiabál hozzád, / Mint az elfordult fényhöz egy ország.”

Az országos bánat tehát egyúvé illeszti az egyén magánéleti és a magyarság nemzeti bajait. Mindennek nagyszabású összefoglalása a *Csodák csodája*, amely 1956-ban jelent meg az Új Hang

októberi számában, tehát néhány nappal a forradalom kitörése előtt. Okkal feltételezhető, hogy ez a mű a Rákosi leváltása utáni hetekben, nyár végén, kora ősszel keletkezhetett, már csak azért is, mert ez a vers a halálból, az önhalottságból való feltámadás víziója:

*Mennydörgő napfény-ruhában,
 hogy a dárdákat elsöpörje,
 záróköveket eltörölje
 síromhoz angyal nem jön,
 csönd van az égen, földön,
 homály van szikla-szobámban.
 Mi lesz, ha így maradok?
 Szemeim ragyogjatok,
 kezeim dörögjetez,
 induljatok meg lábak!
 Én fordítom a követ félre,
 csodák csodája:
 kiülök a sír peremére.*

*Íme, az ember fia föltámadt,
 én vagyok, nem árnyék, nem is látszat.*

Rokon ez a látás az évekkel későbbi, József Attilát megidéző költeménnyel, de az majd fohász-kodás, könyörgés, segítségkérés lesz. Nagy László 1956-os vershőse átélte a halált, s a feltámadás első gondolataként az addigi gyötrelmeken túllépve a feledésre, a boldogságra áhítozik:

*Esedezek fényt a levelekre,
 boldogságot minden elevenre.*

*Bujkál bennem csodálatos dallam,
 dúdolok magamnak, jó kedvem van.*

Az újjászületés örömétől a vers eljut a tragédiáig, hogy a holnap távlatában bizakodhasson:

*Éloi lamma sabaktáni! –
 sóhajtoztam akkor az ézig
 bajosan s hiába.
 Égiek, földiek
 többé ne csaljatok meg engem,
 csillagok sose hagyjatok cserben.
 Sok ecetet ittam,
 sok volt nekem a kín,
 a látvány, hogy ebek száján
 csüngnek a rongyaim.
 Nem akarok már emlékezni,
 Emlékeimtől elvérezni –
 Feledni minél hamarabb!
 Úgy lehetek csak szabadabb.
 S holnap már fehér ruhában,
 szerelmem, tengerre szálllok,
 ne remegj és ne siránkozz:
 megtanulni a fényes zúgást
 megyek a Niagarához.*

Összegyűjtött verseinek első kötetét Nagy László 1957. november 10-én keltezett tömör utószóval látta el, kijelentve azt is, hogy „E könyvben közölt verseimet vallom enyéimnek. Szövegük végérvényes.”

A *vasárnap gyönyöre* feltehetően 1956 nyarának végén jelenhetett meg, mert csupán néhány kritika készült róla 1957 első hónapjaiban. A *Deres majális* 1957-es dátummal 1958 januárjában került a boltokba (Czibor János írta az első recenziót 1958. január 19-én), s mindössze öt írás foglalkozott a könyvvel. Az 1956 utáni esztendőik irodalma nem felelt meg a hivatalos elvárásoknak. A költőnek – Juhász Ferencsel együtt – 1965-ig kellett várnia arra, hogy gyűjteményes köteteik után új versekkel jelentkezhesse. A színhagyomány megőrizte a kulturális és ideológiai ügyekben főilletékes Szirmai István (1906–1969) kijelentését, hogy amíg ő a posztján ül, addig Juhásznak és Nagy Lászlónak nem jelenik meg új kötete. Ő ugyan 1966 végéig töltötte be említett munkakörét, de a még illetékesebb elvtársak megmagyarázhatták neki, hogy most már nincs szükség ekkora szigorra.

1957 legelején, majd körülbelül éppen egy évvel később alighanem azért jelenhetett meg Juhász Ferencnek és Nagy Lászlónak gyűjteményes könyve, mert ezek kiadói előkészítése még 1956-ban történhetett, s a régi-új kommunista párt még nem ért rá arra, hogy ennyire figyeljen rájuk (s persze másokra is). Ők ugyan a párt szempontjából renegáttá váltak, de a forradalmi eseményekben nem vettek részt. Ők csalódtak a pártban, az pedig bennük. Az irodalompolitika viszont abban reménykedett, arra buzdította őket, hogy lássák be botlásaikat, és térjenek vissza az általuk helyesnek tartott útra.

Kicsit visszalépve 1954 nyarára: az Írószövetség elnökeként a közgyűlésen Darvas József igen terjedelmes beszámolót tartott, sok mindent és mindenkit bírálva. Nagy Lászlóról és Juhász Ferencről például ezt állította: „A – reméljük – átmeneti céltévesztés, a fáradtság, csüggedés, a megfutamodás nemcsak a megsokasodott »halál-versek«-ben, hanem egy sereg más, új versben is megmutatkozik. Itt vannak mindjárt a különben egészen nagyszabású költőként kibontakozó Nagy László új versei a Csillag legutolsó számában. Különösen a *Gyöngyszoknya* címűre szeretnék emlékeztetni, amely nagyerejű, képgazdag vízió egy jégverésről. A költői erő nagysága s a mondanivaló kicsisége közötti aránytalanság különösen aláhúzza az eszmei szegénységet, az öncélúságot, a csüggedés hangulatát. Vagy hadd említsem Juhász Ferenc rendkívüli költői tehetségéről tanúskodó verseit: akár a *Könyörgés középszerért*, akár az *Őszi intelem* címűt... Vívódás, meghasonlás, reménytelenség árad ezekből a versekből” (DARVAS József: *Új népért, új kultúráért. Tanulmányok*, Szépirodalmi, 1956, 209.). Az elnök elvtárs nem tudott elszakadni a bírálattól, annyira buzgott benne a rákosista szemlélet, hogy harminc (!) könyvoldallal később visszatért a költőkhöz: „S aztán ott van a másik oldalon Juhász Ferenc vagy Nagy László. Vajon az olyan versek, mint a *Jártam én koromban, hóban* vagy a *Rezi bordal* egyszerűen csak formalista, öncélú versek? Szó sincs róla, nemcsak azok: politikai tartalmat fejeznek ki, az elcsüggedésnek, elbizonytalanodásnak, a reményvesztettségnek a hangulata kísért bennük. Az öncélúság nem egyszerűen tematikai kérdés, nem azért formalisták a szóban forgó versek, mert közvetlen politikai vagy társadalmi mondanivaló helyett a jégverésről, természetről, szerelemről, életről, halálról szólnak, hanem azért, mert mély pesszimizmus sugárzik belőlük. S így van politikai tartalmuk is. Nem választható külön a naturalista és a formalista irányzat: közös az eszmei-politikai gyökerük, mindkettő egyet jelez; jelzi azt – s ezt nagyon határozottan meg kell mondani –, hogy irodalmunkban megerősödtek a kispolgári nézetek. De lényegében még esztétikailag is azonos ez a két jelenség – szükségszerűen csap át egyik a másikba. Mindkettőre jellemző az, hogy képtelen meglátni és kifejezni az életet a maga gazdagságában és bonyolultságában. Képtelen meglátni a valóság igazi összefüggéseit. Ál és hamis összefüggéseket keres, s azokat általánosítja” (Uo., 240.).

Eljött a XX. kongresszus, eltűnt Rákosi, de 1957-ben a dogmatikus irodalompolitika kitarthatóan folytatódott. 1958-ban az *Élet és Irodalom* egyik tavaszi számában (1958/15) *Háttal előre?* címmel utasította el Jovánovics Miklós a költőt. „Kétségtelenül új színeket hozó versei melegházban nevelt vadvirágok [...] A mai valósággal szembeni oppozíció *szimbolikát* termel ki Nagy László költészetében, amely legtávolabbi gyökerével a *romantikáig* nyúlik vissza [...] A szimbolizmus a dekadencia küszöbe. S Nagy László olykor átlépi ezt az alacsony küszöböt. Humanitása elvont, s mint ilyen meglepően kényelmes és mutatós, ezoterikusan sejtelmes [...] Romantika és szimbolizmus, misztika és spiritizma ihletettségek nyomai keverednek Nagy László költészetében a realizmus és a magas esz-

meiség igényével [...] *Egész habitusával hátramutat anélkül, hogy visszafelé vágyakozna.* Nem veszi észre: minden keserősége, sebzettsége abból ered, hogy világnézeti fejlődése megrekedt, szemléletmódja korszerűtlen. Nem leli fel magában a bátorságot, hogy a reális jövő felé tekintsen, de még ahhoz sem, hogy körülpillantson [...] Egyetlen vágyat serkenthet a becsületes pályatársakban: segíteni rajta, amíg csak képzeletbeli sírverme szélére ülve élvezzi a napot. Azok az értelmezői, akik homályos fénnel állják körül, s a diagnózist eltitkolják előle – nem jó szolgálatot tesznek neki.” (Idézi: Domokos Mátyás, *Leletmentés*, Osiris, 1996, 150.)

Elmúlt egy fél évtized, s több évvel betiltása után ismét Darvas József lett az újjáalakult Írószövetség elnöke, természetesen a párt megbízásából. Elvárásait így fogalmazta meg: „Ezek az írók, költők annak idején egy eszme, egy hit szárnyán szárnyaltak a magasba: ez volt írói létük tartalma [...] írói, költői szárnyalásuk össze volt kapcsolva a szocializmus ügyével. Sőt, még 1953 után is, amikor válságba kerültek, s helytelen nézetek hatása alá kerültek, még akkor is a köz problémáival való viaskodás adott pátoszt a szavaiknak. Most itt állnak, kiábrándultan, se ide, se oda nem tartozón, s vagy a dacos moralizálás, vagy az időszerűtlenbe való menekülés, az óvatos lényegtelenység útjait járják [...] Persze azt kérdezhetik – kérdezték is többször –: »Mit kívántok hát tőlünk?« Nehéz erre válaszolni, s bármennyire közhelynek is látszik: kinek-kinek magában kell megtalálni a feleletet. Azt szeretnénk, ha – megjárva a belső szenvedések útjait – visszatálnának a régi forráshoz, amelynek megzavarodhatott időlegesen a vize, de mégis írói létük éltető nedveit adta...” (Uo., 151.).

Nagy László költői újtjáról, 1952 utáni kétségbeeséséről, magára találásáról már esett szó. De ő maga miként reflektált 1956 őszenek forradalmára? *Életem* című emlékezésében erről szűkszavúan ennyit mondott el: „A tragédia előtti mozgalomban tán csak verseim vettem részt. Személyem vonakodott, mert glédába kerültem volna sokakkal, akik verseimért még nemrég rámfintorogtak és üldöztek is: a másodszeri átnyergelőkkel, akik majd harmadszor is átnyergelnek. Tisztelet és becsület néhány kivételnek. ('58-ban Szófiában falhoz vertem egy hazánkfiát, mert kezemet véresnek mondta, és pisztolyt fogott rám.) A fegyverek idején s utána is lefoglalt feleségem betegsége, majd tüdővérzése. Kétfelől értek a csapások, hogy még jobban megőszültem.”

Verseinek újabb kiadásában tehát nem reménykedhetett, maradt a műfordítás, amelynek ezekben az években vált igazán nagymesterévé. Új verse 1964-ig csak elvétve jelent meg, s tudjuk, hogy kézirat is kevés volt, csak 1962–63 táján születtek gyakrabban írásai. Sokéves munka, 1954-ben kezdődő próbálkozások után készült el a *Ki viszi át a szerelmet*, amely – feltehetően a költő szándéka szerint – embléma-versévé vált. A mű először a *Kortárs* 1964. júliusi számában jelent meg, egy oldal legaljára szinte leszorítva, mintha a szerkesztőségben senki sem ismerte volna fel e mű jelentőségét. Amikor a *Himnusz minden időben* megjelenhetett az 1965. évi könyvhéten vagy 1965 nyarának végén, a legelső kritikát az *Élet és Irodalom* közölte, ám nyúlfarknyi terjedelemben. Világirodalmi rangúnak nevezte ugyan a kritikus a lap belső munkatársának, a képszerkesztő Nagy Lászlónak a művét, de két költő közé besorolva ez az eljelentéktelenítés eszközévé vált.

A kötetet forgatva akkor ez csak annak tűnhetett fel, aki tudhatta, hogy a költőnek több más, kódolt és dekódolható verse van 1956 óta. Domokos Mátyás megírta *Leletmentés* című könyvében a „nem létező” cenzúra korát felidéző tanulmányában – mint a kéziratok egyik kiadói szerkesztője –, hogy még ekkor sem volt egyszerű dolga a költőnek. A külső lektornak természetesen ideológiai-politikai feladata volt, ha kétségek merültek fel. Szerintem Király István vagy Pándi Pál lehetett a külső lektor. Az ideológiai kérdéseket is mérlegelve mindössze két verset javasolt elhagyásra a bíráló azzal a megjegyzéssel, hogy majd egy későbbi kötetben kapjanak helyet. Ez a két vers mégis megjelenhetett, viszont két másik verset ki kellett hagyni: az egyik a *Semmi fenség*, a másik a *Kitűnik származásom*. Azt is megírta Domokos Mátyás, hogy a költő az utolsó percekig halogatta *Menyegző* című hosszúversének leadását a kiadóba, mert attól tartott, hogy a megjelenés előtt felfedezik és felfüggesztik. Ez a mű 1965 augusztusában jelent meg a *Kortársban*, a verseskönyvvel tehát szinte azonos időpontban. S azóta mindenki úgy tartja számon ezt a művet, mint Nagy László egyik legfontosabb, történelmi és költői, világszemléleti összefüggéseket vizsgáló, máig megkerülhetetlen alkotását.

A költő nem hátrált meg a rázúduló feladatok előtt, hanem valóban *Arccal a tengernek* tekintett szét. De ugyanezt tette akkor is, amidőn 1956 forradalmának rövid életű mámora után a tragédiák tragédiájával kellett szembesülnie.

A *Himnusz minden időben* című kötet s néhány 1956 utáni darab – bár jó néhány éves szünet után – nyomatékos hírt adott 1956 tapasztalatáról, annak következményeiről. A legegyszerűbben és

legnyomatékosabban *A város címere* nyilvánította ezt ki. Szinte csoda volt 1965-ben, hogy ez a vers megjelenhetett.

Ez az év mámoros esztendő lehetett a verskedvelők számára. Nagy László – persze másokkal együtt – még ekkor sem juthatott teljes nyilvánossághoz, s ez éppen 1956 forradalmához legközvetlenebbül kapcsolódó költeményét is érinti. *Kinek fáj, emberek* – hirdeti a cím. Bizonyosnak mondható, hogy még 1956-ban, közvetlenül a forradalom leverése után íródott. A mű először 1966-ban jelent meg az *Arccal a tengernek* című életműgyűjteményben a *Halállal élek, nem kenyérrel* című vers után. Ezzel a verssel le is zárta a ciklust, a következő ciklus címe *Vérugató tündér, élén A város címere*.

KINEK FÁJ, EMBEREK

*Csontkráterekkel a hold,
hófuvatokkal a föld
fény-förtelemben ragyog,
mindennél nagyobb
a csönd.*

*Ki old meg téged, dráma,
te fehér-fekete?
Megoldhatatlan a lét,
mint a jegenyék csupa-jég,
csupa-lánc lakzis menete.*

*Mozdulatlanná remekít
mindent a hideg,
betábláz a fagy üvege.
E leltárból nem menekül
se anyag, se alak.
Ordas csillagok virrasztanak.*

*Ki hozta ezt az időt,
hogy átfagy a pille bábja,
benne a nyár,
s hogy az ólban szörnyed lerágva
az egyetlen kecske gerince,
s feltűzve a tél szuronyára
a krumpli,
mit a föld ős-melegében
őrzött a pince!*

*Ki hozta ezt az időt,
hogy fenn függ a csontkráteres
holdon az utolsó bölcső,
benne a szerelem
csupa-könny, csupa-gyöngy kincse!*

*Ó, míg a lelkek és elmék
tanakodtak,
míg zsugorodtak,
a két pólus közé kiterpedt
szárnya e martalóc frontnak.*

*Kinek fáj, emberek,
 ha az élet ér-fala átfagy
 s dörrenve megreped?
 Emberek, ki örül annak,
 ha a végzet önnemző szavai
 hirtelen megtorpannak,
 s nem fut ki a végső mondat? –
 A hó-mezőre, hol ír a halál,
 ki teszi ki a szívét
 nagy tüzes pontnak!*

Görömbei András monográfiája igen alaposan foglalkozott a *Kinek fáj, emberek* című verssel, de azt nem emelte ki, hogy itt meghatározó 1956 szerepe. Felkutatta s lábjegyzetben leírta azt is, hogy ez a mű feltehetően 1956 végén keletkezett. Nem közölhette *A vasárnap gyönyöre* kötet – nyilván akkor még nem született meg –, de nincsen benne az 1957. novemberi dátummal jegyzett verseskötetben sem. Persze feltételezhető lenne, hogy akkor még kézirat sem volt, ám akkor vajon miért szerepel ez a vers az életműgyűjteményben 1954–56 közötti időpont-megjelöléssel? A *Deres majális* kötetbe politikai okok miatt nem volt célszerű, nem is lehetett beletenni? Miért maradt ki a *Himnusz minden időben* kötetből? Másokkal együtt vajon Nagy László is közölhetetlennek tartotta? Domokos Mátyás és néhány barát esetleg tudhatott róla, de nyilvánvalóan nem került be a kézirat a könyvtervbe sem, mert Domokos Mátyás mint szerkesztő aligha titkolta volna el tudását a *Leletmentés* című könyvében. Egyszerűnek látom a magyarázatot. Az 1965-ös kötet még az ellenőrzés fokozott figyelmét érdemelte ki. Az *Arccal a tengernek* a költő addigi életművének gyűjteménye volt. Nyilván ellenőrizték, de akár azt is mondhatta a költő meg a szerkesztő, hogy csupa régi vers van benne, főként ha a kiadói szerkesztő is ezt sugallta. Ez pedig ennél a kötetnél Juhász Ferenc volt, a régi jó barát. (Annak idején a *Deres majális* 1700, *A vasárnap gyönyöre* 2000 példányban jelent meg, a *Himnusz minden időben* 4000, az *Arccal a tengernek* 8000 példányban fogyott el, s megjelent második kiadásban is.)

A *Kinek fáj, emberek* viszont csaknem tíz esztendeig várt a megjelenésre az 1956-os forradalom leverése utáni hetek-hónapok egyik legfontosabb alkotásaként. Voltaképpen azt is örömmel kellett volna nyugtáznunk, hogy ez a mű akkor napvilágot láthatott. Bori Imre jugoszláviai magyar irodalomtörténész volt az, aki erre a műre rendkívül nyomatékosan felhívta a figyelmet. 1967-ben jelent meg a Vajdaságban *Két költő* című kisonográfiája Juhász Ferencről és Nagy Lászlóról. A Nagy Lászlóról szóló fejezetben olvashatjuk:

„A *Kinek fáj, emberek* című verse, egy alakulási szakasz csúcsaként, a maga télképzetében az olyan versekkel egyenrangú, mint Petőfi *A puszta télen* s József Attila *Téli éjszaka* című költeménye. Az esetlegességek eltűnése, melyek felsorakoztatása eddig a verstest nagyobbik felét adta, a tél absztrakcióját eredményezte. De a vers privát mozzanata is elvesztette erejét: Nagy László problémája az emberiség ügyévé lett, kérdései létkérdésekké váltak, s a látvány mind méretében, mind pedig jelentésében egyetemessé [...] Mintha egy másik Nagy László-i világba léptünk volna, melyben a fragmentumok ígérete helyett a teljesség az uralkodó. Nemcsak a képzelet remekel, de a gondolat is sallangjaitól megtisztultan ragyog. A hagyományos Nagy László-i vers itt teljeseedik ki, s itt szűnik meg »hagyományosnak« lenni. A magára találás pillanata volt ez, s tragikus ellenpontjait abban kell keresnünk, hogy intim szándékai ellenére nem az öröm, hanem a tél képzetének, a pusztulás, a halál látványának kapcsán született meg, a racionak és a látomásosságnak immár nem József Attila-i ötvözetét adva. Az összegzés verse is éppen ezért a *Kinek fáj, emberek*. A költői kohóban a versmodorok is egyénivé alakultak. S ha kérdése még Petőfire s a versstruktúra József Attilára emlékeztet, a feleletek már övéi, mint ahogy övé a kérdésfeltevés »tartalma« is” (Bori Imre, *Két költő*, Forum, 1967).

Az 1965-ös kötet kritikai visszhangjából Czine Mihály emelkedett hangvételű, esszé rangú méltatása emelkedik ki, amely az életmű felfedezésére biztat. „Első érzésünk: a költő világa még komorabb lett. A dérből fagy lett. A tapsikoló örömek most már csakugyan holtak; a virrasztó férfira mint-ha anyátlanul fekete éj hajolna, s szívig pengne a halál húrja. A *Deres majális* jó részében inkább csak mérlegelte a pokolba szállás gondolatát, s a gyászra szinte mindig szivárványt emelt. Most

már csakugyan nagyon fáj. Az emlék sem melegít, és nincsen kegyelem, »fekete tóknén a fej, s már skarlátban a balsors fölötte áll« (CZINE Mihály, *Nép és irodalom*, 1981).

Az újabb gyűjteményes kötet, az *Arccal a tengernek* az 1966-os könyvhetre jelenhetett meg. Fogadtatásának jóval szűkebb volt a kritikai visszhangja, pedig arra is remek alkalom kínálkozott volna, hogy elemző pályaképek szülessenek nagyobb számban. Legfigyelmesebben Tamás Attila írt a kötetről: „a tudatosodás segíthet ahhoz is, hogy ez a líra a *parányítól közvetlenül a végtelenre* irányulás kettősségén belül többet magába foglaljon az e pólusok *közt*i sokrétű szférából. S már ne csak a jobbára ebből a szférából vett, sok más között fölillantott képek, szavak formájában. Ennek a nagyobb fokú tudatosságnak első jeleit alighanem az *erkölcsi* tisztaság követelményének hangsúlyos megfogalmazásaiban ismerhetjük föl” (TAMÁS Attila, *Irodalom és emberi teljesség*, 1973). A kritika nem térhetett ki versek sorára, de az idézett gondolat ráutalás-szerűen ráérthető akár a *Kinek fáj, emberek* gondolatkörére is.

Kiss Ferenc ki is emelte a *Kinek fáj, emberek* versvilágát. „E versekből igen könnyű volna egy irgalmatlan és kietlen világ képletét összeállítani, belőlük a lét abszurditásának érveit kimutatni. Némely verselemekből – de a szépségüket éltető líraiság éppen nem egy ilyen irányú bizonyító szándékból, hanem a megdöbbenés, a tiltakozás és a heveny hiány fájdalomából ered. [...] A *Kinek fáj, emberek* az átfagyott pille bábja láttán az élet forrását, a napot, a csontkráteres hold láttán a szerelmet őrző bölcsőt kéri számon, s utolsó szavaival is újra csak erre kérdez. [...] A kérdés vállalás itt, a küzdelemre termett, vállalásra ítélt ember szava. Az esdeklő, vallató kérdések ezt tanúsítják, s azt minősítik képtelenségnek, hogy az élet termő folyamatát a megtorpanás, kiteljesedését a rokkadás veszedelme kérdésessé teheti. Innét ered a tragikus hangoltságot emelkedettséggel feltöltő, rap-szódiás dikció” (Valóság, 1968/11; könyvben: Kiss Ferenc, *Művek közéről*, 1972).

Sok évvel később Görömbei András monográfiája foglalkozott részletesebben ezzel a költeménnyel: „Nyilvánvalóan tudatos szerkesztés helyezte a *Kinek fáj, emberek* című összegző verset Nagy László e faggyal, csönddel, jéggel, halállal telített ciklusának záró darabjává [...] Ebben Nagy Lászlónak a ciklus fő motívumaiból szerves egészet sikerült alkotnia. Organikus vers, részei egyenlő erővel vesznek részt az egészben, miközben megőrzik szemléletességüket, az általánosítás oly magas fokára is eljutnak, hogy bennük plasztikusan jelenik meg nemcsak a tél absztrakciója, de az emberi dráma is, amelyet élet-halál küzdelemként tartunk számon. A siratóének párhuzamos mondat szerkesztését kérdészuhataggyá formálva alakít ki olyan versstruktúrát, mely hiánytalan világegész megjelenítésére alkalmas, s magába foglalja a lét küzdelmét is. [...] Ember és világ együtt szólal meg itt Nagy László 1956 végi életérzésének, világlátásának összegző versében. Tragikumérzés, végzettudat és a kiszolgáltatottság elleni létküzdelem egységes látomásában [...] A *Kinek fáj, emberek* versstruktúrája még József Attilára emlékeztet, a strófa és sorok hosszúságát az érzés és gondolat hullámmása, spirális vonalú emelkedése határozza meg” (GÖRÖMBEI András, *Nagy László költészete*, 1992).

A *Kinek fáj, emberek* Bori Imrét Petőfi Sándor és József Attila tél-képzetű verseire emlékeztette, s Görömbei András ezt helyesen és egyetértően idézte. Érdemes lehet azonban ezt kiegészíteni azzal, hogy 1956 tragikus élménye bizonyonnyal inspirálta a költőt abban is, hogy ráutaljon Vörösmarty Mihály 1849 utáni műveire. Ez a kétségbeesett, apokalipszist idéző szemlélet erősödött fel 1956-ban, s változó intenzitással vált állandóvá Nagy László magyarságot és nagyvilágot is együtt látó szemléletében.

Görömbei András után 1998-as kismonográfiájában Tolcsvai Nagy Gábor is figyelmet ébresztően foglalkozott a költő 1956 tapasztalatát megörökítő verseivel.

Nagy László 1953 utáni költeményeit egyre gyakrabban nevezték bírálói nehezen érthetőnek, elvontan szimbolikusnak, látomásosnak. Kétségtelen, hogy ez a tendencia főként az 1956 utáni években egyre gyakrabban megmutatkozott. A költői személyiség belső alakulástörténete egyre többet kívánt meg a megértésre törekvő befogadótól. A versmegértés szellemi munka is, s talán soha nem lehet teljes körű. A *Kinek fáj, emberek* s tágabban fogalmazva az 1953–1956 közötti Nagy László-líra még az átlagos versolvasótól is joggal várhatta el a megértés lényegi elemeit. Tudjuk természetesen, hogy az 1950-es években még másfajta volt az irodalmi kánon csaknem mindegyik változata, annyi azért reménykedve kijelenthető, hogy a *Kinek fáj, emberek* 1956-ban nem a megértést tette volna lehetetlenné, hanem éppen fordítva, a közérthetőség miatt a Kádár-rendszer dik-tatúrájával szembesíthette az olvasót. 1965-re a cenzúra szelídebb változatai között élhetett a ma-

gyar szellemi élet, a *Himnusz minden időben* kötetben megjelenhetett a legnyíltabban a forradalomra utaló vers is, *A város címere*: „megvakul a naptár, a történelem, /.../ elkészül a város címere újra, / cirkalma lesz s füst és fohász, / mert eljön a fekete katona, / eljön a fekete katona.”

Nagy László költői világrépe, történelemszemlélete alapján okkal tartják egyik legfontosabb alkotásának *Az Országház kapujában* című művét, amely 1971-ben jelent meg, s igen erőteljes társadalombírálattal utalt a létező szocializmus rendszerére. Nem az elképzelt ideált utasította el, hanem azt a torzképet, ami lett belőle. Erről jó szava nem volt a költőnek. S aki prózai bizonyítékra is kíváncsi, idézze fel azt a jelenetet, amelyet Kósa Ferenc örökített meg, s az éppen az Országház épületében történt.

....valamikor a hetvenes évek közepe táján akarva-akaratlanul kibékíthetetlen konfliktusba keveredtünk a diktatúra egyik főkorifeusával. Az illető – akkoriban az Országházban székelt – berendelt bennünket: Nagy Lacit, Csoóri Sanyit meg engem a hivatalába. Még jóformán le sem ültünk, máris hisztérikusan ránk támadt. Vádolt, tajtékozott és fenyegetődött. Mi rezzenéstelen arccal viseltük a szitkozódásait, majd, amikor kidühöngte magát, Laci a szemé közé nézett, és csöndes, de szigorú hangon így szólt:

– Befejezte?!... Akkor én is mondanék valamit... Először is: maga velem így nem beszélhet, mert az én hajam fehérebb, mint a magáé. Másodszor: azért nem beszélhet így velünk, mert mi többet tettünk le ennek a népek az asztalára, mint maga. Sokkal többet... Harmadszor: vegye tudomásul, hogy bár ez a ház nem a miénk – de nem is a magáé!

– Hát akkor kié?! – kérdezte az illető megrökönyödve.

– Egyelőre még, sajnos, egy idegen hatalomé – mondta Laci –, de legyen nyugodt, hamarosan azoké lesz, akiket megillet. És akkor majd maguk is megtanulnak másképpen beszélni velünk. Emberi hangon. Most még megteheti, hogy akár ki sem ereszt minket ebből az épületből, de eljön az idő, amikor majd annak is örülhet, ha egyáltalán szóba állunk magával. Egyszerűen azért, mert nekünk igazunk van, magának pedig nincs igaza – csak hatalma.”

PÉCSI GYÖRGYI (1958) Budapest

PÉCSI GYÖRGYI

„Méltók vagyunk-e ekkora áldozatra?”

Dávid Gyula: 1956 Erdélyben és ami utána következett

„Magyarországon már több mint két évtizede piros betűs nemzeti ünnep ez a nap [október 23. – P. GY.]. Úgy, ahogy azt annak idején a Forradalom napjaiban született követelések egyike megfogalmazta. Nekünk a piros betűk a szívünkbe vannak vésvé. [...] Akkor, 1956 őszén nekünk, határokon kívülieknek jószerevével csak a túláradó együttérzés és a tehetetlen aggodalom jutott. Kevesen voltak, akik akkor valaminő cselekvésig eljutottak: a hivatalosan »ellenforradalmazó« propaganda hazugságait cáfoló röpcédulákat írtak és szórtak, esetleg nekivágtak a határnak, segíteni a Forradalmat. S még kevesebben, akik a Forradalomban kifejezésre jutott célok irányában távlatosabban gondolkodni, szervezkedni kezdtek” – írja keserűen az *1956 Erdélyben és ami utána következett* című könyvének 2010-es bevezető írásában a forradalom napjaiban tanúsított magatartásáért súlyos börtönbüntetést viselt kiváló kolozsvári irodalomtörténész, szerkesztő, Dávid Gyula. Az ünnep a szívekbe van vésvé, írja, mert román részről évtizedekkel a rendszerváltozás után is, vagy egyre inkább, bizalmatlanság, sanda gyanakvás övezi az erdélyi magyarok '56-os megemlékezését. A politikai üldözöttek szövetsége „már a kezdet kezdetén sem volt hajlandó felvállalni a »hazaárulás« vádjával 56 után elítélt magyar csoportok érdekvédelmét a kárpótlási ügyekben, mára [2006] pedig eljutottunk oda, hogy a kimondottan 56-os indíttatású temesvári diákper exponensei, a Forradalom 50. évfordulója küszöbén, még emlékezni sem óhajtanak együtt a temesvári magyarokkal, a kolozsvári 56-os emlékmű kezdeményezése pedig ellenséges indulatokat is felfakasztó visszhangot támaszt a helyi román sajtóban”.

Pedig, ahogy Dávid Gyula írja, 1956 őszén Romániában vajmi kevés *cselekvés* történt, hisz' mielőtt a budapesti események hatására elindulhatott volna a láncreakció, a hatalom csírájában, brutálisan elfojtott minden megmozdulást. A *vajmi keveset* viszont olyan elképesztően hisztérikus megtorlás követte, elsősorban Erdélyben, mintha valóságos forradalom és szabadságharc zajlott volna Romániában is. Egy korabeli állambiztonsági összesítő jelentés szerint: „1959. május 30-án az ellenforradalmi tevékenység miatt letartóztatottak száma következőképpen alakult: 13.957 elítélt, börtönben büntetését töltő ellenforradalmár, 908 munkatáborban levő ellenforradalmár, 2.400 ellenforradalmár, aki ellen eljárás folyik, 463 kényszerlakhelyre helyezett ellenforradalmár. Összesen 17.728 személy” (Idézi: *Az 1956-os forradalom és a romániai magyarság 1956–1959*, szerk. Stefano BOTTONI, Pro Print, Csíkszereda, 2006, 380.). Stefano Bottoni történész kutatása szerint 1956 és 1962 között több mint 27 ezer politikai indíttatású letartóztatásra került sor, melyeket elrettentő büntetések követtek, nem említve a halálraítélteket és a börtönben agyonvertéket, akiknek a számát valószínűleg már lehetetlen megállapítani.

Magyarországon vajmi keveset tudunk az '56-os romániai, erdélyi eseményekről, még kevesebbet a következményeiben az erdélyi magyarság sorsát máig befolyásoló súlyos megtorlásról. Ahogy Magyarországon, Romániában is tabu volt '56 említése a diktatúrában, s csak a '89-es fordulat után indulhatott el a múltfeltárás. Ugyan Csiha Kálmán református püspök, maga is volt politikai elítélt már 1992-ben szorgalmazta az oral historyk begyűjtését, ez a munka elkezdődött, és ha akadozva is, folytatódik, azonban, mint Dávid Gyula írja, bár „időközben „megnyíltak» a belügyi levéltárak de az anyaguk nyilvánossá tétele körül másfél évtizede tartó huzavona ma sem ért véget: a CNSAS levéltárában [Securitate Irattárát Vizsgáló Országos Tanács Levéltára] való kutatás ma is szinte áthidalhatatlan akadályokba ütközik”. A továbbélő Securitate változatlanul szigorúan őrzi a levéltári dokumentumokat, belügyi forrásokat, így összegző munkák csak a kétezres éveket követően tudtak elkészülni. Mindenekelőtt a Dávid Gyula szerkesztésében közreadott *1956 Erdélyben, Politikai elítéltek 1956–1965-ös életrajzi adattárát* (Polis–Erdélyi Múzeum Egyesület, 2006), illetve Stefano Bottoni

említett tanulmány- és dokumentumkötetét és Tófalvi Zoltán *1956 erdélyi mártírjai* (Mentor, 2007–2012) című ötkötetes forrásfeldolgozását kell megemlítenünk. Ezért is különösen üdvözlendő Dávid Gyula tanulmánykötete, az első olyan Magyarországon megjelent munka, amely összefoglalja az '56-os erdélyi eseményeket és az azt követő megtorlást, egyben láthatjuk a nagyon gyorsan egymásra torló, egymást keresztező eseményeket, illetve ezek tükrében ráláthatunk a szellemi, irodalmi élet korabeli kulcsszereplőinek árnyaltan megítélt szövevényes mozgásaira.

Címadó tanulmányában Dávid Gyula krónikaírói pontossággal foglalja össze az '56-os év, a diktatúra legenyhébb évének legfontosabb eseményeit. Sztálin halálát, majd a hruscsovi olvadást némi enyhülés követte Romániában is, G. Gheorghiu-Dej hatalma átmenetileg meggyengült és bizonyos engedményekre kényszerült. Megnyíltak a börtönök és a lezárt államhatárok, újra utaztak kutatók és magánszemélyek Magyarországra, magyarországi írók, Illyés Gyula, Tamási Áron Erdélybe (Tamási Áron erdélyi útjának kolozsvári találkozásáról külön tanulmányt ír), augusztusban Dienes Andrásék helyszíni kutatások alapján igazolják, hogy Petőfi a Héjjasfalva melletti Ispánkútnál esett el, szeptemberben a Szabad Nép újságírója, Pándi Pál még a nyelvhasználati sérelmeket is megpendíti óvatosan, amiből diplomáciai feszültség keletkezik. Földről kezdeményezik ifjúsági szervezetek megalakítását, szorgalmazzák a nemzetiségek hagyományápolását. Dávid Gyulát, akkoriban a Bolyai egyetem tanársegédét is az egyetem rektora bízza meg, hogy vegye gondozásba a Házsongárdi temető sírjait. Később ezek képezik a gépezet ellenforradalmi, nacionalista és sovizista vádjait. A pártvezetés párbeszédet kezdeményez az íróársadalommal, magyar szempontból a legjelentősebb találkozásra 1956 szeptemberében kerül sor a Központi Bizottság egyik mérsékelt titkára, Miron Constantinescu és a KB-tag Fazekas János részvételével (*Az őszinteség két napja. 1956. szeptember 29–30, s. a. r., bev., jegyz., BENKŐ Imre, Polis, Kolozsvár, 2007*). Tamási Áron másfél hónapra ellátogat szülőföldjére, útban visszafelé, Jordáky Lajos vendégeként október 15–18-án Kolozsváron időzik, 17-én pedig találkozik a magyar diáksággal a Bolyai egyetemen. A nagy jelentőségű találkozáson személyesen jelen volt Dávid Gyula is, s most a visszaemlékezések és a dokumentumok alapján történészként pontról pontra összefoglalja az eseményeket és azok későbbi, bírósági következményeit, cáfolva a legendásított találkozás némely tisztázatlan részletét, mindenképp előtt Bartis Ferenc meggondolatlan közszereplését.

Dávid Gyula szerint '56-ban még elindulhatott volna némileg a magyarországi Petőfi Körhöz hasonló erjedés, de eleve megkésetten indult, s nem tudott továbbterjedni az értelmiség és az ifjúság körein túl. A román pártvezetés pedig fondorlatos kétarcúsággal manipulálta az „olvadást”, még a hruscsovi beszédet is megpróbálta elsumákolni. A szerző szerint pontosan jellemzi a pártvezetést az Alexandru Jar, az illegális román kommunista íróval szembeni eljárás. Amikor Jar súlyos bírálatot illette a pártvezetést, durván elhallgattatták – „a párt az írók szájába nyomta az öklét” (Jar), a rá kirótt szankciókkal az egész romániai értelmiséget figyelmeztették. A reform igényének megfogalmazása csak az értelmiség és az ifjúság köreiben mozdult meg, a „Sztálin nélkül továbbélő sztálinizmus” megakadályozta, hogy a romániai társadalom alsóbb szintjeibe is szétszívárogjon, a magyarországi forradalom hatására pedig elsősorban Erdély magyar vidékei mozdultak meg.

A megmozdulások időben párhuzamosan zajlanak a magyarországi eseményekkel. Az '56-os romániai események epicentruma Kolozsvár és Temesvár volt. Október 24-én a kolozsvári Ion Andreescu Képzőművészeti Főiskolán diákgyűlést tartanak, ahol a magyarul és románul elhangzó felszólalások egyetemi reformért emelnek szót, másnap reggel letartóztatják a gyűlés szervezőit, Balázs Imre, Tirnován Vid hallgatókat zárt tárgyaláson a katonai törvényszék „uszítás, nyílt lázítás” címen decemberben hét-hét év börtönbüntetésre ítéli. Október 26-án már elítélő nyilatkozatra kényszerítik a kolozsvári diákszervezetet, két nappal később a Bolyai egyetem hallgatóira akarnak hűségnyilatkozatot ráerőltetni. Október 30-án a temesvári műszaki egyetem mintegy 2500 hallgatója szolidaritási nagygyűlést tart, és párbeszédet kezdeményez a hatalommal – Securitate azonnal összefogdossa a diákokat, és két hétre a kisbecskereki, üresen álló szovjet laktanyába internálja. November 12-én a Bolyai egyetem diákszövetségének vezetőségi ülésén Várhegyi István felolvassa programtervezetét – radikális egyetemi reformot és az anyaországgal való kapcsolatokat ápolását –, Várhegyit és diáktársait öt nap múlva letartóztatják, ők lesznek az első Bolyai-per elítéltek, Várhegyit hét évre ítélik. Kisebb-nagyobb megmozdulásokra, szimpátia-megnyilvánulásokra Marosvásárhelyen és a Székelyföldön is sor került, de az év végére visszarendeződik a kemény vonal,

a Magyar Autonóm Tartomány decemberi pártkonferenciáján G. Gheorghiu-Dej bejelenti, hogy a zendülést leverték, és a kisebbségi magyarokat tette kollektív felelőssé – beszédének ezt a részét az erdélyi lapok közölni sem merték. Magyarországon szintén ugyanekkor számolják föl a munkástanácsokat, december 28-án olvassa föl az Írószövetségben Tamási Áron a *Gond és hitvallás* című memorandumát, a magyar forradalom utolsó megnyilatkozását.

Az 1956. októberi–novemberi események ürügyén a román pártvezetés minden valós, potenciális és vélt ellenségével könyörtelenül leszámol, és köntörfalazás nélkül nekilát a totalitárius nemzetállam kiépítésének. 1958. januárban meghal Petru Groza államelnök, a reformista Constatinescut félreállítják. Kádár János februári látogatása során lemond a kisebbségi magyarság védelméről, Kolozsváron szabadtéri gyűlésén hangzott el gyalázatos kijelentése: „Mi természetesen elsősorban forradalmárok vagyunk. A határok problémája csak alárendelt kérdés.” Augusztusban kivonul a megszálló szovjet hadsereg, gyakorlatilag 1958-ra külpolitikailag is szabad kezet kap Románia, ez az oka, állapítja meg Dávid Gyula, hogy 1958–59-ben súlyosabb büntetéseket hoznak, mint '57-ben.

Az 1956–1965 között Romániában bíróság elé állítottak és elítéltek főbb csoportjai című dolgozatában a filológus pontosságával leltározza föl Dávid Gyula a demonstratív elrettentésül rendezett – az olvasó számára szinte követhetetlen, befogadhatatlan mennyiségű – csoportos perek sorozatát. Bár a romániai társadalom egészét érintette a megtorlás, a brutális ítéletekben a fiatalok, köztük tizenegy-két éves gyerekek és a magyarok felülreprezentáltak voltak. A legsúlyosabb pert Szoboszlai Aladár magyarpécskai katolikus pap és társai ellen rendezték államellenes összeesküvés címen, tíz halálos ítélettel. Hasonló demonstratív, következményeiben másként nagy súlyú volt az ún. Dobai-csoport politikai pere. Dobai István nemzetközi jogász részletes tervezetet dolgozott ki az Erdély-kérdés megoldására, a memorandumot az ENSZ elé akarta vinni, s előtte véleményezésre több meghatározó erdélyi és magyarországi személynek megmutatta – Tamási Árontól Németh Lászlón, Márton Áronon át Szabédi Lászlóig. A perhez minden lehetséges és nem lehetséges prominens vádlottat megpróbáltak bekapcsolni, tanulmányában Dávid Gyula a szövevényes ügy körülményeinek hálójából bontja ki Szabédi valóságos szerepét és viszonyát, illetve valószínűsíthető véleményét a memorandumról.

A csoportos perek közül kiemelkedik a szimbolikus jelentőségű három, a kolozsvári magyar nyelvű Bolyai egyetem hallgatói és tanárai ellen rendezett, ún. Bolyai-per. 1957 áprilisában az első, május–júniusban a második, ebben ítélik el Dávid Gyulát és Bartis Ferencet a Házsongárdi temetőben lezajlott tüntetésért hét-hét, Páskándi Gézárt a Várhegyi-memorandumhoz írt jegyzeteiért hat évre. A perek koncepciók voltak és a rendszer cinizmusa legnyilvánvalóbban a harmadik Bolyai-perben (Varró Jánost, Lakó Elemért, Péterfy Irént, Páll Lajost, Vastag Lajost hat-tizenhat év börtönre) nyilvánul meg: ügyükben 1959. február 19-én hirtet ítéletet a kolozsvári katonai törvényszék. A per idején és az azt következő napokban zajlanak bizánci pojacáskodással a Bolyai egyetem beolvasztásának előkészületei a román Babeşbe, március 13-án pedig már „egyesítési ünnepséget” rendeznek. Másnap elhurcolják a protestáns teológusokat, közben zajlik az EMISZ, az Erdélyi Magyar Ifjúsági Szövetség elleni per, ebben hetvenhat személy áll bíróság elé, a szervezet vezetőit huszonöt-huszonöt év börtönre ítélik. A Bolyai autonómiájának fölszámolása után pedig kezdetét veszi a magyar iskolák elleni támadás.

1956 ősze, és ami utána következett, lényeges változást hozott a román nagypolitikában, írja Dávid Gyula: az addigi kétarcú lenini nemzetiségi politikát rövid úton fölváltotta az egyre nyíltabb román nacionalizmus. De megváltoztatta a romániai magyar baloldal magatartását is. Fontos megállapítása a szerzőnek, hogy a II. világháború végén a többi Kárpát-medencei utódállamban szisztematikusan meggyengítették a magyar kisebbséget, esztelen megtorlás áldozata lett a délvidéki, felvidéki és kárpátaljai magyarság, s bár Romániában is történetek atrocitások, az erdélyi magyarság vesztesége nem mérhető amazokéhoz, sőt a megszálló szovjet hadsereg valamennyi védelmet is biztosított a nacionalista román kilengések ellen. A magyar baloldal nem teljesen alaptalanul bízott a lenini nemzetiségpolitikában – ezáltal a románok kommunista pártjában. Ez a bizalom roppant meg számos elkötelezett baloldali értelmiségiben '56-ban, bibói fogalommal: a szabadság kérdése és a nemzeti, nemzetiségi kérdés összekapcsolódott.

Ezért hangsúlyozza Dávid Gyula, hogy „semmi nem fehér vagy fekete”. Példaként átvilágítja Csehi Gyulának, a Bolyai egyetem párttitkárának magatartását, a hatalomnak Szabédival való fondorlatos összeugratási kísérlete előli kibújását, s igazolja, hogy kompromisszumait nem annyira

„magánszorgalmú kutyaként”, mint a túléléshez szükséges minimumként tette. Hasonló körülményekkel árnyalja Jordáky Lajos és Szabédi László '56-os szerepét. A kolozsvári egyetem nagy hírű professzorai elvű kommunistának vallották magukat, s csak az '56-os történések során eszméltek arra, hogy csapdába estek. Dávid Gyula könyvének különösen izgalmas része kettejük, s különösen Szabédi pokoljárásának dokumentálása. Öngyilkossága a nagyság mártírúma, mint tartotta sokáig a legenda, vagy a sarokba szorított menekülése volt-e, teszi föl a kérdést a szerző, majd pontról pontra mutatja ki a tragédiához vezető lépéseket: azt, hogy a *Vezessen a párt!* propagandavers költőjét, a Bolyai egyetem legendás tanárát perverz örömmel mint manipulálta a mindenható párt. Semmilyen hűség nem elég, keményen megregulázzák, majd kitüntetik, viszont tudományos munkáját akadályozzák. Szeptemberben kiküldik a Szovjetunióba egy íródelegációval, hazajöve Bukarestben interjút kérnek tőle, Szabédi fasiszta ellenforradalomnak nevezi a pesti eseményeket, diákjai Kolozsváron számon kérik, s amikor fölismeri, hogy csőbe húzták, tiltakozását nem közlik. Anynyit tehet, hogy nem írja alá a romániai írók '57-es újranyitott levelét a magyar forradalom ellen. Szabédi gyötrelmes pokoljárásának a nevezetes egyetemmegyesítő gyűlés a csúcspontja: megalázkodik, mire Ceaușescu durván megalázza, s még egyszer hajlandó az önvizsgálatra, az utolsóira. „Az a lelki teher, amely alatt végül összeroppant, nem a letartóztatástól való félelem volt – írja Dávid Gyula –, hanem az, hogy élete delére érve úgy látta: az erdélyi magyarság léte ellen átfogó rohamra indult nacionál-kommunista hatalom az [alapvető erkölcsi] határoknak az átlépésére kényszeríteti. Ezért ment önként a halálba.”

A megbízhatatlan öregek helyett a rendszer megpróbálta kinevelni a káderutánpótlását. Hogy mennyire nem hatott az erőszakos ideológia, azt éppen a fiatalok elleni nagyszámú per jelzi. Dávid Gyula külön tanulmányokban foglalkozik a fiatalok, világi egyetemisták, protestáns teológusok, középiskolások, munkásfiatalok megmozdulásaival és a velük szembeni megtorlással. És a fiatal írók emblemikus alakjával, Páskándi Gézával. Páskándit kamasz zseniként röptette föl a párt, középiskolából az Ifjúmunkás szerkesztői székébe emelte. 1956-ban a Várhegyi István manifesztumához írt nagy ívű – melleleg nyilvánosságra sem került – jegyzeteiért elítélt Páskándit talán éppen hűtlenségéért büntette hat évre a hatalom, jegyzi meg a szerző. „A körülmények ismeretében furcsállható, hogy Páskándi Gézát... meg sem próbálták kapcsolatba hozni az '56-os forradalommal... A Páskándi-per háttérben az állhatott, amire ő maga is utal *A megváltás* [PÁSKÁNDI Géza, *A megváltás, avagy van-e lélekröntgen?*, Nap, 1999] egyik mondatában: »Alkalmasnak látszott ifjú életem még az írók izgága kasztjának megijesztésére is.« Valóban, az 1956-os év, már elejétől kezdve, a romániai magyar irodalmi életben a dogmatikus sztálinisták és a dogmatizmussal és sematizmussal nyíltan szakítani akarók közötti éles vitáktól volt terhes, amelyekben a fiatal íróknak igen nagy szerep jutott.” Bebörtönzésével a hangjuk erejét próbáló fiatal íróknak üzent a hatalom: pártkádernek sincs megbocsátás.

A kötet utolsó írásában Dávid Gyula a saját, 1957-es letartóztatását követő két hónapos kolozsvári kihallgatásait idézi fel. Bevallom, szívesen olvastam volna hétéves börtönben és kényszermunkán töltött éveiről is, de egykori rabtársához, Páskándi Gézához hasonlóan a fizikai szenvedés elmesélésénél fontosabbnak tartja, hogy a hatalom működési mechanizmusát érzékeltesse. Férfiszeméremmel mindössze egy helyütt árulja el magát: a gyalukutai Veress Sándor memoárja kapcsán írja, hogy benne saját börtönéveire ismer.

Dávid Gyulát 1957. március 12-én, hajnali 2 órakor, három hónapos terhes felesége és négyéves kislánya mellől viszi el lakásáról a Securitate. Emlékirata – ahogy a többi írása – visszafogott, higgadt és fegyelmezett, de egy eddig ismeretlen karakterét is megismerhetjük: vérbeli íróként képes ironikus, önironikus reflexivitással tekinteni vizsgálati fogságának rettenetes két hónapjára, amikor először szembesül „laboratóriumi körülmények között” a hatalom cinizmusával. Memoárja dramaturgért és rendezőért kiált: két szinten zajlik ugyanis a kihallgatás, fönt a hivatásos tiszt kérdezi, lent pedig besúgó cellatársa. Csak az abszurd drámában képzelhető el a szituáció, hogy adott esetben a vallatótiszt a besúgó zárkatárstól előbb ismeri a kihallgatott válaszait, semhogy az egyáltalán megszólalt volna.

Dávid Gyula az erdélyi magyar irodalom és lexikonirodalom mindenese, egyszemélyes intézménye, kiváló irodalom- és kortörténész, s ennél is több: a nagy múltú erdélyi tudósok egyenes ági örököse. Annak a kiveszőben lévő, ritka csillagzatú éthosznak a folytatója, akiben a tudós, a humanista,

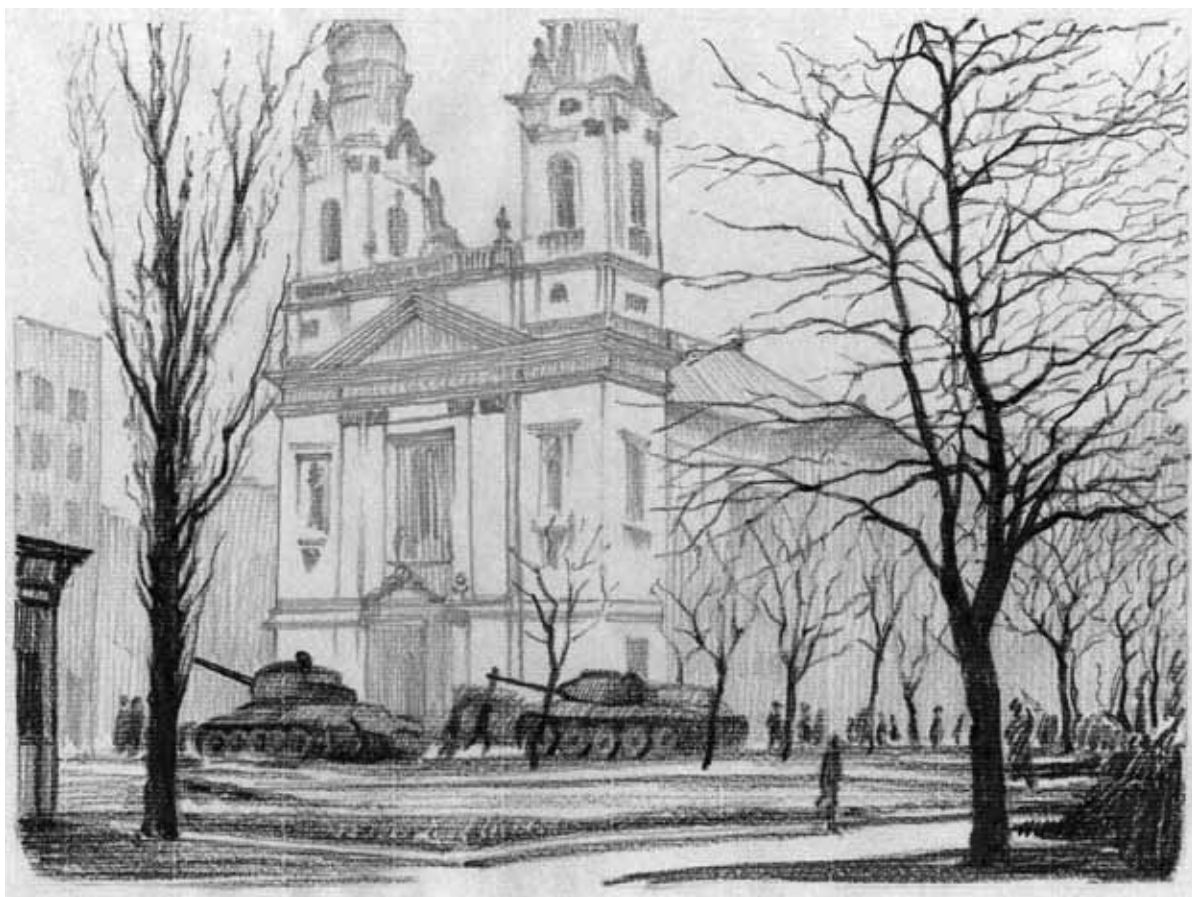
a lélek és a morál példázatosan együtt áll. Dávid Gyula a hiteles ember. E könyve sem azért hiteles, mert maga is részese volt az eseményeknek és elszenvedője a rettenetes megtorlásnak, hanem mert a tények lehető legkorrektebb feltárásának igénye és az események ok-okozatiságának higadgt, körültekintő megértése vezeti tollát.

Kányádi Sándorra mondta Illyés, hogy lelőni való optimista. Dávid Gyula hasonlóan megindítóan optimista: végső summája, hogy az '56-ot követő esztelen megtorlás rádöbbsentette a fiatalokat magyarságuk tudatos vállalására. De hozzáteszem, nemcsak a fiatalokat. Racionálisan annak kellett volna következnie, hogy a romániai magyarság identitása erodálódik, nyelve visszazuhan a konyhanyelv szintjére. Ehelyett a hatvanas években páratlanul gazdag nyelvi pompázatosságba fordult az irodalom, Szilágyi Domokos, Lászlóffy Aladár, Szilágyi István s az előttük járók, Kányádi Sándor, Székely János, Sütő András műveiben az önérték méltóságával, világirodalmi rangon szólalt meg az identitásában megerősödött erdélyi magyarság.

Fájdalom, hogy nemcsak a továbbélő román nacionalizmus próbálja ellehetetleníteni a forradalom emlékezetét, de a magyarországi köztudatba sem épült be az erdélyi magyarság '56-os kálváriája. Dávid Gyula könyve méltó emlékműve az egyetemes magyar '56-os forradalomnak és áldozatainak – ezért tiszteletteljes köszönet a szerzőnek, és köszönet a könyv kiadójának.

Az utókor pedig, szíve teljes őszinteségével, a magyar forradalommal erkölcsi közösséget vállaló Albert Camus-vel együtt ma sem mondhat mást, mint hogy: „Nehéz nekünk méltóvá lennünk ennyi áldozatra.” (*Nap Kiadó, 2016*)

Mária Terézia tér a józsefvárosi plébániatemplommal, 1956. november 13., ceruza, szén

MONOSTORI IMRE

„Benézünk majd a Múltidőbe... ősszel”

Október stációk. Nagy Gáspár és 1956

(Szerk. Pécsi Györgyi)

MONOSTORI IMRE (1945) Tatabánya

Októberi stációk. Nagy Gáspár és 1956 címmel adta ki – a történelmi jubileum előtt tisztelegve és a költő halála 10. évfordulójára is emlékezve – válogatott gyűjteményes könyvet a Nap Kiadó. A közzététel nem volt csekély, ugyanis főnállt a veszélye az időbeli esetleges többszöri ismétlésnek és a téma „közismertsége” miatt az elevenséget mérsékelő hatásnak, az olvasói közfigyelmet újra magára vonni nem tudásnak. Hiszen legalább a nyolcvanas évek közepétől „ismert” irodalmi és politikai esemény, téma, diskurzus tárgya volt valóban Nagy Gáspár költészetének idetartozó része, valamint az ezek nyomán kirobbant igen érdekes, hosszan tartó, nemegyszer hisztérikus politikai botrányok sora (mely „botrányok” még a nem versolvasó érdeklődők széles rétegeinek figyelmét is fölkellették). Látható volt azonban, hogy az efféle típusú érdeklődés meg is rekedt a napi hírek szintjén, ugyanakkor az irodalommal foglalkozó szakma megosztott állapotba került: a leegyszerűsítő fogalmazások, az ezzel járó esztétikai leminősítések, másfelől a vissza-visszatérő ismételtetések erodáló hatása elkerülhetetlenül jelen volt (az utóbbi évtizedekben). Mindez azzal is együtt járt, hogy egyik-másik „56-os” vers valóban nagy ismertségre tett szert, azonban a mélyebben meghúzódó lényegi (lélektani, tudati morális és költészeti) elemek, illetve folyamatok továbbra is a háttérben maradtak.

Nos, ez az antológia azért tud most – újra – szellemi izgalmat kelteni, mert nem elégszik meg a könnyen kiragadható szellemi és politikai nagy pillanatok (újra) felidézésével, hanem mélyre ás: időben sokkal hosszabbról, történetiségében pedig alapos és szerteágazó figyelemmel gyűjti össze a Nagy Gáspár-életműből a filológiai és szellemi vonatkozásban is idetartozó nagyszámú *rokon elemet*. Megmutatva Nagy Gáspár azonosuló együttélésének mintáit, költői megnyilvánulásait ezzel a tudattal s érzelmi ráhangoltsággal. Ráirányítja figyelmünket arra, hogy az 1956-élmény ebben az életműben szoros kapcsolatban áll több más kelet-közép-európai és magyar vonatkozású *szabadságélmény-forrással*: a költő kisgyerekkorától meglévő, illetve az élete során kibontakozó és tudatosodó *szabadságélménnyel*. Kiforrott formában ez a szemlélet a szabadság fogalmának – Nagy Gáspár szerint is – *oszthatatlan* lényegét tartalmazza, érzékelteti és tudatosítja. Az is világossá válik ebben az összeállításban, hogy nemcsak intellektuális és érzelmi, hanem elsőrendű *morális* kérdésként vetődik fel ez a *világképbeli* jelenlét, mégpedig megemelve és átszínezve egy másik lényeges Nagy Gáspár-életérzéssel: a transzcendens erők szabadságot segítő szerepének hitével. S végül: a szóban forgó kötet lényegét kiemelni segítő fő formai (egyben tartalmi) megoldása is sikeres: a négy ciklus a Nagy Gáspár-szövegek mellett arányos súlyozással válogat részleteket a témakörben született irodalomtörténeti, kritikai elemzésekből.

Az első ciklusba a „készülődés” korszakának dokumentumai kerültek *Szabadítót mondani* összefoglaló címmel. (Szabadság – szabadító: „kell valami szabadítót mondani / a kapuk alatt / mielőtt tompán becsukódnak.”) Hogyan alakult ki ebben a költői világképben – nemegyszer rejtett, bújtatott módon – a *szabadság* egyetemes jelentésű fogalmához köthető életérzés, másfelől a szabadság igenlésére ösztönző erős *igazságérzet* (s e kettő bonyolult összjátéka)? Az „*egyszer majd el kell temetNI*” jól ismert bizonyossága már közvetlenül ’56-hoz, az ide vezető történelmi és költői úthoz, illetve mindahhoz a traumához kötődik, melyeknek során Nagy Gáspár költői csillagképében ez az élmény megjelent. A cezúra 1989 után húzható meg: a gyengülő reményeken a nagy, keserű csalódás kerekedik felül. („*Mit hoz a múlt?*”) Végül a negyedik ciklusban Nagy Gáspár magyar történelmi példái: a szabadság-októberek mementói: emlékei és emlékeztetői villannak fel (*Októberi stációk*).

A szóban forgó folyamatok egyénileg megélt történetisége pontos dátumokhoz, fordulópontokhoz köthetően leírható. Kezdődik 1956 őszével – Nagy Gáspár hét éves múlt – a bérbaltavári nagymama szárnyai alatt, nem messze az osztrák határtól, ahol a harcokban részt vett, most menekülő pesti

fiatalok szállást és enivalót kaptak; s mesélték, csak mesélték a forradalmat, a szabadságharcot. A kicsi Gáspár csak ámult, s képzeletébe, tudatába egy életre belevésődött annak a néhány hétk a kalandos és hősinek átélt emléke. De az is, hogy nem egészen két év múlva nagymama is, meg édesapja is könnyes szemmel olvassa a megyei napilapban a megrázó híradást Nagy Imre és társai kivégzéséről.

Tizenkilenc éves korában nyáron, Csehszlovákia megszállásának idején mélyül el a gyerekkori emocionális élmények tudatosulása, s lesz belőlük *morális*, másfelől *irodalmi-költészeti probléma*. Később így írt erről: „Valóban 1968 nyitotta ki a szememet. Uramisten, már tizenkét év telt el azóta, hogy az oroszok vérbe fojtották a magyar forradalmat, s erről senki sem beszél. Hogyan is van ez? Tisztességes ember hallgat-e, bármily veszély fenyegeti, a népét ért gyaláztatásról?” Ez a kibeszéletlen szégyen „zaklató műzsája” lett: „hogyan Magyarországon is beszéljünk arról, ami legjobban fáj: a takart sebről, a felejtés ragályáról és a temetetlen holtakról, a mártírok méltó végtisztességének szükségességéről”. A sarkalló elhatározás és folyamatos késztetés már ekkor magával ragadta (helyesen állapítja meg tehát Vasy Géza, hogy „1956 emlékezete ennek a költészetnek központi, kezdettől – tehát 1970-től – jelenlévő motívuma”); nagy költői probléma maradt azonban továbbra is a *rejtett beszéd* – mivel csak erről lehetett szó akkoriban – mint költői magatartás és költészeti alakzat. Rájön arra, hogy a „metaforák közötti beszéd” célra vezető eszköz, módszer lehet az ő ’56-os élményvilága versbe foglalására, s eszköz is a cenzúra kijátszásához. (Szépen jelzi már ezt a törekvését az egyik korai – 1970-ben, huszonegy éves korában írt –, s már ekkor Nagy Imre sorsára utaló, az *Aki állítólag* című verse. („Kivezették a városfalakon kívül / a kapunál majdnem elgáncsolta az őt / a harang majdnem elkondulta magát / hivatalos eljárás a bizalmasok szerint / »csak a megkövezés után következik« / szóval a kivezetett volt a bűnös / aki állítólag másképp akarta építeni a várost / illetőleg az addigi gyakorlattal / és a fejével nem tudott mit kezdeni / ezért is »megváltás volt számára a kövezés« / az eltemetést engedélyezik / de nem a katakombába / az utókort meg akarják kímélni / egy »vértanú-históriától«”)

Domokos Mátyás ezt a később éretté kiforró költői készültséget „újavantgárd versbeszédnek” nevezte, melynek során „a tragédiát játékkal oldó irónia” és a tragédiáról meg nem feledkező játékoság varázsolja elő a „*takart* seb katarziszt”. Ez a versesztétikai leírás annál is fontosabb, mivel ez a fajta *modern költészeti beszéd* nemcsak az ’56-os Nagy Gáspár-versek sokaságára jellemző, de *költészetének egészére* is. Talán nem is lehetne másképpen: ez a rejtjelező, kitalálós, utalásos, sejtető, talányos, játékos versbeszéd *általános* költői magatartást jelent nála. (Amelyben nemcsak az „56-os tematika” lehetséges – sokáig kényszerűen rejtett – kifejezhetőségét találta meg, hanem költői versbeszédének egyik fő jellemzőjévé vált. Vagy az is lehetséges, hogy az eredendően ezt a költői nyelvet kereső, majd beszélő lírikus fölfedezte, hogy ez a versbeszéd kitűnően alkalmas a mindenkor szabadságélményeinek nem szokványos kifejezésére, megjelenítésére is.)

Visszatérve a Nagy Gáspár-i esemény- és élményvilág időrendbeli alakulásához: 1972-ben spontán módon részt vesz Budapesten egy rendőrök által is befolyásolt március 15-i felvonuláson, s az évtized végén megjelenik a valóságban is a transzcendens erőt jelképező kelet-közép-európai tünelemény: 1978 októberében Karol Wojtyła krakkói érseket pápának választják. Később erről így beszélt: „Az alakuló lengyel Szolidaritás kapott egy védőangyalt. A térségben akkor valami véglegesen eldőlt: nyilvánvaló lett számomra, idő kérdése csupán, hogy a dolgok más irányba forduljanak.” Az eddig látottak természetes logikája szerint ez a fordulat is erős ösztönző hatással volt Nagy Gáspár szabadság-verseinek születésére. (1980–81-ben írta a már kiforrott költő két újabb versbéli utalását: a *Benézünk majd a Múltidőbe... ősszel* és a *Két nyárfa a Hódoltságban* címűeket.) Ugyanezt az irányt tartja a *Három megjegyzés: egy válasz* című („Kodály és Illyés ünnepére – 1982” alcímű) verse. (Ennek első strófája: „Én együtt látom őket / egy dalban és / egy mondatban / amíg csak itt magyar van / kiadhatatlan versben / megvágott filmszalagon / eldobott hangszalagon / s e század néz rájuk / lesütött szemmel – vakon.”) Közben – 1981 decemberében – szükségállapotot hirdettek ki Lengyelországban, s ugyanekkor volt a Magyar Írók Szövetsége első *rendszer ellen lázadó* közgyűlése Budapesten. Mely utóbbinak során Nagy Gáspárt a választmányba, majd az egyik elnökségi titkárnak választják. Újabb fordulóponthoz tehát, melyet nemsokára a nagy, robbanó erejű „56-os” versek követnek. Nagy Gáspár kifinomult érzékeléssel követi a politikai mozgásokat és az íróközösség jó részének (jobb részének) hangulatát, és számon tartja az évfordulókat. 1983 nyarán Nagy Imre és

társai kivégzésének 25. évfordulóján megírja az *Öröknjár: elmúltam 9 éves* című korszakjelző versét, amely egy évvel később megjelenve minden alkut fölmondva, sőt számonkérést üzenve és hirdetve a „rendszerváltó versek” egyike lett. Záró gondolata, üzenete, jóslata különösen dermesztő: „egyszer majd el kell temetNI / és nekünk nem szabad feledNI / a gyilkosokat néven nevezNI”.

Szellemi életünk bizonyos köreiből jó ideig tartotta magát az a hamis doktrína, amely szerint a magyarországi „rendszerváltozást” először követelő dokumentum a Társadalmi Szemlében 1987 nyarán megjelenő *Társadalmi Szerződés* című irat volt, melyet a „liberális ellenzék” egyik vezéralakja jegyzett, s amelyben leíródott, hogy „Kádárnak mennie kell”. Petrik Béla szépen levezeti, hogy *nem*: Nagy Gáspár ezen verse már évekkel korábban, mélyebb összefüggésekben és nagy olvasóközönséget meghódítva fogalmazta meg a gyökeres változás követelését. Görömbei András is ezt a jelenséget, tényét erősíti meg: „két rendszerváltó versről” beszél, midőn az imént említett és *A Fiú naplójából* című Nagy Gáspár-verseket – ez utóbbi 1986-ban jelent meg – elemzi. Ebben az esetben sem lehet semmi kétség: hiszen a vers – amely az *árulás*, az *elárulás*, valamint az ennek elviselése miatti *szégyen* motívumát viszi végig – a forradalom 30. évfordulójára készült. Idézünk belőle: „...és a csillagos estben ott susog immár harminc / évgyűrűjével a drága júdásfa: ezüstnyár rezeg / susog a homály követeinek útján s kitünteti őket / lehulló ezüst-tallérokkal érdemeik szerint illőn...” És a szinte csattanóra hegyezett, sűrített összvallomás, üzenet most is ott súlyosul a vers végén: „...nem tudom még hogyan viselem tartósan a szégyent / hogy együtt néztük ugyanazt az eget folyót hangyafészkét / és másképp vert a szívem másért pirultam el / másért szorult ökölbe a kezem és másképp láttam / ugyanazt a fát ezüstlő éveinkkel sújtva súlyos emlékek / alatt recsegni-ropogni hajladozni büszkén – / de ha több szégyen is társul velem akkor is csak így / mondhatom: míg a szem él látni kell fele-Barátaim!...”

Pontos fogalmazással írja le Petrik a mélyben húzóódó súlyos összefüggést: Nagy Gáspár költészetében „tudatosan, jelzésértékűen került kiemelésre a magyar forradalom ügye, hiszen az új nemzedék számára ez jelenthette az összekötő kapcsot a szabadsághoz, a történelmi igazsághoz való visszatéréshez, amelyet '56 a magyarság identitástudatában képviselt”.

A hatalom – személy szerint Kádár János is – tajtékozva (s valószínűleg megdöbbenve) háborog, s az egyik utolsó politikai és adminisztratív megtorló akció kezdődik a Kádár-érában, ezúttal Nagy Gáspár és társai ellen, s azon jelenségekkel szemben, amelyek egyre inkább nehezítik ennek a megfáradt, megroggyant rendszernek a továbbélését. Ezt a folyamatot is pontosan és részletesen dokumentálja a szóban forgó antológia. Elsősorban Gyuris György *A betiltás, 1986* című írása. Ebből idézünk: „Szűrös Mátyás – aki ekkor az MSZMP KB titkárságának tagja volt – nyilatkozatából 1990-ben derült ki, hogy a lavina magától Kádár Jánostól indult, a pártfőtitkár közvetlen környezetéből – Berecz Jánostól, Knopp Andrásztól. Vörös László szerint is »személyesen Kádár János volt a kezdeményező, mert valaki fölhívta a figyelmét a költeményre, és elhitette vele, hogy ő az a Júdás, aki a versben szerepel«.” Szemléletmást súlyos eset: Kádárnak kijutott e két Nagy Gáspár versben a tragikusan szomorú igazságból: az egyikben mint a megnevezendő *gyilkosok* egyike, a másikban a szintén dicstelen szerepű *Júdás*.

Nagy Gáspár (még 1985 márciusában) emelt fővel köszön le az írószövetség titkári posztjáról, ám szívósan és szinte magától értetődő természetességgel *folytatja* egyre elszigeteltebben, de inentől kezdve most már nyílt *szabadságharcnak* nevezhető küzdelmét. 1986 novemberének végén az írószövetség immár második lázadó közgyűlésén szólal fel biztos meggyőződése és hite tudatában az *igazság hirdetésének* kötelességével. Felszólalásának biblikus, önmaga korábbi verseire is utaló befejező része megragadó zárószó. „Magánhasználatra sokszor elmondtam, hogy vitatkozni, beszélni sok mindenről kellene. Lehet. De a nézetek bármilyen elnyomása – még a helytelen nézetek elnyomása is – következményeiben az igazság ellen irányul, mert az igazságot csak egyenjogú és szabad nézetek dialógusában lehet elérni. Azt hiszem, ezt nem adhatjuk fel, s ahogy említettem, Ádvent első vasárnapja van. Tudjuk, hogy lesznek Pilátusok, lesznek Heródesek, csecsemőgyilkosok, lesznek Júdások, de a kisdéd megszületik, az igazság megszületik, semmiképpen sem lehet eltiporni.” *Igazság, egyenjogú, szabad* – ezek itt a kulcsfogalmak, akár csak ezen a költői pályán eleitől fogva s mindvégig.

1956 emléke a magyar társadalomnak gondolkodásra is hajlandó rétegeiben fokozatosan és egyre erőteljesebben került előtérbe a nyolcvanas évek végén. Valószínűleg sokan érezték úgy, hogy '56 értelmének és jelentőségének tisztázása nélkül nem lehetséges új fejezetet nyitni a magyar

közgondolkodásban, következésképpen az egyre nyilvánvalóbban elkerülhetetlen „rendszerátváltás” sem képzelhető el e nélkül a kibeszélés nélkül. Nagy Gáspár személyes példája, magatartása, cselekvési terei, s ezeknek a felfogható továbbregzése élő, valóságformáló szellemi és lélektani erők. Ott volt 1987 szeptemberében Lakiteleken (tartja a sátor kötelét a hirtelen jött viharban), majd az MDF választmányi tagja lesz. 1988. június 16-án, Nagy Imre és társai kivégzésének 30. évfordulóján fehér ruhában ő is jelen volt a gazzal benőtt 301-es parcellánál, ahol a Történelmi Igazságtétel Bizottság vezetőinek kérésére felolvasta ama bizonyos két „rendszerátváltó” versét, melyek már szamizdat terjesztésben is olvashatóak voltak. („Dehogyan voltam bátor, csak éppen nem merem félni” – mondotta később többször is az efféle éles helyzeteit kommentálva.)

S a bérbaltavári, meghatározóan fontos '56-os kisgyerekkori élmények, emlékek után harminchárom évvel Nagy Gáspár életében bekövetkezik ennek a szabadságeszmés élményvilágnak az egész országot megragadó tetőpontja: Nagy Imre és mártírtársai újratemetése a Hősök terén. 1989. június 16-át írtunk. Ez tagadhatatlanul kegyelmi állapot: „Nekem az volt a rehabilitációm, hogy a Magyar Írószövetség koszorúját Cseres Tibor elnökkel együtt én vihettem a mártírok koporsója elé. Ott, a Hősök terén ölelkezhettem össze azokkal a Nyugatról annyi év után hazatért egykori forradalmárokkal, akik előző évben még nem hitték el nekem, hogy ez megtörténhet.”

Az 1989-et követő idők azonban máris tele vannak keserűséggel, csalódással. „Amikor még hittünk egymásban. Így szoktam emlegetni 1989-et” – írta később. Mi történt hát? Ugyanis az innen számító időszak úgyszólván valamennyi alperiódusában megtalálhatóak ennek a fájdalmas lelkiállapotnak az írói-költői dokumentumai. Már rögtön 1989-ben a *Békebeli kannibálok* első strófájában: „Mint a békebeli / kannibálok / egymást zabálják / föl a barátok / mintha nem volna / már ki ellen / hurrá hajrá most / egymás ellen!” S a „*Mit hoz a múlt?*” szellemes paradoxonában elmondja a „rendszerátváltásnak” nevezett gyenge és igazságtalan átmenet, átcsúszás súlyos ellentmondásait és morálisan sem vállalható *igazságtalan* belső lényegét: az elmaradt számonkérés erkölcsileg pusztító tisztátalanságát és a *múltat eltörölni* akaró hamis buzgalmat. Ennek a versnek az alcíme: „Szabad vers 10 év múltán”, és ugyanabban a folyóiratban jelent meg, mint ahol – tíz évvel korábban – az *Öröknyár: elmúltam 9 éves*, azaz az erős utalások is jól azonosítható folytonosságot és kapcsolatot jeleznek 1984 és 1994 között. Mely utóbbi esztendőben visszatértek a hatalomba a Nagy Imre és 1956 örökségét csak hamisan (vagy még úgy sem) vállaló *társadalmi*, politikai (és ideológiai) erők. Mert nemcsak a politika mesterkedett ebben a vélemény-átállításban, de a társadalom jelentős része sem kívánt már a múlttal, pláne '56-tal vagy éppen Nagy Imrével foglalkozni. (Mily jellemző, hogy a vájtfülű olvasók egy részének reagálását kivéve ennek a kemény szatírának semmiféle visszhangja nem volt: mellel, ez a jelenség is Nagy Gáspárt igazolta.) Ez a prózavers három hosszú mondatból áll, ízelítőül az elsőt idézzük. „Bár a *Múlt*-at egy félországnyi lakosság / (legyünk nagyvonalúak, mint a közmegegyezően és vélekedés- / kurkászó jósök) végképp eltörölné, mert egyszerűen / kellemetlen s pszichológiailag is bizonyított, / hogy a felejtésre (és a feljelentésre!) való hajlam / alapvetően emberi tulajdonság, hisz általában a populációk / szeretnek inkább a csábos jellel bensőséges viszonyba kerülni, / ebből következik, hogy tegnapi és tegnapelőtti bűneikre, / vétkeikre mutogatni ormótlanság, s előbb-utóbb kigondolják / és megvalósítják – törvény, ergo hatalom által – hogy ez / büntetendő és közszolgálatosan is elítélendő legyen – – –” Vagy itt van egy négysoros: a *Verhetetlenek*. „Roppant szorgalmasak igyekvők / ezek a roppant-gerincű fiúk / az árulásban máris verhetetlenek / s onnan már nincsen visszaút.” S a *Gyötrődésekben* szomorúan: „Valami végképp szétesett itt / a barátság a másikba vetett hit!”

A szatíraíró hajlandóság – mint hajdan Juvenalis költészetében: „Vajmi nehéz szatírárt nem költeni” – Nagy Gáspárban sem hunyt ki, sőt, néhány sorban megírja a kilencvenes évek talán legszellemelesebb és legmaróbb politikai szatíráját, a *Magyar abszurdot*. (Alcíme: „Rendezői példány”). Így, ahogy következik. „(1) Nálunk / – két vállrándítás között – / történelmileg úgy alakult / hogy a hóhérok / a vérbírák / a sortűz-vezénylők / a szadista államvédelmissek / a legfőbb ügynökök / és a megszarolt kis besúgók / sem tudnak (képtelenek) / megbocsátani / áldozataiknak (FÜGGÖNY) // (2) Ezért aztán / csak / *el-te-met-ni* / az áldozatokat / már nagyon kevés / de *né-ven ne-vez-ni* / a gyilkosokat / (etcetera) / még mindig túl sok / azoknak / akik ... (FÜGGÖNY) // (3) Csendes??? / Újra csendes!!! (ÚJRA FÜGGÖNY)”

A politikai kisajátítások, a hamisítások és félrevezetések következménye, hogy az idővel ismét ellenzékivé lett Nagy Gáspár 2002 őszén hivatalosan is kilép a Nagy Imre Társaságból. Meg is magyarázta lépését. „Nekem nagyon visszatetsző, hogy épp egy olyan kormány terjeszt elő új Nagy Imre-kitüntetést, amelynek egyes tagjai az MSZMP vezető káderei voltak, akik megrémültek, amikor Pozsgay Imre '89-ben népfelkeléssé nyilvánította ötvenhatot. Akik az utolsó pillanatig kiszolgálták az elmúlt rendszert.”

Az „Októberi stációk” című záró ciklus ebben a szép és tartalmas antológiában Nagy Gáspár szabadságvágyának és -élményének már említett tágasabb nézőpontját jelöli ki: a magyar nemzet történetének egyik jellegzetes vonulatává téve azt. Mindenekelőtt 1848, Petőfi, március 15., Segesvár, Bem tábornok a hívószavak. S ez a történelemszemléleti vonulat visszafelé is érvényes, azaz pontosan onnan indul, ahonnan 1956 élménye: a költői kezdetektől. S tart véges végig Nagy Gáspár életében, nem menve el szótlánul a „rendszerváltozás” óta megélt legnagyobb fájdalma mellett sem: „a tizenhét év legnagyobb fájdalma 2004. december 5-dike, mert bennem is élt az illúzió, hogy legalább abban a kérdésben mindnyájan egyetértünk, hogy a határon túli magyarokkal valóban testvérek vagyunk”. Fájdalmait a „talán” halvány bizakodása enyhíti. „Talán még kell újabb ötven év... / akkorra már mindenki lelép / ezen és azon az oldalon... / s nem marad már más egyéb, / csak vegytisztán a forradalom!” (*Októberi stációk – keserű töredékek*).

Nagy Gáspár monográfiájának, Görömbei Andrásnak sikerült pontosan megragadnia e költői életmű *korszerűen közösségi* jellegét, jellegzetességeit. Ezeket mondja. „Nagy Gáspár költészetének legnagyobb vállalkozása az, hogy a mai köztudatban [...] megkérdőjelezett költői funkciót, a közösség nemzeti tudatának, morális felelősségének, tisztaságának ápolását tovább folytassa. Korszerű művészi formában, a bonyolultabbá vált kérdések szükségképpen többdimenziós műformáiban visszaadja a költészet közösségi értelmét. A költői küzdelmet, teremtést azonban úgy végzi, hogy ennek a személyiség építése áll a középpontjában. Éppen ezért egyén és közösség együtt küzd, együtt jelenik meg ebben a különleges morális érzékenységű és nyitottan kísérletező lírában.” (*Nap, 2016*)

A Rókus-kápolna és -kórház, 1956. november 11., szén

SZAKOLCZAY LAJOS (1941) Budapest

SZAKOLCZAY LAJOS

Erkölc, bátorság, rendíthetetlen hit

„Támadó tűz voltunk” – Magyar költők, írók
az 1956-os forradalomról

Az 1956-os magyar forradalom 60. évfordulóját ünneplendő antológia jelent meg az írók az adott korban lámpásként világló, később a nemzeti ellenállás szükségességét, mi több, tisztaságát tudatosítandó műveiből. Költemények, szépprózák, emlékezések garmadája bizonyítja, hogy literátóraink fontos szerepet tölthettek be a világ csodájaként számon tartott forradalomban. Előkészítő szerepük – általuk ébredt letargikus álmából a nemzet – letagadhatatlan. S országon belül és kívül ők voltak azok, akik később is őrködtek a Glóbuszt nem kis mértékben megrázó események tisztaságán.

Lázadásunkat letiporhették a szovjet hernyótalpasok, a sokszoros (ezerszeres!) túlerő, ám megmaradt a „pesti srác” törhetetlen hite: ha másképp nem megy, Molotov-koktéllal mutassunk utat az ideiglenesen (vélelmük szerint örökkéig) hazánkban tartózkodó zsarnoknak. 1956 magyar októberében, leszakítván magáról a láncokat, az egész nemzet állt talpra. Megingathatatlanságában erkölcsi fölény volt a „betolakodó” nagyhatalommal szemben. Amely a Sztálin pecsétjével ellátott szovjet rendszer kiskatéja szerint próbálta átformálni – a vér és a vas hatalmával egy ideig ment is – életünket. Gondolkodásunkat, világlátásunkat, államrendszerünket.

Az „októberi tiszta láng” tehát magára ébredésünk jele volt. Cselekedni kellett, akár pusztá kézzel is. Hit és bátorság nélkül ez nem ment. De szerencsére megvolt az *alap*, amelyet nem mértani tulajdonságai tettek megingathatatlanná, hanem a beléje kövesedett jövőkép: legyen szabad a nemzet! Ugyan letiportattunk, csak szippantani tudtunk a szabadság levegőjéből, ám bilincstörő bátorságunknak az egész világ (kivéve Amerika széltolós üzengetéseit – Szabad Európa) ámulattal adózott.

A híres francia író, Albert Camus ekképp: „A legázolt, bilincsbe vert Magyarország többet tett a szabadságért és igazságért, mint bármelyik nép a világon az elmúlt húsz esztendőben. Ahhoz, hogy ezt a történelmi leckét megértse a fülét betömő, szemét eltakaró nyugati társadalom, sok magyar vérnek kellett elhullnia – s ez a vérfolyam most már alvad az emlékezetben.”

A könyv megjelenését, sajnós, már meg nem érő Oláh János, valamint Mezey Katalin nagy munkát vállalt, noha számtalan előzmény segíthette tájékozódásukat. Antológiát szerkeszteni eme világot megmozgató forradalom írásából nem kis teljesítmény. Nem csupán azért, mert az „előországot” és a „hátszágot” – hogy teljes legyen a kép: a lázadást előkészítő és évtizedek múltán is a fölkeles makulátlanságát hirdető-őrző szövegeket – is meg kell mutatnia, hanem azért is, mert a *határtalannak* nincs határa. Ki kerüljön be, és ki maradjon ki, milyen írással és milyen súllyal, töprengésnél nehezebb meditáció.

A „*Támadó tűz voltunk*”, ha nem is minden pontján (klasszikusok hiányoznak), sikerrel birkózott meg a feladattal, hiszen nagyjából egységes képet (elő- és utóhangokkal) rajzolt elénk. Méghozzá műfaji sokarcúsággal. A húzóerőt itt is a vers adja – ebben szinte világhatalom vagyunk –, de a széppróza (elbeszélés, regényrészlet, novella, emlékezés) is megtette a magáét. Eme két *döbben*ben ott egy nép „siratója”, és ami fontosabb, véghetetlen szenvedés-öröme. Vagyis az a klasszikus szellemarc, amely egy nép önbecsülését vigyázza.

Minthogy hazánkban az 1956-os magyar forradalom évtizedekig csak *ellenforradalom*ként volt megnevezhető, a tisztas író e tárgyban vagy a fióknak írt, vagy hallgatott. Nem úgy a nyugati magyar irodalom szolgálatosai, akik szabad világban szabadon szólhattak. Jórészt nekik köszönhető, hogy egy pillanatra sem pisláskoltak az igazság lángjai. Sőt, égették a meghunyászkodók vagy éppenséggel a szájjárra kényszerítettek lelkiismeretét. A forradalom leverése után Nyugatra menekült írók között nem egy volt, aki az itthoni előkészületben is részt vett.

Elsőbben is a *Füveskertiek* (még 1956 előtt börtönbe zártak) nem kicsi és esztétikailag is hatékony munkásságát kell említenem, akik közül ebben az összeállításban Tollas Tibor antológia-verssel (*Bebádogoztak minden ablakot*) szerepel, de az évtizedek alatt legteljesebb életművet teremtő Kárpáti Kamil (*A szabadsághoz*) is éppúgy hatásos szóló, mint az egyik legmegrendítőbb költemény szerzője, Tóth Bálint. Ez utóbbi Jézushoz intéz kérlelő szavakat: „Hadd kérjdem Tőled: / Én megbocsáthatok-e / a cvikkeres Nagyért, / a hórihorgas Pálinkás őrnagyért, / Maléterért és Mansfeld Péterért, / a Kossuth téren meggyilkoltakért, / Salgótarjánban meggyilkoltakért, / a háromszázakért, az ötszázakért, / és ki tudja, hogy hány ezrekért, / a Pesti Srácokért s a Pesti Lányokért, / Angyalért és angyali Géreczért. // S a korábbiakért: / Donáthért, Kiss Szalézért és Apor Vilmosért, / a Recsken haltakért, / a vattatáskor agyonvertékért, / a börtönökben édigkínzottakért, / tyúkketrecbe telepítettekért, / és a határon agyonlőttekért. // S a későbbiekért: / Bériért, Gáliért, / s ki tudja még kiért, / ki korábban halt, mint rendeltetett, / Uram, itt valaki felfejtette / te szent törvényedet. // Hány sor kéne ide, / hány sírkő s kopjafa, / mert ezt a magyar litániát / nem fejezhetjük be soha. // És mégis, mégis fejezzük be, / mi nem kezdhetjük újra” (*Magyar litánia*).

A szociohelyzetből, a nevekkel említett, átokzuhatagként hangzó elsiratottakból kikerekedhetne újkori történelmünk egyik fejezete. S minő csoda, hogy egyikük-másikuk íróként is – először a forradalom egyetlen mártírköltőjét, Gérecz Attilát kell említenem, másodszer a később öngyilkossá vált Béri Gézá – hallatta a hangját (*Karácsonyi ének a börtönben*, illetve *Vörösmarty*). Ám Faludy Györgyöt is, mint oly sokat, Recsk edzette (1956, *te csillag, Nagy Imre*); s akit meg a hontalanság nehéz kenyerere, az országon kívüliség megalázottsága, az is tudta a dolgát. Márai Sándornak aligha Kassa elvesztése harangozott a tudatában – nyilván az is –, amikor a forradalmunkért imádkozott, inkább a zsarnok elleni düh. A *Mennyből az angyalhoz* fogható verssel – Illyés Gyula forradalmat alapozó *Egy mondat a zsarnokságról* című remekművű költeménye ilyen – nem nagyon dicsekedhet az antológia. „Csillagszóró villog a fákról: / Angyal, te beszélj a csodáról. // Mondd el, mert ez világ csodája: / Egy szegény nép karácsonyfája / A Csendes Éjben égni kezdett – / És sokan vetnek most keresztet. / Földrészek népe nézi, nézi, / Egyik érti, másik nem érti. / Fejük csóválják, sok ez, soknak. / Imádkoznak vagy iszonyodnak, / Mert más lóg a fán, nem cukorkák: / Népek Krisztusa, Magyarországnak.”

Ehhez a nyugati magyar vonulathoz tartozik két nem akármilyen vers: András Sándor avantgárd hevületű, az elsíráshoz kocsmái szószéket találó *Gyászmise a Hattyú utcai kocsmában* című költeménye – „Palackok orgonasípjain / ömlik a gyászdal – / Pajtásom, drága pajtásom, / mit kezdjek a zokogással? // Két szemem két jó géppisztoly / pattognak belőle a könnyek, / engem járnak át, magam ölöm, / de nem megy hogy megdögöljek” – és Makkai Ádám több hangra írott *Kegyelemje*. Itt az ideje, az újraközlés jó alkalom, hogy megsüvegelem Makkait (régebbi, e tárgyából írott tanulmányomban figyelmetlenségből, sajnos, ezt elmulasztottam), hiszen az ifjú Endrey Árpád, Muki emlékének ajánlott *drámai* mű, a dadogó szereplők (Hernyótalpas, Első halott, Davajgitár, Útszéli fa stb.) megnyilvánulásai közé tördelt nemzeti ima, a *Himnusz* soraival, maga a szenvedés apoteozisa.

Cs. Szabó László kevésbé ismert szövege, a *Gyász és megdicsőülés* – elhangzott 1956. november 1-jén, a BBC magyar adásában – hangütésében is, méltóságában is azokhoz az írói megnyilvánulásokhoz köthető, amelyek itthoni klasszikusaink tollából eredtek (nagy részük az Irodalmi Újság 1956. november 2-i számában olvasható). „De 1956-tól fogva Magyarországon krisztusi ünnep is ez a keresztény emlékezés: olyan áldozat ünnepe, amelyet egy nép hozott, hogy kiontott vérével tisztábbra mossa a világ lelkiismeretét, s pusztta mellett a fegyvereknek ugorva meghirdesse, hogy a Bűnnek nincs igazi hatalma. [...] Nem lesz könnyű méltónak lenni azokhoz a holtakhoz, Krisztus tudatos vagy öntudatlan követőihez, akik halottak napja előtt Budapesten és az országban olyan sokat elmostak a világ bűneiből.”

Sokszor idézett klasszikusaink akarva-akaratlan megéreztek valamit – bátorsággal ki is mondták – az idők szavából, és sem a börtön, sem az ilyen-olyan megtorlás nem tántorította őket el igazuktól. A forradalom, még ha gyalázatosan eltiporták is – élet! (Külön tanulmányt érdemelne a különböző művekben föllelhető vér mint életszimbólum, mint krisztusi jelkép.) S az élet hitét továbbadni: kötelesség. Imaparafázisok, történelmi és magánzsolozsmák regimentje bűvöl el, még akkor is, ha századszor olvassuk őket (Németh László: *Emelkedő nemzet*; Füst Milán: *Emlékbeszéd Thukydidesz modorában az elesett hősök sírja felett*; Tamási Áron: *Magyar fohász*; Déry Tibor: *Barátaim!*; Örkény István: *Fohász Budapestért*).

Az emlékező próza éppoly fontos, „ünnepi” közlendővel szolgál, mint a vers. Ignác Rózsa a már említett diák-mártír, Muki előtt hajt fejet (*Igazat játszottak...*), míg a költők különbnél külön vallomásai lélek-fölkavaró gesztussal hasítják a leget – a lebombázott szabadságban is újraserkenő szabadság legét –, hogy hitet tehessenek meggyőződésük mellett. Szabó Lőrinc költeménye, a *Meglepetések* és Tamási Lajos szociografikus antológiadarabja, a *Piros a vér a pesti utcán* mindenképp az élre kívánczik, ám Vas István megrendítően szép poémája épp biblikus felhangjával emelkedik ki a megtörtén szövegek opusaiból.

„Feltámadtál, sírba tett nemzetem, / A hét sebedet látta két szemem, / És kezedden a vasszögek nyomával / Megjelentél a zárt ajtókon által. / A nyúvek közt megmozdult a tested, / A sziklakövet félregördítetted, / És eljött közénk a pünkösdi lélek, / S értelme lett értelmetlen ígéknek. / [...] / Halottak napja. A határon át / Özönlenek idegen katonák. / Jönnek a hódítók s a gyilkosok – / Magyar vagyok. / És nem vagyok többé Kettős, csak egy, / Bizonyosság dobantja szívemet, / S értelme lett a nem-értett ígéknek: / Te vagy az út, az igazság, az élet.”

Ismét jólesik rögzíteni, az illyési *ötágú síp*, már ami az utóbbi több mint fél évszázad irodalmát illeti, ebben a gyűjteményben is összehangolva szól. (Nem egészen kitapinthatóan, de legalább jelzés-szerűen.) A forradalmat követő tragikus időknek megfelelően a legerősebb hangon – ahol szabad volt az út – a nyugati magyar irodalomban (a kétszázézer menekült között volt íróútánpótlásnak is nevezhető szellemi had), s ezért is mondhatjuk eme értéktermő ágat legvirágzóbbnak. Amely csaknem egyenértékű a hazai literatúrával. Utána az erdélyi ág következik, majd a felvidéki és délvidéki irodalom, s legvégül a mostoha körülmények ellenére is kitartó kárpátaljai magyar írók közössége.

A forradalmi alapozás a klasszikusokkal tehát jól sikerült – pedig Dutka Ákos (*Ember és magyar*), Kassák Lajos (*A diktátor*) és Sinka István (*Ének 56 karácsonyára*) karakteres verse nem is említetett –, erre épül kortársaink megannyi költeménye és szépprózája. A legdöbbenetesebb szólás épp azoktól lesz *égi üzenet* – a halállal komázó, esendőségében bűnbánó, ám a hatalmasokat ostorozó dal –, akik tevékenyen részt vettek a forradalomban. Ágh István és Buda Ferenc neve kívánczik eme sor élére; az egyik még mindig a combjában hordja a Kossuth téri lövöldözés repeszét, a másik pedig lelkében a börtönlét fojtogató tonnait. Tőlük szerepel a legtöbb vers – a fájdalom ellenére is hajnalnyitogató céltzattal –, hiszen szenvedést idéző megvallásunkkal is valamiképp a jövőt építjük. Ha az ifjabb nemzedékekhez eljut a szavuk (*A Parlamentnél, Halottak napjára, Magyar Katalin, Hulló levelek vére, illetve Pesten esik a hó, Tizenöt-húszéves halottak, Rend, Huszadik évem: 56*), bátorságot és hitet kölcsönözhetnek a régmúlt hősiességet közönyösen (vagy még úgy sem) szemlélő hadaknak. Kiss Dénes tiszta szava ugyancsak eme vonulatot erősíti. „Ébredj magyar! Ma aludni / Gyalázat! Vakondok szerep! / Jöjj el közénk égő szívvel, / S emeld fel büszkén a fejed! / Birka fejfel gyávák járnak! / Napba-néző a mi szemünk! / Ne várj tovább! Ma határozz! / Velünk jössz-e? Vagy ellenünk?!” (*Velünk, vagy ellenünk*).

Weöres Sándor (*Rapszódia a kivívott szabadságról*), Nagy László (*Karácsony, fekete glória*), Tornai József (*A fekete-fehér kutyák*), Marsall László (*Az elhasadt idő*), Gyurkovics Tibor (*Srác, 56*), Bella István (*Arcal a földnek*) és Csoóri Sándor (*Emlékezés 1956 novemberére*) magatartásával, forradalmi lendületével adott-e erőt és bátorságot az utánuk jövőknek? Minden bizonnyal. Nagy „magányosok” is megélnék, mert ők ugyancsak klasszikusok, a nemzedéki kötődés nélkül (a jobbára szépprózát író Jókai Anna nagy versében – *Kronikás ének* – költői erővel, többszólamú megidézésben szól a szakrális körben landoló szabadságunkról). Vagy éppenséggel csöndes korszakuk hívja elő a korabeli csönd-pillanatokot, mint egy pecsétet téve a régmúlt fájdalmaira. Miként Kányádi Sándor írja: „A Duna mentén hernyótalpak / ti-porják most a forradalmat: / véreim vére hull a hóra, / mért löttél belém Auróra?!” (*Naplótöredék*).

Nem véletlen, hogy az *Elérhetetlen föld* költői – akik Nagy László szavaival a „torkon vágott forradalmak pirosát gyászát viselik belül” – ugyancsak súlyukkal vannak jelen az antológiában (Oláh János: *A budai hegyek alatt, Kilenc lovam, Torkon lött ősz*; Utassy József: *Október*; Kiss Benedek: *Sötétlik Világos, Októberi vers*; Mezey Katalin: *Október hazalátogat*). S egy-egy nemzedékcsoporthoz sem tartozó tagjai is (Petri György: *Nagy Imréről*; Kiss Anna: *Genesis, Októberek*; Oravecz Imre: *1956*; Kodolányi Gyula: *Örök 1956, 1956*; Szepesi Attila: *Maléter*). Döbrentei Kornél három versét – középpontban a *Halottak napi vers* – mindenképp érdemes megőrizni, mint ahogyan Nagy Gáspár hangsúlyos jelenléte is forradalmunk igazságát erősíti (*Öröknyár: elmúltam 9 éves, A Fiú naplójából* stb.). Jó, hogy az összképbe különleges színek is vegyülnek – Erdély: Farkas Árpád (*Nyarak füstje*); Felvidék: Tózsér Árpád (*A forradalmakról és a lélekről faggatják*) –, még akkor is, ha a kárpátaljai költő, Vári Fábrián László (*Vásártér*) és az erdélyi lírikus, Ferencz István (*Haláltánc*, az egyik legkitűnőbb írás) a széppróza műfajában tette le névjegyét. Tamás Menyhért ősidézése invenciózus stíluspélda-

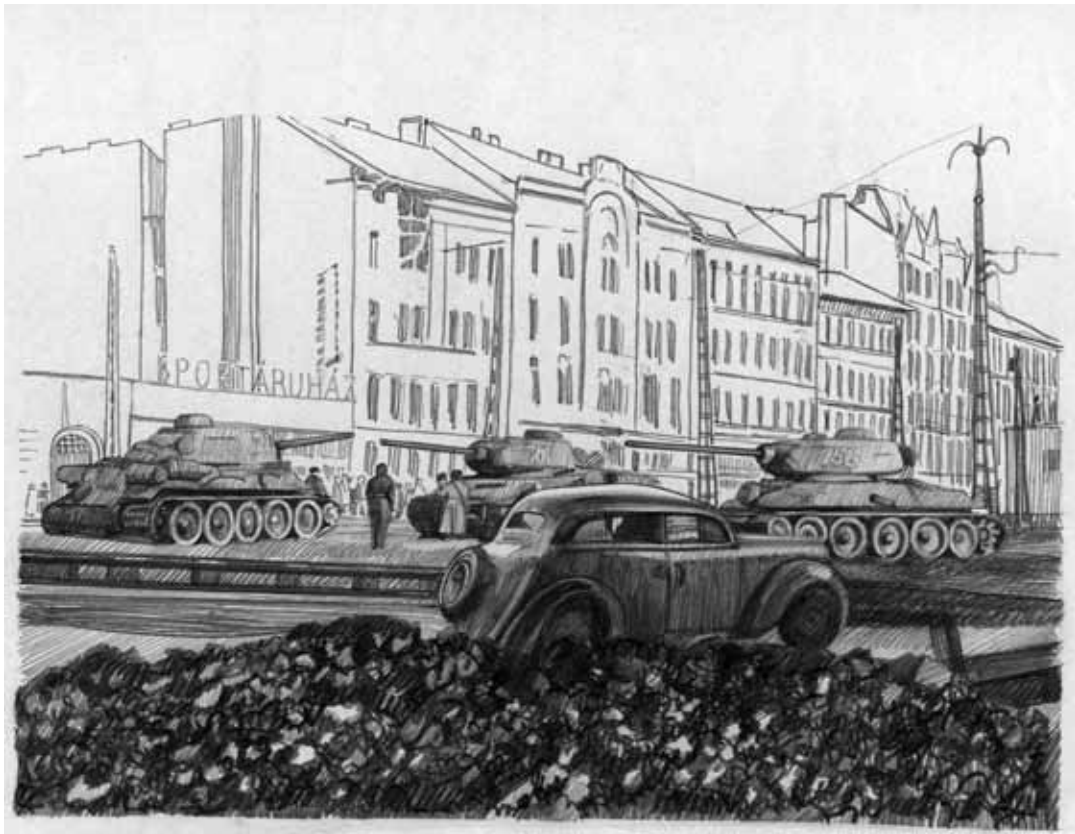
tár (*Tamási Áron hajnali imája*). A legkülönösebb, de így is szívszorító versek Szócs Géza tollát dicsérik (*A pesti srácok, Ballada Falábú Jancsiról*).

Ehhez a bőséghez viszonyítva, az ilyesféle esés nem szokatlan a magyar irodalomban, az antológia prózája csupán másodrendű. Szó se róla, a regényrészleteknek hangulatuk van (Benedikty Tamás: *A Köztársaság téren*; Albert Gábor: *Azon a boldog reggelen*; Kovács István: *A gyermekkor tündöklése*; Czákó Gábor: *Éjszaky Pál seregei megindulnak*), de a vivőerő, érthetően, a nagy egészben van. Az önállóan tekinthető művek közül Ferdinandy György emlékezésnovellája viszi a prímet (*Anya és a forradalom*), de megrázó Ács Margit önéletrajzi ihletésű pokoljárása (a „*Te piszok ellenforradalmár!*” a diáklány meghurcolásáról szól), Oláh János döbbenetes faluképe (*Papírsárkány*), és érdekes, noha egy kissé kimódolt Vathy Zsuzsa Gérecz Attila életét-halálát egy különös menetben megálmodó elbeszélése is (*Klauzál tér '56*). Azzal, hogy a fent említett két költő, Ferenczes István és Vári Fábrián László itt prózára váltott, csak erősödött a műfaj hitele.

Határ Győző novellája (*A torony*) szokatlanul érdektelen – fogalmam sincs, hogy az Astoria tetejéről hogyan lőtték a New York-palota tornyát –, s a többi próza sem bír képzeletalkító erővel. Szomorúságomat növelte, hogy a besúgó Kannás Alajos, aki könyvet szentelt '56-nak, ilyen súllyal megidézett – szegény jószívű Nagy Gáspár is ajánlott neki verset –, s nem kevésbé a kisebb-nagyobb hibák fölbukkanása is (például Kovács István versének befejező szakasza lemaradt).

Egy-két klasszikusnak, Nemes Nagy Ágnesnek és Bakucz Józsefnek mindenképp itt lenne a helye. Nemes Nagy *Naplójából* tudni, hogy mítoszba elbújtatott nagy verse (*Ekhnáton éjszakája*) valójában 1956 véres napjait (Moszkva tér) idézi meg. S Bakuczot olvasva is – miért nincs jelen az *Órák?* – húsunkba vágatna a kegyetlen történelmi valóság: „Mennyboltszín szemed angyalom / a tankok mint a szürke tetvek / mászták meg szerda hajnalon / szép rózsafánkat Budapestet / kerúbok tépték a szírom / száll hull halottak vére édes / mocskok ragad isten kezéhez.” És a kanadai Fáy Ferenc nagy poémáját is (a *Jeremiás siralmi* 1956 végén jelent meg), akár csak részletekben, illett volna számba venni.

De mindez ne vegye el a kedvünket a „*Támadó tűz voltunk*” olvasásától. Remélhetően egyszer lesz rá mód, hogy 1956 októbere olyan mértékben idéztessen meg, mint ahogyan azt forradalmunk megérdemelné. (*Magyar Művészeti Akadémia, 2016*).

Baross tér, 1956, ceruza

KÍS PETRONELLA (1992) Cegléd

KÍS PETRONELLA

Sárközi Mátyás: '34, '44, '56 – PLUSZ

Kortárs Könyvkiadó, 2016

„Kell szerencse az élethez, de én sokszor voltam nehéz helyzetben, és mindig sikerült az újrakezdés. A lényeg, hogy szeretnék boldog lenni. Ehhez talán rögzös út vezet. Vannak olyan szerencsések, akiknek sima az útjuk, de azok soha nem voltak árnyékban, tehát nem tudják, milyen jó is a napfény. S hiába kapnak meg mindent könnyen az élettől, mégsem boldogok. Az az igazi, ha kiharcoljuk az élettől, hogy eljussunk a révig.”

A József Attila-díjas Sárközi Mátyás legújabb kötetének témaválasztása nem tartogat nagy meglepetéseket azoknak, akik ismerik és rendszeresen olvassák műveit. Szinte minden kötetében hiteles korrajzként elevenedik meg a régmúlt: a történelem bizonyos fordulópontjai, az emigráció, a társadalomba való beilleszkedés nehézségei. Regényei, elbeszélései visszaemlékezés jellegűek, hiszen az író saját bőrén is megtapasztalhatta az eseményeket: átélte a második világháborút, az '56-os forradalmat annak minden következményével, a Kádár-korszakot és a rendszerváltást is.

Jelen kötetet apró, praktikus, zsebkönyvnyi méretű kialakításának köszönhetően magunkkal vihetjük és könnyedén előkapathatjuk bárhol – akár a villamoson vagy sorban állás közben a kisboltban –, amikor van néhány percnyi szabad időnk.

Az összesen négy elbeszélést és egy beszélgetést tartalmazó kötetben ugyanúgy akad néhány éve megírt novella, mint 1989-es – ebből is láthatjuk, hogy a téma mit sem veszített aktualitásából az elmúlt csaknem harminc esztendő során –, azonban mindegyikük más perspektívából közelíti meg az eseményeket. A beszélgetés végén egészen napjainkig jutunk, és ekkorra rajzolódik ki igazán az olvasó előtt az elmúlt évtizedeken át hosszan elhúzó történelmi események láncolata és kihatása jelenlegi életünkre. Az elbeszélések elsősorban nem az egyes történelmi korszakok minél részletesebb bemutatására töreksenek: néhány momentum kiragadásával inkább az ezen időszakok mögött meg-

húzódó emberi sorsokat hivatottak szemléltetni. Hazájukból az ismeretlenbe menekülni kényszerülő, egy merőben új kultúrába és társadalomba asszimilálódni képtelen fiatalok, a világ legtávolabbi pontjain élő, egymásról sokszor mit sem tudó rokonok, családtagok – ezek azok az élethelyzetek, amelyekkel ma is családok ezrei kénytelenek megbirkózni.

Sárközi írásainak legnagyobb erénye az egyszerűség és a könnyedség, amihez időnként meglehetősen eredeti kivitelezés társul. Az első novella rendkívül izgalmas narrációs technikájának köszönhetően a kötet talán legbravúrosabban megírt elbeszélése. A Londonba emigrált Bánó család hétköznapijainak apró mozaikjait nagyrészt egymásnak küldött leveleikből, több szemszögből ismerhetjük meg. Ez a forma viszont nem enged teljes bepillantást az életükbe: a szereplők egymáshoz fűződő kapcsolatának feltárása, a töredékes be-

szélgetésfoszlányok, beszédhelyzetek összeillesztése és az ok-okozatok kiderítése az olvasóra vár. Ez pedig nem mindig magától értetődő, hiszen a szereplők részéről sok az elhallgatás, a levelek között esetenként jelentős időbeli hiátusok, ugrások tapasztalhatók. Közéjük alkalmanként egy egyes szám harmadik személyű elbeszélő is beékelődik, ami tovább színesíti a nézőpontok kavalkádját – a részek egyszer közvetlen és személyes jellegűek, másszor némileg eltá-

volítanak. Ugyanakkor érdekes adalékokkal szolgálnak az 1930-as évek korabeli öltözködési szokásokról, az aktuális európai politikai helyzetről és a kulturális életről.

A következő novella a második világháború idején játszódó én-elbeszélés egy nő szemszögéből, aki szerencsésen menekült meg a haláltól, és aki édesanyjáról évtizedek óta mit sem tud. Miután értesül anyja haláláról, családtagjai elvesztését idézi fel. Ez az írás, mivel az író saját impresszióit és családjá történetét rejti, hangulataiban nyomasztóan hitelesen ragadja meg az amszterdami közeget,

és festi le otthonának meghittségét ebben a számára idegen és embertelen világban. A harmadik elbeszélés az '56-os események és a szocializmus tükrében mutatja be, hogyan lehet és kell új életet kezdeni egy idegen országban, ahol az ember végre rálelhet a nyugalomra, és megtalálhatja lelki békéjét. Az író célja nem titkoltan ebben a történetben leginkább történelemközpontú, hiszen a fiatalabb generációk számára behatóbb képet kíván formálni a forradalomról két fiatal újságíró lencséjén keresztül, akiknek végig kellett nézniük hazájuk pusztulását.

A negyedik elbeszélés az '56-os emigránsokról szól. A külföldön kitzasztott magyarok helyzetén túl a különböző nemzetiségű, kultúrájú társadalmak nehézségeire, az emberek egymás iránti gyanakvására és összeférhetetlenségére exponálódik. Ezzel érezhetően egyre inkább közeledünk ahhoz az időbeli szakaszhoz, amely a napjainkig ívelő égető problémákra igyekszik fókuszálni, noha más előzményekből és okokból kifolyólag: a 20. századi történelmi események évtizedeken át sújtó hatása mi-

att. A beszélgetés, amely a kötetet zárja, egy férfi őszinte vallomása arról, hogyan és miért szakadt el a hazájától, és kezdett új életet egyedül Londonban – ezzel pedig a 21. századba lépünk. Gyermekkorától kezdve eljutunk a román iskolarendszerig, amelyben kamasszá érett, és addig a számtalan, szerény megélhetést nyújtó kísérletig, amelyben fel kellett nőnie, és családjának biztosítania az életben maradási.

A kötet nem akar többet markolni, mint amennyit fog: a szerző egyik legnagyobb erőssége a leltisztultság. Nem bízza hatásvadász eszközökre a kiváltani áhított benyomásokat – pedig a témából adódóan megtehetné –, rutinosan húzza meg a határokat a sablonosság és a mesterkélttség előtt. Sárközi Máttyás mindenkit megszólít egy kicsit: aki átélte az írásokban tárgyalt történelmi időszakok bármelyikét, aki érezte már idegennek magát a szülőföldjén, vagy éppen illetéktelennek külföldön, és aki veszítette már el barátját, családtagját, hozzátartozóját – avagy mindenét. Így aztán saját ajánlójára visszatérve: „azért csak olvassanak tovább.”

KONTRA ÁGNES

Hajnal Géza: Ördögárok

Kortárs, 2016

A Kortárs Kiadó két, egymástól címben – *Ördögárok* és *Kristóf* –, tartalomban és stílusban is eltérő, mégis logikai egységet alkotó irodalmi alkotást jelentetett meg egy kötetben, *Ördögárok* címen. A címben szereplő név egy létező patakot jelöl, amely a Nagykovácsi-medencében ered, s onnan délkeleti irányból érkezik a Hűvösvölgybe, majd a Hidász utcát elérve a föld alatt folytatja útját a Dunáig. Búvópatak, amely láthatatlanul élt és él ma is közöttünk, akárcsak az 1956-os budapesti forradalom emlékei. 1956 óta hatvan év, egy emberöltő telt el, amelyről a szerző ezzel a 2016-os Budapesti Tavaszi Könyvfesztiválra megjelenő könyvével emlékezett meg.

Hajnal Géza egyike volt azoknak a szerencsés diákoknak, akik Magyarország 20. századi történelmének talán legnehezebb napjait nemcsak középiskolás történelemkönyvekből, hanem a modern kori magyar keresztényüldözést személyesen is át-

élő jezsuita szerzetes személyes életvallomásaiból is megismerhették. Váczy Jenő atya börtönévei után kötelességének érezte, hogy lelki és erkölcsi tanítása mellett beszéljen a fiataloknak nemzeti történelmünk sokáig eltitkolt, valós részleteiről is. Az író elsődleges célja, hogy Váczy Jenő jezsuita atyának – és vele együtt minden sokat szenvedett, hitét és nézeteit megtartó papnak, szerzetesnek és szerzetesnárnak – irodalmi és lelki emléket állítson, ugyanakkor, generációk közötti híd szerepét betöltve, korunk középiskolásainak továbbadja autentikus forrásának drámai tapasztalatait.

A könyv első részében az *Ördögárok* cím után különös műfaji megjelölést olvashatunk: „Drámázat három jelenetben”. Az egyedi műfajmegnevezés, amely a dráma és a példázat szavak kombinációja, előrevetíti azt a szerzői célkitűzést, hogy egyrészt nem minden elemében szeretné követni a dráma műfajának konvencióit, másrészt arra is felhívja

a figyelmet, hogy a mű allegorikus és univerzális üzeneteket is hordoz. A dráma elolvasása előtt a kiadó egy további különlegességre hívja fel a figyelmünket, miszerint a műnek a szentendrei Ferences Gimnázium 2013. március 22-én a Radikális Szabadidő Színházban színpadra vitt, Kaj Ádám rendező és Pásztor András dramaturg által átdolgozott, rendezői instrukciókkal kibővített szövegváltozatát tartjuk kezünkben. A darab tehát élő drámaként színpadi előadásra is alkalmas.

A két szereplőpáros, a két besúgó illegális kommunista, Vörös és Bárdos, valamint a két jezsuita szerzetes, P(áter) Vörös és P(áter) Bárdos egymás közötti párbeszédeinek helyszíni, mozdulatbeli és szó szerinti megegyezése megrázóan mutatja be, hogy 1930-ban Magyarországon mennyire azonos módszerekkel lehetett embereket besúgással börtönbe juttatni vagy egymást halkán segítve megmenteni. A dráma második részében már 1952-t mutat a naptár, és megdöbbenésünkre a két szereplőpáros egy-egy tagja, Bárdos és P. Vörös egy cellába vetve találkoznak. A besúgóra és áldozatára, az elvtársra és a rendtársra azonos vádak, összeesküvés, kémkedés, izgatás miatt kegyetlen napok várnak. A szerző a mai középiskolások figyelmét azokra a különleges pillanatokra szeretné felhívni, amikor a börtöncellában a két ellentétes gondolkodású ember között az árok pár centire szűkült. A korábbi ellenségek a közös sorsot felvállalva emberek tudtak maradni.

A darab nyelvhasználatában és szövegalkotásában is segítséget nyújt fiatal olvasóinak. A budapesti térelnevezések nemcsak segítik a történelmi helyszínek azonosítását, hanem azokon túlmutatva konkrét időt és hátteret adnak az allegorikusan is értelmezhető cselekménynek. A diáknyelvben, az utcai szlengben és a korabeli politikai diskurzusban használt kifejezések újraélesztik és testközelbe hozzák az akkori szereplőket. Az író az intertextualitás lehetőségével élve Ady Endre, Faludy György, József Attila, Kosztolányi Dezső és Sík Sándor közismert versrészleteit a történet szituációihoz igazítva, a szereplők saját mondataiként használja fel. A történet így egyszerre lesz mai, történelmi, költői és példázatértékű is.

A kötetben szereplő második dráma, a *Kristóf* társ-szerzője Hajnal Géza unokaöccse, Hajnal Márton. Az író ezzel a közös alkotással is követi azon célját,

hogy az '56-os hősöknek egyedi irodalmi emléket állítson, és betöltse a híd szerepét az előtte és őt követő generáció között.

A dráma mottójául egy latin nyelvű, négy mondatból álló szöveget választottak, amely magyarul így szól: „Asszony, íme a te fiad! Azután azt mondta a tanítványnak: Íme a te anyád! És attól az órától magához vette őt a tanítvány” (Jn 19,26). A katolikus értelmezés szerint ezek azok a mondatok, amelyekkel Jézus még halála előtt gondoskodik anyjáról, és Jánoson keresztül minden keresztény anyjává tette Máriát. Ahogy Benedikt Schwank *János* című könyvében fogalmaz: „Mind Mária, mind János alakjában teljes részvétellel Isten egész népének titkát kellene meglátnunk, amelybe mi is beletartozunk”. A mű tehát egyetemes értéket hordoz, és allegorikus üzenete mindannyiunkhoz szól. Gondviselő Istenünk van, és csak a szeretet parancsára épülő „új szövetséggel” tudjuk fájdalmainkat feldolgozni és életünket tovább folytatni.

Bár a szereplők listáján három név szerepel – Mária, Magda és János –, a cím egy további fontos szereplőre utal. A mottóban sugallt bibliai jelenet egyértelművé teszi, hogy nevüket bibliai példázatként kell értelmeznünk. A címben szereplő Kristóf Szent Kristóf nevét rejti, az úton járók patrónusát, aki nemcsak a zarándokokat, hanem a gyermek képében megjelenő, de ólomsúlyú Jézust is a vállán vitte át a félelmetes folyón. Innen származik a név jelentése: „Krisztus hordozója”. A drámában szereplő Kristóft azonban csak a három másik szereplő emlékeiből ismerhetjük meg. A fiatal orvos második külföldi orvosi missziós útján, Romániában, másokat segítve válik áldozattá. Kristóf barátja Jani, aki a legfiatalabb apostol, János nevét viseli. A mottó ráirányítja figyelmünket, hiszen a legfontosabb szerepet kapja: barátja halálhírét kell vinnie, és az elhunyt rokonainak támaszt kell nyújtania. Kristóf anyja Mária néni, aki korábban „csak Mária volt”, egyértelműen Szűz Mária nevét rejti, a fiát elvesztő, fájdalmas anyáét. Magda pedig nem más, mint Kristóf fiatal felesége. Ha a két otthon maradt asszony (Mária és Magda) neveit együtt értelmezzük, akkor Mária Magdolnára, a rossz hírű, de bűnbánó bibliai asszonyra ismerünk. Míg a dráma Máriája az elmulasztott anyai segítségnyújtás miatt érez lelkiismeret-furdalást, Magdának a mindkét fiú iránt érzett vonzalmai miatt kellene bűnbánatot tartania.

A fiatal szereplők jellemábrázolását, valamint az egymás közötti múltbeli, jelenkori és jövőbeli kapcsolatváltozásainak lehetőségeit a montázs-technika alkalmazása teszi újszerűvé. A szerzők a verbális és mozdulatbeli montázs-technika lehetőségeire a legkülönbözőbb ötleteket vonultatják fel: a klasszikus mindent megváltoztató telefonhívástól, a fiatalkori emlékek és jövőbeli álmok egymásba fonódása mellett, a közelmúltban egy televíziós műsorban látott szituációs játéktechnikáig, amelyben az egy hasonló pózban kezdődő és végződő mozdulatok egymástól teljesen eltérő történeteket kapcsolnak össze. Így lesz a történetben egy kézfogásból leánykérés, a *Titanic* című filmben a hajó orrában álló, kitárt karú, szabad és szerelmes fiatal lány alakjából Jézus keresztre feszítésének képe, amely végül sírkeresztté alakul át. A mozdulatok mellett a dialógusokban elrejtett fekete humor tovább fokozza az olvasó bizonytalanságérzetét. A mű középponti gondolata tehát maga az állandó változás. Életünket egyaránt befolyásolják a történelmi események, a saját szabad akaratunkból meghozott döntéseink, és sokszor maga Isten is közbelép, és megváltoztatja a körülményeinket. Ennek megfelelően a dráma alaptörténetének amóbaszerű változásai az olvasót arra kényszerítik, hogy keresse az állandót, a viszonyítási pontokat.

A történet statikus szereplője az anya, Mária néni. Fia iránt érzett szeretete, gyásza, az ő emlékének hordozása és megőrzése az idő múlásával, a történet lehetséges változásai között is állandó marad. „Minden ugyanaz. De mégis más. A változás, a halál megmutatja, milyen lenne a végtelen.”

Az olvasó számára fontos viszonyítási pont lehet a cselekmény ideje (a kilencvenes évek eleje) és helye (Budapest, egy Attila utcai lakás). A történet tehát Magyarországon, az 1989-es romániai véres rendszerváltozás után játszódik. A két fiatal magyar orvos, Kristóf és Jani nemcsak szemtanúi a szekusok tömeggyilkosságainak, hanem Kristóf barátja szeme láttára golyólövést kap az utcán. Mária-ban, az idősebb generációt képviselő szereplőben fia megsebesülésének története az 1956-os budapesti véres utca képeit és hangjait idézi fel: „Aztán a volt Piarista rendház felől fegyverropogás hallatszott, a következő pillanatban meg a színház felől”, „[p]ont úgy, mint ötvenhatban a Parlament előtt”. Itt válnak érthetővé a kilencvenes évek bizonytalanságának, zaklatottságának és félelemérzetének múltbeli gyökerei. 1956-ban sok magyar fiatal haláláról a rokonok bajtársaktól, barátoktól vagy hivatalos telefonhívásokból értesültek, majd kényszerültek váratlan, egész korábbi életüket megváltoztató döntések meghozatalára. A történetet záró telefonhívásban sok akkori fiatalasszony és anya reménye elevenedik meg, miszerint halottnak hitt férjük és fiuk mégis él.

A két „drámázat” az 1956-os magyarországi események azon szereplőire mutat rá, akiket a történelemkönyvek nem említenek: a mártírhaltalt szerzetesekre, az egyedül maradt anyákra, feleségekre és barátokra. A két irodalmi alkotás egy könyvben való megjelentetése a Kortárs Kiadó részéről valóban „kortársi” megvilágításba helyezi az 1956-os magyar történelmi eseményekre való megemlékezést.

VIII. kerület, Fűtő utca, 1956. december 8., szén

|n|mm|n|
VIGADÓ

A grafikáktól a dobozképekig
PRUTKAY PÉTER
képzőművész kiállítása

2017. január 19. – március 12.

Pesti Vigadó, a Magyar Művészeti Akadémia székháza, Vigadó Galéria, V. emelet

A Munkácsy Mihály-díjas Prutkay Péter – aki az MMA rendes tagja – a sokszorosító grafika legkiválóbb kortárs alkotói között vívott ki elismerést lenyűgöző szakmai precizitásának köszönhetően. Politikai ihletésű munkáin megalkuvás nélkül fogalmazza meg a morális felelősségvállalás nélkülözhetetlenségét és a hatalom természetének valódi sajátosságait. Közel fél évszázada foglalkoztatják dobozba zárt tárgyösszeállítások, amelyeket „dobozolt kor-képeknek” nevezett el az alkotó.

minden, ami művészet
www.mma.hu

MMA
MAGYAR
MŰVÉSZETI
AKADÉMIA